

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

ARA REJİM DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAKAN ÇÖKLÜ

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. OSMAN OKUMUŞ**

AKSARAY 2024

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

ARA REJİM DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAKAN ÇÖKLÜ

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. OSMAN OKUMUŞ**

AKSARAY 2024

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 12 (oniki) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Hakan

Soyadı : ÇÖKLÜ

Bölümü : Tarih

İmza:

Teslim Tarihi : .../... /2024

TEZİN

Türkçe Adı : Ara Rejim Dönemlerinde Türkiye'nin Dış Politikası

İngilizce Adı : During Interim Regime Periods Turkey's Foreign Policy

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Hakan ÇÖKLÜ

İmza:

T. C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Hakan ÇÖKLÜ tarafından hazırlanan “Ara Rejim Dönemlerinde Türkiye’nin Dış Politikası” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Danışman: Doç. Dr. Osman OKUMUŞ
(Tarih, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: Prof. Dr. Ali SATAN
(Tarih, Marmara Üniversitesi)

.....

Üye: Prof. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU
(Tarih, Aksaray Üniversitesi)

.....

Tez Savunma Tarihi: 03/04/2024

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve.....sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

Canım ağabeyim Mesut ÇÖKLÜ anısına
Rahmet ve özlemle...

TEŞEKKÜR

Bu çalışma süresince, kıymetli fikirleri ile ufkumu aydınlatan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Osman OKUMUŞ'a sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Bunun yanında, Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nün değerli hocalarına bu süreçteki katkılarından ötürü teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, birlikte geçireceğimiz güzel zamanlarımızdan fedakârlık ederek çalışmalarına destek olan sevgili eşim Fatma ÇÖKLÜ'ye gösterdiği sabır ve anlayıştan dolayı teşekkür ederim.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARA REJİM DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI

(Yüksek Lisans Tezi)

Hakan ÇÖKLÜ, AKSARAY 2024

ÖZET

Türkiye’de *ara rejim* dönemleri, Ordu’nun idareye doğrudan veya dolaylı olarak müdahale ettiği ve ülke yönetimine hâkim olduğu dönemleri ifade eder. Bu çalışmada Cumhuriyet tarihinde yaşanan 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri sonrasında yaşanan *ara rejim* dönemlerinde Dış Politika uygulamaları, *ara rejim* öncesi ve sonrasıyla irdelenmiştir. Çalışma hazırlanırken; resmi kaynaklar, arşiv belgeleri, basın kaynakları, kitaplar ve çeşitli araştırma makalelerinden faydalanılmıştır. Giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşan çalışmanın odak noktası askeri yönetimlerin dış politika uygulamalarının analiz edilmesidir. Giriş bölümünde, ordu-siyaset ilişkileri genel bir perspektiften bakılarak özetlenmiş, Türkiye’de ara rejim dönemi ve özellikleri kısaca tanımlanmıştır. Ayrıca bölümlerin konu dağılımı ve içeriği hakkında özet bilgilere yer verilmiştir. Ana bölümlerde ilgili dönemler hakkında genel bilgilerle birlikte dış politika hususları anlatılmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmış, *ara rejim* dönemlerinde dış politika uygulamalarının karakteristik analizi yapılarak benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bilim Kodu: 118101, 117110, 117111.

Anahtar Kelimeler: Ara Rejim, Askeri Yönetim, Darbe, Dış Politika

Sayfa Adedi: 179

Danışman: Doç. Dr. Osman OKUMUŞ

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

**DURING INTERIM REGIME PERIODS TURKEY’S FOREIGN
POLICY**

(Master Thesis)

Hakan ÇÖKLÜ, AKSARAY 2024

ABSTRACT

In Turkey, interim regime periods denote the intervals during which the military was involved either directly or indirectly in the government and exerted dominance over the country's governance. This paper examines the foreign policy activities before and during the interim regime periods that followed the military interventions on 27 May 1960, 12 March 1971, and 12 September 1980 in the history of the Republic. During the preparation of the study, a wide range of materials were utilized, including official sources, archival papers, news sources, books, and numerous research articles. The main objective of the study, which consists of an introduction, three chapters and a conclusion, is to analyse the foreign policy procedures of military governments. The introduction covers a basic overview of the relationship between the military and politics, specifically focusing on the interim rule period in Turkey and its defining traits. In addition, the text includes a concise overview of the topic distribution and substance of the chapters. The main chapters examine foreign policy concerns through general information about the relevant periods. The concluding chapter provides a thorough evaluation of the study, focusing on the distinctive features of foreign policy procedures during the interim regime eras, and examining their parallels and variations.

Science Code: 118101, 117110, 117111.

Keywords: Interim Regime Periods, Military Rule, Coup, Foreign Policy

Page Number: 179

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Osman OKUMUŞ

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	4
TÜRKİYE’DE 1960-1961 ARA REJİM DÖNEMİ	4
1.1. Çok Partili Hayata Geçiş.....	4
1.2. DP İktidarı.....	6
1.3. 27 Mayıs 1960 Darbesi	9
1.3.1. Cunta Faaliyetleri ve Sebepleri.....	9
1.3.2. Darbe Gerçekleşiyor	12
1.4. 1960-1961 Yılları Arası Türkiye	14
1.4.1. Milli Birlik Komitesi ve MBK Hükümetleri	14
1.4.2. Hürriyet Şehitleri Propagandası	16
1.4.3. Yassıada Yargılamaları ve İdamlar.....	17
1.4.4. 1961 Anayasası ve Kurucu Meclis	18
1.4.5. 1961 Anayasası Referandumu	19
1.5. 1961 Anayasası	20
1.5.1. Vesayet Kurumları	21
1.6. Yeni Siyasi Partiler	22
1.6.1. Adalet Partisi (AP).....	22
1.6.2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP).....	23
1.6.3. Yeni Türkiye Partisi (YTP).....	23
1.6.4. Türkiye İşçi Partisi (TİP)	23
1.7. Darbe Sonrası Sivil İktidara Giden Süreç: Yuvarlak Masa Toplantıları	24
1.8. 15 Ekim 1961 Seçimleri.....	25
1.9. 27 Mayıs Öncesi Dış Politikadaki Gelişmeler	26
1.9.1. Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası	26

1.10.	1960-1961 Ara Rejim Döneminde Türk Dış Politikası	31
1.10.1.	Milli Birlik Komitesi Hükümetleri Dönemi	33
II. BÖLÜM		46
TÜRKİYE'DE 1971-1973 ARA REJİM DÖNEMİ		46
2.1.	12 Mart Öncesi Genel Durum.....	46
2.1.1.	Süleyman Demirel'in Siyaset Sahnesine Çıkışı.....	47
2.1.2.	1965 Seçimleri ve I. ve II. Demirel Hükümetleri	49
2.2.	12 Mart Muhtırası ve Sonuçları	53
2.2.1.	12 Mart Hükümetleri.....	57
2.3.	12 Mart Muhtırası Sonrası Ara Rejim Dönemi Türk Dış Politikası	66
2.3.1.	Muhtıra Öncesi Dış Politikadaki Önemli Gelişmeler	66
2.4.	12 Mart Hükümetleri Dönemi Dış Politika.....	69
2.4.1.	ABD ile İlişkiler.....	69
2.4.2.	Sovyetler Birliği ile İlişkiler	71
2.4.3.	Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile İlişkiler	73
2.4.4.	Balkan Devletleri ile İlişkiler	74
2.4.5.	Ortadoğu ve Arap Dünyası ile İlişkiler.....	76
2.4.6.	Kıbrıs Meselesi	78
III. BÖLÜM		79
TÜRKİYE'DE 1980-1983 ARA REJİM DÖNEMİ		79
3.1.	12 Eylül Öncesi Genel Durum.....	79
3.1.1.	1973-1980 Yılları Arası Kurulan Hükümetler ve Siyasi Gelişmeler.....	79
3.1.2.	I. Ecevit Hükümeti (26 Ocak 1974-17 Kasım 1974)	79
3.1.3.	Sadi İrmak Hükümeti (17 Kasım 1974-31 Mart 1975).....	80
3.1.4.	IV. Süleyman Demirel Hükümeti / I. Milliyetçi Cephe (31 Mart 1975-21 Haziran 1977)	80
3.1.5.	II. Ecevit Hükümeti (21 Haziran 1977-3 Temmuz 1977).....	83
3.1.6.	V. Süleyman Demirel Hükümeti / II. Milliyetçi Cephe (21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978)	83
3.1.7.	III. Bülent Ecevit Hükümeti (5 Ocak 1978-16 Ekim 1979).....	85
3.1.8.	VI. Süleyman Demirel Hükümeti (12 Kasım 1979-12 Eylül 1980)	88
3.1.9.	Cumhurbaşkanlığı Seçimleri.....	91
3.1.10.	Askeri Müdahaleyi Hızlandıran Gelişmeler	92
3.2.	12 Eylül Askeri Darbesi.....	94
3.2.1.	Ordunun Müdahale Hazırlıkları	94
3.2.2.	Darbe Gerçekleşiyor	96

3.2.3. Milli Güvenlik Konseyi (MGK)	96
3.2.4. Türk ve Dünya Basınında 12 Eylül Darbesine İlk Tepkiler	99
3.2.5. Türk ve Dünya Kamuoyunda 12 Eylül Darbesine İlk Tepkiler	100
3.2.6. Bülent Ulusu Hükümeti	102
3.3. Siyasi Partilerin Kapatılması.....	103
3.4. 12 Eylül Sonrası MGK'nın Yol Haritası	105
3.4.1. Kurucu Meclis ve Yeni Anayasa Çalışmaları	105
3.4.2. Yeni Anayasa Çalışmaları ve 1982 Anayasası	106
3.4.3. 1983 Seçimleri ve Demokrasiye Dönüş.....	108
3.4.4. 1. 6 Kasım Seçimlerine Katılan Siyasi Partiler.....	109
3.5. Dış Politika.....	110
3.5.1. Darbe Öncesi Dış Politikadaki Önemli Gelişmeler	110
3.6. 1980-1983 Ara Rejim Dönemi Türk Dış Politikası	118
3.6.1. Bülent Ulusu Hükümeti Programında Dış Politika.....	118
3.6.2. ABD ile İlişkiler.....	119
3.6.3. Sovyetler Birliği ile İlişkiler	121
3.6.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile İlişkiler	123
3.6.5. Ortadoğu ve Arap Dünyası ile İlişkiler	126
3.6.6. İsrail ile İlişkiler.....	129
3.6.7. Ermeni Terör Örgütü'nün (ASALA) Faaliyetleri	131
SONUÇ.....	133
KAYNAKÇA.....	140
EKLER.....	160

GİRİŞ

Türk halkının nazarında ordusunun ne kadar kutsal ve saygıdeğer olduğunu anlamak için; kışlaları *Peygamber Ocağı*, askerini de *Mehmetçik* diye adlandırması oldukça güçlü bir kanıttır. Asker de bu teveccühten hareketle, daima halkını koruyup kollamayı, askeri bir görevden ziyade ahde vefa gereği addetmiştir. Ordunun siyasetle ilişkisi halkla olan organik bağlarından farklı bir yere konumlanmaktadır. Tarih boyunca her devlette olduğu gibi Türk devlet yapısında da askerin yadsınamaz bir değişim unsuru olduğu bilinmektedir. Geçmişte ordu eliyle yapılan yönetsel değişimler *isyan* olarak adlandırılırken günümüz literatürüne *darbe* olarak girmiştir.

Cumhuriyet döneminde ordunun devlet yönetimine karşı bir takım darbe girişimleri olmuştur. 2013 yılındaki mevzuat düzenlemesine kadar Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi, "*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır.*"¹ der. Kanundaki bu madde ile askeri müdahalelerin yasal zemine uyarlanmasının önü açılmış, ordu bu maddeyi sıklıkla rejime karşı müdahalelerin meşru dayanağı saymıştır. Bu müdahaleler ve darbeler, akabinde ordunun *koruma/kollama* adı altında kendi yerini sağlamlaştırma amacına hizmet eden *ara rejimleri* doğurmuştur.

Ara rejim dönemi; ordunun yönetimi doğrudan ya da dolaylı olarak ele geçirmesinden, yönetimi tekrar sivil iradeye bıraktığı zamana kadar geçen süre olarak tanımlanabilir. Ordunun devletin diğer kurumlarından farklı olarak yıkıcı bir güç olması özelliği, kendine bazı egemenlik hakları isnat etmesine yol açmaktadır. Ordu, bu hakların devamlılığı için *ara rejim* dönemlerinde antidemokratik kurumlar icat etmiştir. 27 Mayıs sonrasında Milli Birlik Komitesi, 12 Mart sonrasında Genişletilmiş Komuta Konseyi, 12 Eylül sonrasında Milli Güvenlik Konseyi gibi kurumlar *ara rejim* dönemlerinde ordunun yönetim araçları olarak zikredilebilir. *Ara rejim* döneminin karakteristiğini ortaya koyan en belirgin özellik de aslında ordunun yönetme arzusudur. Örneğin; 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından 14 Haziran 1960 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan "1. No.lu Geçici Kanun" da geçen

¹ **T.C. Resmi Gazete**, *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu*, 09.01.1961, Sayı: 10702, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, s. 3000; Kanunun güncel metni için bkz: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.211.pdf>

bazı ifadeler bunu desteklemektedir: “... MBK Türk milleti adına egemenlik hakkını kullanacaktır. ... MBK, yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini Devlet Başkanının atadığı ve MBK’nın onayladığı bakanlar kurulu aracılığıyla kullanacaktır. ...”²

Çalışmanın konusu; Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yaşanan, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri sonrasında yaşanan *ara rejim* dönemlerinde, askeri yönetimlerin Dış Politika uygulamalarıdır. *Türkiye’de Ara Rejim Dönemleri*; 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra 27 Mayıs 1960 – 15 Ekim 1961 dönemi, 12 Mart 1971 muhtırası sonrası 12 Mart 1971 – 14 Ekim 1973 dönemi ve 12 Eylül 1980 darbesinden sonra 12 Eylül 1980 – 6 Kasım 1983 dönemi olarak üç dönemde ele alınabilir. Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’de ordunun siyaset üzerinde etkisi olmuştur. Ancak bu etkinin 1960’tan sonra daha yoğun hissedildiği görülmekte ve yakın tarihe kadar bunun pek çok örneğine rastlanmaktadır.

Çalışmanın amacı; Türkiye’deki 1960, 1971 ve 1980 askeri darbelerine/müdahalelerine giden süreçte iç siyasette ve dış politikada yaşanan gelişmelere değinmek ve darbe sonrası ara rejim dönemlerinde askeri yönetimlerin dış politika uygulamalarının karakteristiğini bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymaktır. Ordu-siyaset ilişkisi Türkiye demokrasisinin önemli bir olgusu olduğundan Türkiye’de önemli nicelik ve nitelikte darbe literatürü oluşmuştur. Bu literatürün önemli bir bölümünde darbe sonrası dönemlere değinilmiştir. Bununla birlikte, “ara rejim” dönemlerini işleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışma ile hem ara rejim dönemlerini hem de iç ve dış politikayı bütüncül bir bakışla ele alarak bu dönemlerdeki benzerlik ve farklılıkları göstermek hedeflenmiştir. Konuya farklı bir perspektif kazandırmayı amaçlayan bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması umulmaktadır. Çalışmanın kaleme alınmasında birinci ve ikinci elden kaynaklardan faydalanılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Resmi Gazete, TBMM Tutanakları, Basın Kaynakları ve literatürde konu ile ilgili yazılmış kitap, kitap bölümü, makale, tez gibi kaynaklardan istifade edilmiştir.

Çalışma; giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde Türkiye demokrasisinde ordu faktöründen hareketle ara rejim dönemi ve özellikleri incelenmiştir. İlk bölümde çok partili hayata geçiş, 1960 darbesine giden süreç, darbenin gerçekleşmesi ve darbe sonrası ara rejim dönemindeki dış politika konuları işlenmiştir. İkinci bölümde 12 Mart Muhtırasına giden süreçte yaşanan iç ve dış siyasi gelişmeler ele alınarak muhtıraya

² T.C. Resmî Gazete, Geçici Kanun, 14.06.1960, Sayı: 10525, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, s. 1533-1534.

etki eden faktörlere değinilmiştir. Ayrıca 1971-1973 arası dönemde dış politikada yaşanan önemli olaylar anlatılmaya çalışılmıştır. Son bölümde 1974-1980 arası dönemde oluşan siyasi tablonun analizi, koalisyon hükümetlerinin uygulamaları ele alınmıştır. Ayrıca bu dönemde ülke içerisinde yaşanan ekonomik bunalım, yükselen anarşi ve iç çatışmaların 12 Eylül darbesine nasıl zemin hazırladığı tartışılmıştır. Yine bu bölümde 1980-83 ara rejiminde dış politikada izlenen yol ve stratejiler aktarılmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde çalışmanın genel değerlendirmesi yapılmış ve çalışma tamamlanmıştır.

I. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1960-1961 ARA REJİM DÖNEMİ

1.1. Çok Partili Hayata Geçiş

Türkiye, II. Dünya Savaşına katılmamasına rağmen savaşın yarattığı iktisadi sıkıntılardan bir hayli etkilenmiştir. Artan hayat pahalılığı ve temel ihtiyaç maddelerinin teminindeki zorluklar halkın belini bük müştür. Bunun doğal bir sonucu olarak halkın yönetime olan tepkisi günden güne artmıştır. CHP grubundan da mevcut duruma itiraz eden bir kesimin bu dönemde sesini yükseltmeye başladığını söylemek mümkündür. Eroğul'a göre bu muhalif kesim, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde eleştirilerinin dozunu arttırmıştır. Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Emin Sazak ve Hikmet Bayur gibi vekiller, alışılmadık bir sertlikte hükümete yüklenmişlerdir.³

Ülke içinde durum böyle iken, dış dünyada ise savaş sonrasında yıkılan baskı rejimlerinin yerine kurulan demokratik yönetimler, yeni bir dünya düzeni kurmak adına bloklaşma çabasına girmiştir. Demokrasi, İnsan Hakları ve Özgürlük söylemleri yenedünya düzeninin anahtar kelimeleri olmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Truman Doktrini'nin de etkisiyle, Batıyla yakınlaşarak iktisadi sıkıntılardan kurtulmak ve Sovyet tehdidini bertaraf etmek amacıyla söylemlerinde bu anahtar kelimeleri kullanmaya özen göstermiştir.⁴ Bunun ilk örneği 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu⁵ görüşmelerindeki millete sesleniş konuşmasıdır:

“Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikametle ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.”

Bu demokratik yaklaşım CHP içinde Celal Bayar'ın öncülüğünde şekillenen muhalefeti cesaretlendirmiştir. Aynı kanun görüşmelerinde parti içi muhalefet tarafından Dörtlü

³ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınevi, Ankara 1990, s. 9.

⁴ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Yayınevi, Ankara 2020, s.17.

⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VII, C. 14,17,14 Mayıs 1945, toplantı 5, birleşim 59, s. 84, **Cumhuriyet**, “Toprak Davamız”, (1 Mart 1945).

Dörtlü Takrir⁶ verilebilmesi de bu fikri desteklemektedir. Parti içinde hararetli tartişmalara yol açan bu takrir⁷ reddedilmiş ve takrir sahipleri Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP ile ba larını koparmışlardır.⁸

Tarihler 1 Kasım 1945'i gösterdiğinde önünü, Meclis açış konuşmasında; iktidar karşısında bir muhalefetin gerekliliğine vurgu yaparak bunun demokratik düzenin zaruri ihtiya ı olduğunu beyan etmiştir.⁹ önünü'n n bu açıklamaları, Bayar ve arkadaşlarını yeni bir parti kurma konusunda teşvik edici olarak da değerlendirilmektedir. Bunun en belirgin kanıtı, yaklaşık iki ay gibi kısa bir sürede yani 7 Ocak 1946'da Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü tarafından Demokrat Parti'nin kurulması olmuştur.

Demokrat Parti, liberalizm ve demokrasi ekseninde hazırladığı programıyla tek parti iktidarından hoşnut olmayan geniş kitlelerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Mustafa Albayrak bu programın¹⁰; Cumhuriyeti savunan, demokrasi ve sosyal adalet konusunda kararlı, insan hak ve hürriyetlerinin önemini vurgulayan, emekçi kesimin beklentilerine cevap vermeyi vaat eden bir içeriğe sahip olduğunu işaret etmiştir.¹¹

DP'nin kuruluşundan kısa süre sonra hızla teşkilatlanmış olması ve halkın belirgin desteğini alması iktidarın 1947 yılında yapılması gereken seçimleri bir yıl  ne almasına sebep olmuştur. 1946'da yapılan ilk çok partili milletvekili genel seçimlerinde DP, 61 vekil kazanmıştır. Bu sonuç; açık oy, gizli sayım, oy pusulalarının seçimden hemen sonra imha edilmesi ve seçimde görevli kamu  alışanlarının CHP'ye oy verilmesi yönündeki baskılar gibi CHP lehine şaibe iddiaları gölgesinde neticelenen 1946 seçimlerinde DP için başarılı sayılabilir. Kemal Karpat, DP'nin ilk seçimlerde kamuoyundan beklediği ilgiyi g rememesini, DP'nin tıpkı Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi kukla muhalefet olarak algılanması ile açıklamaktadır.¹² DP, yaptığı sert ve etkili muhalefet sonucunda geniş kitleleri, muvazaa temelli bir parti olmadığına ikna edebilmiştir. Yaptıkları sert muhalefet

⁶ **BCA**, 490-1-0-0, 572-2277-3: "Daha kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşaca ı kanaatine ba lanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir."

⁷ 7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından hazırlanarak CHP meclis grubuna sunulan, Hükümeti, Anayasa ve demokrasi ilkelerine uygun davranmaya davet eden bu  nerge Türk siyaset literatürüne "4'l  Takrir" olarak geçmiştir.

⁸ Menderes ve Köprülü, 21 Eylül 1945'te partiden ihraç edildi.  hra lara itiraz eden Koraltan da partiden ihraç edildi. Bu gelişmelerden sonra Bayar, CHP'den istifa etmiştir.

⁹ **Cumhuriyet**, "Milli şefin Tarihi Nutku", (2 Kasım 1945).

¹⁰ DP parti programına erişim için: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/917?show=full>

¹¹ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti-1, Demokrat Parti'nin Muhalefet Yılları (1946-1950)**, Mer-Ak, Mersin 2020, s. 143.

¹² Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**,  stanbul,  stanbul Matbaası, 1967, s. 135.

hükümet kanadından aynı sertlikte karşılık bulunca iktidar ve muhalefet ilişkileri içinden çıkılmaz bir hal almıştır. DP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde kabul ettiği “Hürriyet Misakı” gereği Meclisi boykot kararına¹³ kadar giden sürtüşme sonucunda İnönü, iki tarafla da istişare ederek ortamı teskin etmiş ve Türk demokrasi tarihinde iz bırakan 12 Temmuz Beyannamesini millete açıklamıştır.¹⁴ Bu gelişme; İnönü'nün iki tarafa da aynı mesafede durduğunu göstererek uzlaştırıcı bir rol üstlenmesinin eseridir, denilebilir. Bu olaydan bir müddet sonra İnönü'nün, arkasında durmadığını düşünen Recep Peker, sağlık sorunlarını öne sürerek 10 Eylül 1947 tarihinde Başbakanlık görevinden istifa etmiştir.¹⁵ Beyannamenin etkileri CHP ile sınırlı kalmamış DP içerisinde de *muvaazaa* tartışmaları partiden kopuşlara sebep olmuştur. DP'den ayrılanlar iki grup çatısı altında birleşmişlerdir. Bir kısmı Mecliste “Müstakil Demokratlar Grubu”nu kurarken diğer grup Fevzi Çakmak liderliğinde Millet Partisi'ni kurmuştur.¹⁶ 12 Temmuz Beyannamesinin yarattığı ılımlı siyasi ortam fazla uzun sürmemiştir. CHP'nin son Başbakanı Şemsettin Günaltay dönemine kadar İktidar-DP ilişkileri alışlagelen gerginlikte seyretmiştir. Günaltay'ın kurduğu ılımlı kabine, özellikle seçim yasası hazırlama hususunda muhalefetle birlikte çalışmıştır. 16 Şubat 1950'de kabul edilen, gizli oy, açık tasnif ve seçimlerde yargı denetimini ihtiva eden seçim kanunu DP'yi iktidara bir adım daha yaklaştırmıştır.¹⁷

1.2. DP İktidarı

Cumhuriyetin kuruluşundan beri yönetimde olan Cumhuriyet Halk Partisi, 1950'de yapılan serbest seçimler sonucunda iktidarı Demokrat Parti'ye bırakmıştır. Türk siyasi hayatında bir halk ihtilali olarak tanımlanan bu gelişme demokrasinin rayına oturacağına olan umutları yeşertmiştir. DP'nin, demokrasiye, insan haklarına ve hürriyetlerine önem veren programı; işçiyi, çiftçiyi, küçük esnafı ve orta sınıf tüccar kesimini kucaklayan söylemleri, özellikle II. Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında yoksullukla beli bükülen halkın DP'yi iktidara taşımasında önemli role sahiptir.

1950-1960 yılları arasında Türkiye'yi yöneten DP iktidarının 1950-1954 arası ilk dönemi, ekonomik faaliyetlerin canlandırıldığı iç ve dış politikada olumlu gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde DP, halka verdiği sözü tutmuş, tarımsal üretimin yaygınlaşması

¹³ Bkz. Murat Yıldız, “Türk Siyasal Hayatında Sıra Dışı Bir Teşebbüs Olarak Sine-i Millet Denemeleri”. *Mütefekkir*, Sayı:7/13, (Haziran 2020): 257-282.

¹⁴ *Cumhuriyet*, “İnönü'nün Beyannamesi”, (12 Temmuz 1947).

¹⁵ *Cumhuriyet*, “Kabine Dün İstifa Etti”, (10 Eylül 1947).

¹⁶ Timur, *age*, s.119.

¹⁷ *T.C. Resmi Gazete*. *Milletvekili Seçimleri Kanunu*, 21.02.1950, Sayı:7438, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, s.17801.

adına destekleyici adımlar atarak işe başlamış bunu devlet eliyle kurulan çimento, dokuma ve şeker fabrikaları gibi endüstri kuruluşlarının yaygınlaştırılması adımları takip etmiştir. Bu dönemde çeşitli fabrika ve şirketler kurulmuştur: *Şeker Fabrikaları*; Adapazarı Şeker Fabrikası (1952), Konya Şeker Fabrikası (1953), Amasya Şeker Fabrikası (1953), Kütahya Şeker Fabrikası (1953), Susurluk Şeker Fabrikası (1954), Burdur Şeker Fabrikası (1954), Kayseri Şeker Fabrikası (1954), Erzurum Şeker Fabrikası (1954), Erzincan Şeker Fabrikası (1954), Malatya Şeker Fabrikası (1954), Elazığ Şeker Fabrikası (1954). *Dokuma Sanayi Şirketleri*; Bergama Pamuklu Dokuma Sanayi (1954), Manisa Pamuklu Mensucat Türk Anonim Şirketi (1955), Balıkesir Pamuklu Dokuma Sanayi (1953), Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi (1955), Karaman İplik ve Pamuklu Mensucat Türk Anonim Şirketi (1955), Adıyaman Pamuklu Dokuma Sanayisi (1955). *Çimento Fabrikaları*; Ankara Çimento Sanayi (1953), Elazığ Çimento Sanayi (1954), Trakya Çimento Sanayi (1954), Balıkesir Çimento Sanayi (1955), Gaziantep Çimento Sanayi (1955). Bunların yanında 1959 yılında, 1937 yılında kurulan Ereğli Demir Çelik Fabrikası'na ek olarak yapılması planlanan demir çelik fabrikası kurma girişimleri 27 Mayıs darbesi sebebiyle yarım kalmış, proje ancak 1965 yılında tamamlanabilmiştir.

DP, iktidarı süresince iktisadi alanda devletçiliği sürdürmekle birlikte özel teşebbüsün de önü açılmaya gayret edilmiştir.¹⁸ Bu dönemde halkın refah düzeyi yükselmiş milli gelir büyük ölçüde¹⁹ artmıştır.²⁰ Bu hamleler, DP'ye seçimi kazandıran köylü, küçük esnaf ve tüccar sınıfının adeta can suyu olmuştur. Yine aynı dönemde dış yardımların da katkısıyla limanlar, barajlar ve elektrik santralleri yapılmıştır.

Kalıplaşmış devlet anlayışından uzaklaşarak faydacı devlet anlayışına yönelen DP iktidarı, bürokrasinin yönetsel zorunluluğunu kabullenmekten de kaçamamıştır.²¹ DP dış politikada, CHP'nin 1946 yılından itibaren tercih ettiği Amerika ve Batıya yönelme çizgisini takip etmiştir. İktidarının ilk yıllarında yaptığı iktisadi hamlelerin kaynağı da aslında izlenen bu politikanın getirilerinin sonucudur. Marshall yardımlarıyla ekonomik alanda rahatlayan iktidar; Batı ile askeri işbirliği kurarak Kore savaşına asker göndermiş ve

¹⁸ Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 137-138.

¹⁹ TCCB Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerine göre 1950 yılında 166 USD olan milli gelir, DP iktidarı sona erdiğinde 583 USD olarak kayda geçmiştir.

²⁰ Mustafa Seçkin Kaçar, **Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı**, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2019, s. 59.

²¹ Mehmet Göküş, **Demokrat Parti Döneminde Bürokrasi-Siyasi İktidar İlişkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1999, s. 187.

Batılı devletlerin taltifine mazhar olarak 1952 yılında NATO'ya kabul edilmiştir.²² Bu diplomatik başarının, 1949 yılında NATO'ya Türkiye'yi dâhil edemeyen²³ İnönü karşısında DP'ye bir söylem avantajı kazandırdığı iddia edilebilir.

DP iktidarının ayağının tozuyla yaptığı bazı değişiklikler ideolojik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Ezanın tekrar Arapça okunması, din derslerinin kapsamının genişletilmesi ve benzeri adımlar, her ne kadar devletle halkı yakınlaştırma amacı gütsede Atatürk inkılâplarına –bilhassa laikliğe- bağlı kesimlerden yoğun eleştiri almaktan kurtulamamıştır. DP, hem bu eleştirileri bertaraf etmek hem de bazı gerici odakların Atatürk'ün hatırasına saldırmasını²⁴ önlemek maksadıyla Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu çıkartmıştır.²⁵

1954-1957 dönemi, 1954 seçimlerinin siyasi gerilimi ile birlikte ekonomik anlamda rüzgârın tersine döndüğü bir dönem olarak anılabilir. Büyük ölçüde dış yardımlarla yapılan iktisadi hamlelerin devamı gelmemiş, enflasyon ve fiyat istikrarsızlığı orta sınıfın belini bükmeye başlamıştır. Yapılan yüksek yatırımlara rağmen sanayi üretiminin yetersizliği ve makineleşmeyle birlikte küçük çiftçinin şehre göçü ülkede tarımsal üretimin zayıflamasına sebep olmuştur. Şehre göçenler hamallık, amelelik, kapıcılık ve dilencilik gibi işlerle uğraşan yeni bir sosyal sınıf oluşmuştur. Bu yeni sınıf, artan enflasyon ve işsizlik karşısında tepkisiz kalmamıştır. 1955 yılında Kıbrıs sorunuyla dış politikada yaşanan gelişmeler iç politikada da etkilerini 6-7 Eylül olaylarıyla göstermiştir. Bahsi geçen sosyal sınıf –lumpen proleterya- bu olaylar esnasında hem Rumların hem de Türklerin işyerlerinin yağmalanmasında en önde yer almışlardır. Faroz Ahmad'a göre bu DP'ye karşı bir tepki anlamı da taşımaktadır.²⁶ Yine bu dönemde basın özgürlüklerini ve üniversite özerkliğini kısıtlayan kanunlar çıkarılması, kamuoyunda tepkilere yol açmış ve DP'ye muhalif cephenin daha da genişlemesine sebep olmuştur.²⁷

1957 yılından itibaren DP ve CHP her ne kadar Kıbrıs sorunu özelinde birlikte hareket etmiş olsalar da iç siyasette çatışmaya varan bir mücadeleye girişmişlerdir. İşler öyle bir noktaya gelmiştir ki olay artık DP ve CHP mücadelesinden ziyade Menderes-İnönü

²² **Cumhuriyet**, “Millet Meclisinin Dünkü Tarihi Kararı”, (19 Şubat 1952).

²³ Süleyman EKİCİ ve Abdulkadir BAHARÇİÇEK, “NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye ABD İlişkileri”, **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6 Sayı: 1, (2016), s. 153-156.

²⁴ Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük II 1924-1999**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2009, s. 464-475.

²⁵ **T.C. Resmi Gazete**, *Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun*, 31.07.1951, Sayı:7872, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara.

²⁶ Faroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul 2007, s. 81-82.

²⁷ Bkz. 6185 ve 6422 Sayılı Kanunlar.

çatışması haline gelmiştir. Menderes'in sonunu getiren şeyin, İnönü ile olan mücadelesinin onu antidemokratik ve despotik uygulamalara sevk etmesi olduğu söylenebilir.²⁸

Halkın ezici desteğiyle iktidara gelen ve üst üste seçim galibiyetleriyle iktidarını sağlamlaştıran DP, bir noktadan sonra deyim yerindeyse güç sarhoşu olmaktan kurtulamamıştır. Öyle ki; muhalefetteyken CHP'nin seçim kanunu ve basınla ilgili uygulamaları gibi birçok icraatına, diktatörce olduğu gerekçesiyle şiddetle karşı çıkan DP, eleştirdiği bazı hususları iktidarının devamlılığı için yapmaktan çekinmemiştir. İnönü'nün Kayseri gezisinde maruz kaldığı kötü muameleler²⁹ ve CHP'yi tasfiye etme amacına hizmet eden Tahkikat Komisyonu'nun kurulması darbeye giden yolu açmıştır.³⁰ Adalet sistemine, basına, üniversitelere, sendikalara ve son olarak muhalefete yapılan baskılar ve yasaklamalar, demokrasiyi ortadan kaldırma teşebbüsü sayılmıştır. Bunun üzerine kendisini, Atatürk ilke ve inkılâplarının ve demokrasinin daimi koruyucusu addeden ordu, 27 Mayıs 1960 tarihinde yönetime el koymuştur.

1.3. 27 Mayıs 1960 Darbesi

1.3.1. Cunta Faaliyetleri ve Sebepleri

1947 yılından itibaren ordu alt kademelerinde CHP karşıtı bir kesimin filizlendiği söylenebilir. Bu genç subaylar ekonomik olarak yaşadıkları zorlukların müsebbibi olarak tek parti iktidarını görmekteydiler. Bu fikirden hareketle, iktidar ile birlikte Yüksek Komuta Heyeti'nin de değişeceği, oluşan boşluğu genç subayların doldurarak orduyu daha dinamik hale getirecekleri düşüncesiyle ordunun bir kısmı Demokrat Parti'yi desteklemiştir.³¹ DP bu teveccühe cevaben bazı emekli askerlerin partiye katılımını sağlamıştır.³² Seçimlerden zaferle çıkan DP'de, İnönü yanlısı askerlerin iktidarı devrettirmeyeceği endişesi hâkimdi. Seçimlerden hemen sonra generallerin Ankara'da olağanüstü şekilde bir araya gelmesi bu kuşkuyu artırmıştır. Zira bazı generaller, İsmet İnönü'yü ziyaret edip müdahale etmek için hazır beklediklerini söylemiş; ancak İnönü bu teklifi reddetmiştir.³³ Aynı tarihlerde Menderes'e yapılan darbe ihbarı sonucu 6 Haziran 1950 tarihinde orduda Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı tasfiyesi yapılmıştır. 1952 yılında

²⁸ Eroğul, **age**, s. 166.

²⁹ **BCA**, 10-9-0-0, 204-630-4, Ek 12.

³⁰ **Cumhuriyet**, "Dün Kurulan Meclis Tahkikat Encümeni İşe Başlarken 3 Yasak Kararı Verdi", (19 Nisan 1960).

³¹ Ümit Özdağ, **Ordu Siyaset İlişkileri: Atatürk ve İnönü Döneminde Türk Silahlı Kuvvetleri**, Bilge Oğuz, İstanbul 2006, s. 159.

³² Mustafa Albayrak, **age**, s. 329.

³³ Ahmad, **age**, s. 151-152.

Seyfi Kurtbek, Savunma Bakanlığına getirilmiş ve orduda büyük bir reform planı hazırlamıştır. Menderes'in bu çapta bir tasfiyeye cesaret edememesi ve generallerle anlaşması üzerine 1953 yılında Kurtbek istifa etmiş ve bu plan rafa kalkmıştır. Böylece genç subayların beklentileri boşa çıkmış ve DP, o tarihten itibaren irili ufaklı cuntaların hedefi haline gelmiştir.³⁴

Türk demokrasi tarihinde çok partili hayata geçişin bayraktarı olan DP, Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ancak başlangıçta hak ve özgürlüklerin savunucusu olan DP, özellikle iktidarının son yıllarında baskıcı bir politika izlemiştir.³⁵ Muhalefeti ve bir takım basını, halkı ve orduyu isyana teşvik etmekle suçlayan DP grubu, bu iddiayı ispatlamak için de bir komisyon kurmaya karar vermişti. Tahkikat Komisyonu adı verilen komisyon, anayasanın üzerinde olağanüstü yetkilerle donatılmıştı.³⁶ Bu duruma itiraz eden tüm kesimler, iktidar tarafından susturulmaya çalışılmıştır. Bunun üzerine Ankara'da başlayarak İstanbul'a sıçrayan geniş çaplı öğrenci eylemleri baş göstermiştir. 27 Haziran 1956'da kabul edilen "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun"un 13. maddesinin "...Suç sayılan toplantıların dağıtılması için hedef göstermeksizin ateş açılabilmesi" hükmü polisin bu eylemlere sert müdahalesinin önünü açmış ve gerginliğin tavan yapmasına sebep olmuştur.

10 yıllık DP iktidarı süresince ordu içerisinde birçok cunta faaliyetinin olduğu söylenebilir. Bunlardan çoğu birbirinden habersiz oluşumlardır. Etki alanı bağlamında öne çıkan cunta örgütlenmeleri; Yıldız Harp Akademisi Örgütü (Seyhan-Kabibay), Aydemir-Okan Örgütü, Kocaş-Esengin Örgütü ve Er-Esin-Özdağ Örgütü olarak zikredilebilir. Özellikle 1956'dan sonra bu cuntalar ihtilal için uygun şartların oluşmasını kollamışlardır.³⁷

1957-1958 yıllarında yaşanan "Dokuz Subay Olayı", Yıldız Harp Akademisi Örgütü'nün, Binbaşı Samet Kuşçu tarafından ihbar edilmesi sonrası yaşanan gelişmelere verilen isimdir. İhbar sonucu yapılan tahkikatla; Albay İlhami Barut, Yüzbaşı Kazım Özfirat, Yarbay Faruk Güventürk, Binbaşı Asım Ural, Albay Naci Aşkun, Binbaşı Ata Tan, Yüzbaşı Hasan Sabuncu ve emekli subay Cemal Yıldırım 26 Aralık 1957'de tutuklanmıştır. Askeri mahkemenin altı ay süren yargılaması sonucu gizli örgüt kurmakla

³⁴ William Hale, **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Hill Yayınları, 1996, s. 92-93.

³⁵ Selin Esen, "18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu", **Mülkiye Dergisi** Cilt 34, Sayı 267, 2010, s. 2.

³⁶ **T.C. Resmi Gazete**, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkında Kanun*, 28.04.1960, Sayı:10491, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, s. 1241.

³⁷ Mustafa Ekincikli ve Alpaslan Şahin, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Öncesi Kurulan "İhtilal Örgütleri" ve "Dokuz Subay Olayı", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 70, (2018), s. 41-46.

suçlanan sekiz subay beraat etmiş, Binbaşı Samet Kuşçu ise orduyu isyana teşvik suçuyla ordudan ihraç edilmiştir.³⁸

Darbeye giden süreçten bahsedilirken, genç subayların örgütsel yapılanma ihtiyacı hissetmelerinin altında yatan faktörlere de değinmek konu bütünlüğü açısından faydalı olabilir. DP'nin iktidara geldikten sonra dış politikada “Amerikancı” bir politikaya yaslanması iktisadi alanda olduğu kadar askeri alanda da köklü değişimlere yol açmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türk ordusunun eğitim ve teknolojik donanım konusunda pek bir ilerleme kaydetmediği söylenebilir. DP iktidarıyla birlikte, Amerika'nın askeri alanda yaptığı hatırı sayılır yardımlar ve subaylara NATO ülkelerinde verilen ortak eğitimler, ordu içerisinde; modern teçhizatlara hâkim, kalifiye bir subay sınıfını ortaya çıkarmıştır. Kısa sürede önemli mevkilere gelen bu subaylar, toplumsal ve askeri konularda Batılı müttefiklerimizin ne kadar gerisinde olduklarını fark etmişlerdir. Erik Jan Zürcher, cuntacılık faaliyetlerini ve yönetimi devralma isteğini bu fark edişe bağlamaktadır.³⁹ Güven Gürkan Öztan ise cuntacılık faaliyetlerini; genç subayların, Amerikan askerlerinin imkanlarına gıpta etmekle birlikte hem toplum nezdinde hem de devlet kademesinde prestij kaybı yaşama kaygısına bağlamaktadır.⁴⁰

Tarihler 1960 Mayısını gösterdiğinde ülkedeki siyasi kutuplaşmalar had safhaya çıkmış iktidarın her hamlesi sokaktan aynı sertlikte karşılık görmüştür. İktidar tüm gücüyle muhalefeti, basını ve öğrencileri susturmaya gayret etmiştir. DP'nin sivil diktatörlüğe doğru adım adım ilerlediğini gözlemleyen ordu, öğrenci eylemlerinde rengini belli etmekten çekinmemiş ve olaylara müdahale etmek yerine neredeyse destekleme noktasında bir tavır sergilemeyi seçmiştir. Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüş yaparak tepkilere ortak olması bu tavrı tasdik eden bir gelişme olması bakımından önemlidir. DP için yolun sonu görünmekle birlikte bu sonun ordunun eliyle olacağı tahmin edilebilir bir durumdu. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in Savunma Bakanına gönderdiği uyarı mektubu⁴¹, işlerin daha da kötüye gitmemesi adına hükümete son bir ihtar olarak değerlendirilebilir. Mektubun genel çerçevesi; Cumhurbaşkanının değiştirilmesi, antidemokratik uygulamalardan geri dönülmesi, Tahkikat Komisyonu ile ilgili kanundan vazgeçilmesi, basına ve öğrencilere yönelik baskıların sona erdirilmesi şeklinde

³⁸ Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, 30-11-1-0, 277-22-14.

³⁹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 348.

⁴⁰ Güven Gürkan Öztan, “Demokrasi Kaybı: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye’de Askeri Darbeler”, Mehmet Ö. Alkan (Haz.), **Osmanlıdan Günümüze Darbeler**, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul 2016, s. 101-124.

⁴¹ Eroğul, **age**, s. 235.

özetlenebilir.⁴² Ancak bu ihtarın DP cephesinde yeterince ciddiye alınmadığı görülmektedir.⁴³

1.3.2. Darbe Gerçekleşiyor

Askerin olaylara verdiği tepkilerin merkezinde, Atatürk ilkelerinden uzaklaşıldığı ve DP'nin bu minvaldeki politikalarının toplumun her kesiminde tartışılması ile dinin siyasete alet edilmesi iddiaları bulunmaktadır.⁴⁴ Ordu içerisindeki ihtilal yanlıları artık harekete geçilmesi konusunda fikir birliğine varmıştı. 3 Mayıs 1960 tarihinde Cemal Gürsel'in izne ayrılması ordu içerisinde kısa bir belirsizliğe yol açmış olsa da İzmir'de bulunan Gürsel, ikna edilmiş ve 25 Mayıs'ta harekete geçilmesi kararlaştırılmıştır. Kara Kuvvetleri Lojistik Başkanı Tümgeneral Cemal Madanoğlu yönetimindeki grup Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı binasında 26 Mayıs gecesi toplanmış ve harekâta son şeklini vermiştir.⁴⁵

İlk iş olarak müdahaleyi sekteye uğratabilecek önemli kişi ve kurumların iletişimi kesildi. 27 Mayıs gününün ilk saatlerinde Harp Okulu öğrencileri ve diğer birlikler Ankara'daki önemli noktaları işgal etmek üzere sevk edildiler. Darbe fiilen başlamıştı. Karşı harekâtın önüne geçmek adına Ankara'da konuşlu diğer birliklerin komutanları ya ikna edilecek ya da derdest edilecekti. Nitekim 28. Tümen, Zırhlı Eğitim Merkezi Komutanlığı, 43. Süvari Alayı ve Tank Taburu Komutanlıkları ikna edilerek darbeye katılımları sağlanmıştır. Hem İstanbul'da hem de Ankara'da harekâtın tüm hazırlıkları tamamlanmış ve iş müdahalenin halka ilanı noktasına gelmiştir. Ankara'dan beklenen yayının yapılmaması İstanbul ekibinde endişeye sebep olmuş ve ilk açıklama İstanbul'dan yapılmak zorunda kalınmıştır.

46

“Dikkat... Dikkat... Burası İstanbul Radyosu

Büyük Türk Milleti,

1. *Silahlı Kuvvetlerimiz İstanbul, Ankara, Eskişehir ve diğer büyük merkezlerde 27*

Mayıs saat 03:00'den itibaren idareyi ele almıştır. (...)

Silahlı Kuvvetler”⁴⁷

⁴² BCA, 10-9-0-0, 90-276-3.

⁴³ Eroğul, **age**, s. 235.

⁴⁴ Hatice Burçin Tuna, **27 Mayıs İhtilali ve Adnan Menderes'in idam süreci**. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2019, s. 84-85.

⁴⁵ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 61.

⁴⁶ Ümit Özdağ, **27 Mayıs İhtilali-Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri**, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 1997. s. 198.

⁴⁷ Özdağ, **age**, s. 199.

İstanbul’da bulunan darbeci grup erken davranmışsa da 27 Mayıs 1960 darbe bildirisi denildiğinde akla ilk gelen isim, bildiriye Ankara Radyosu’ndan okuyan Albay Alparslan Türkeş’tir. Bu bildirinin özeti; yapılan harekâtın tarafsız olduğu, hiçbir parti veya zümreye karşı yapılmadığı, hareketin hukuka bağlılığı ve yapılacak bütün işlemlerin hukuka uygun olacağı şeklindedir.⁴⁸ Ancak 27 Mayıs 1960 sabahı yapılan tutuklamalar⁴⁹ ve devamındaki uygulamalar müdahalenin, iddia ettiği kadar tarafsız ve hukuka uygun olmadığını gözler önüne sermektedir. O tarihte İzmir’de olan Cemal Gürsel, öğle saatlerinde uçakla Ankara’ya getirilmiş ve ileride kendilerini “*Milli Birlik Komitesi*” olarak adlandıracak olan darbeci ekibin liderliğini üstlenmiştir.⁵⁰

Müdahalenin tüm ülkede duyulmasının ardından, yurt genelinde vatandaşlar, evlerini Türk bayraklarıyla donatmış ve sevinç gösterileriyle orduya olan desteğini ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra DP iktidarının son döneminde baskı ve sansürün çalışamaz hale getirdiği basın da gelişmeleri manşetten vererek⁵¹ müdahaleden duydukları memnuniyeti göstermekte adeta birbirleriyle yarışmışlardır.⁵²

Darbeyi gerçekleştiren ekip, mevcut fiziki imkânlarının ve halkın desteğinin verdiği güçle müdahalenin ideolojik temellerini atmak için harekete geçmiştir. Bu sebeple 28 Mayıs günü, DP’ye muhalifliğiyle bilinen İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar ve aynı üniversitenin hukuk profesörleri acilen Ankara’ya getirtilmiştir. Bu ekipten bir “Bilim Heyeti”⁵³ teşkil edilmiştir. Heyetin başlıca görevleri; geçici bir anayasa taslağı oluşturmak, darbenin meşru zeminini oluşturacak bir Anayasa Komisyonu Raporu hazırlamak ve yargılamalara esas olacak iddianamelerin ana hatlarını belirlemek olarak özetlenebilir. Bu hamlelerin, askeri müdahalenin meşruiyetini sağlamak, yargılamaların hukuki altyapısını bina etmek ve müdahalenin haklılığını bilim camiasının şahadetiyle perçinlemek amacı güttüğü söylenebilir. İvedilikle hazırlanan Anayasa Komisyonu Raporu’nda müdahalenin gerekçeleri şöyle özetlenmektedir:

⁴⁸ Aydın ve Taşkın, **age**, s. 63.

⁴⁹ Emir komuta zinciri dışında yapılan bu darbe sırasında önce Genelkurmay Başkanı tutuklanmış ardından kuvvet komutanları etkisiz hale getirilmiş sonrasında ise Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes, Bakanlar ve DP milletvekilleri tutuklanmıştır.

⁵⁰ Aydın ve Taşkın, **age**, s. 64.

⁵¹ **Ulus**, (28 Mayıs 1960).

⁵² **Hürriyet**, (27 Mayıs 1960).

⁵³ Bilim Heyetinin İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mensubu diğer üyeleri: Hukuk Fakültesi Dekanı ceza hukukçusu Prof. Dr. Naci Şensoy, medeni hukukçu Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, anayasa hukukçusu Prof.Dr. Hüseyin Naili Kubalı, idare hukukçusu Prof. Dr. Ragıp Sarıca, anayasa hukukçusu Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve idare hukukçusu Doç. Dr. İsmet Giritli.

*Devlet, hukuk, adalet, ahlâk, amme menfaati ve âmme hizmeti fikrini temsil etmesi ve amme haklarını koruması gereken siyasi kudret maatteessüf aylardan, hatta senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatini temsil eden maddi bir kuvvet hâline getirilmiştir. Her şeyden evvel hukuka bağlı sosyal bir kuvvet olması lâzım gelen devlet kudreti, bu ihtiras ve nüfuzun tahakkuku vasıtası hâline getirilmiştir. Bunun içindir ki siyasi kudret, asıl devlet kuvveti olan ordusu ile adliyesiyle ve baroları ile vazifesine bağlılık göstermek isteyen memurları ile üniversiteleri ile umumi efkârın mümessili olan basını ve öteki sosyal ve müessese ve kuvvetleri ile her türlü manevi bağlantısını kaybederek Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye'nin dünya devletler camiasında medenî bir devlet olarak lâyük olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk inkılâplarına karşı düşman durumuna düşmüştür. Vatandaşlara, muhalefete, memurlara, basına yapılan tazyik, üniversite gençliğine ve Üniversitenin, 30 ve hatta 40 senelik meslek hayatını idrak etmiş eski hocalarına ve büyük bir istikbal vaat ederek yetişmiş ve yetişmekte olan yeni öğretim üyelerine ve yardımcılarına ve talebelerine karşı harekete geçmiştir (...)*⁵⁴

Rapora bakıldığında, Bilim Heyetini oluşturan akademisyenlerin DP'ye bakışının cuntacılarınkinden farklı olmadığı görülmektedir. Bu hamasetten hareketle, cuntacılar bir “İhtilal Komitesi” kurulmasını salık veren heyet, idarenin bu komite tarafından yürütülmesini tavsiye etmiştir. Bu hukukçuların özellikle çizdiği olağanüstü şartlar tablosu, evrensel hukuku çiğneyerek hukuksuz yargılama ve uygulamaların yapılmasını gerekli kılmayı amaçlamaktadır. 12 Haziran 1960 tarihli bir yasa ile “Yüksek Soruşturma Kurulu” ve “Yüksek Adalet Divanı” adıyla özel yapıların kurulması ve bu yapılar eliyle kanunların geriye doğru işletilmesinin önünün açılması bu hukuksuzlara örnek teşkil etmektedir.⁵⁵ Bu gelişmeler sonucunda darbeye aktif rol oynayan subayların katılımıyla Milli Birlik Komitesi kurulmuştur. Orgeneral Cemal Gürsel “Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkumandanı” unvanını almıştır.

1.4. 1960-1961 Yılları Arası Türkiye

1.4.1. Milli Birlik Komitesi ve MBK Hükümetleri

Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs 1960 tarihinde sivil iktidarı askeri müdahale ile devirerek devlet yönetimini ele geçiren Türk silahlı Kuvvetlerine mensup cuntadır. Orgeneral Cemal Gürsel'in başkanı olduğu bu komite, az sayıda general ve ağırlığı kara kuvvetleri mensubu

⁵⁴ BCA, 30-1-0-0, 16.86.4. Ek.6.

⁵⁵ Aydın ve Taşkın, age, s. 65.

üst düzey subaylardan oluşan 38 kişilik⁵⁶ organizasyondur. Milli Birlik Komitesi, görevine şu yemini ederek başlamıştır:

*“Bir karşılık beklemeden, ahlâk, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlerimden başka bir sınırla bağlı olmaksızın kendimi Türk Milletine adadım. Vatanın ve Milletin mutluluğuna ve Milletin egemenliğine aykırı bir ülkü gütmeyeceğim. Demokratik Cumhuriyeti yeni Anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclise devretmek ülküsüne bağlılıktan ayrılmayacağım. Bunun için şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine and içerim.”*⁵⁷

MBK, Cemal Gürsel’in imzasıyla 30 Mayıs 1960 tarihli Resmî Gazete’de 31 adet tebliğ yayınlamıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: 6 numaralı tebliğin 2. maddesi: “Devletin bütün idaresini ve bütün Türk Silahlı Kuvvetlerinin emir ve kumandasını deruhte ettim.”, 19 numaralı tebliğin 2. maddesi: “T.B.M. Meclisi feshedilmiştir.” 23 Numaralı tebliğin 2. maddesi: “Türkiye Cumhuriyeti Devlet ve Hükümet Başkanlıkları ile Milli Müdafaa Vekâleti Vekilliği ve Türk Silahlı Kuvvetler Başkumandanlığını uhdeme almış bulunuyorum.” ve 27 numaralı tebliğ ile yeni bir hükümet kurulmuştur.⁵⁸

MBK’nın resmîyet kazanmasıyla birlikte ülkenin tek hâkiminin bu komite olduğu ve yeni bir rejimin doğduğu anlaşılmaktadır. 28 Mayıs 1960 tarihinde I. MBK hükümeti resmen kurulmuştur. 1. MBK Hükümetinin kurulmasıyla, seçimler yoluyla idarenin yeniden sivil otoriteye devrine kadar geçen süreye kadar askeri rejim hüküm sürmüştür. Bu hükümetin icraatlarının temel gayesinin, ordunun yönetsel kazanımlarını muhafaza etmek olacağı ifade edilebilir.

Komite daha darbenin ilk günlerinde kendi içinde mücadelelere sahne olmuştu. Başını Alparslan Türkeş’in çektiği grup, askeri idarenin ülkeyi sağlam temellere oturtmadan

⁵⁶ Milli Birlik Komitesi’nde bulunan isimler şunlardır: Cumhurbaşkanı Orgeneral Cemal Gürsel, Orgeneral Fahri Özdilek, Tümgeneral Cemal Madanoğlu, Tuğgeneral İrfan Baştuğ, Tuğgeneral Sıtkı Ulay, Albay Alparslan Türkeş, Havacı Albay Mucip Ataklı, Albay Osman Köksal, Albay Fikret Kuytak, Albay Sami Küçük, Havacı Albay Haydar Tunçkanat, Albay Ekrem Acuner, Albay Muzaffer Yurdakuler, Yarbay Refet Aksoylu, Yarbay Orhan Erkanlı, Yarbay Orhan Kabibay, Yarbay Mustafa Kaplan, Yarbay Suphi Karaman, Yarbay Sezai Okan, Yarbay Ahmet Yıldız, Havacı Binbaşı Emanullah Çelebi, Binbaşı Fazıl Akkoyunlu, Binbaşı Vehbi Ersü, Binbaşı Suphi Gürsoytrak, Binbaşı Kadri Kaplan, Binbaşı Muzaffer Karan, Binbaşı Mehmet Özgüneş, Binbaşı Şükran Özkaya, Binbaşı Şefik Soyuyüce, Binbaşı Dündar Taşer, Denizci Binbaşı Münir Köseoğlu, Denizci Önyüzbaşı Selahattin Özgür, Denizci Önyüzbaşı Rıfat Baykal, Yüzbaşı Ahmet Er, Yüzbaşı Numan Esin, Yüzbaşı Kamil Karavelioğlu, Yüzbaşı Muzaffer Özdağ, Yüzbaşı İrfan Solmaz (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Hulusi Turgut, **Türkeş’in Anıları: Şahinlerin Dansı**, İstanbul ABC Yayınları, 1995, s. 200, 201).

⁵⁷ **T.C. Resmi Gazete**, 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun, 14.06.1960, Sayı:10525, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, s.1533.

⁵⁸ **T.C. Resmi Gazete**, Milli Birlik Komitesi Tebliğleri, 30.05.1960, Sayı: 10515, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, s. 1449-1453.

seçimlere gidilmemesini savunuyor; Madanoğlu'nun himayesindeki grupsa idarenin seçimler vasıtasıyla sivil otoriteye devrini hızlandırmak istiyordu. Bilim Heyeti de askeri idarenin devamlılığını savunmaktaydı. Nitekim heyetin telkinleriyle idarenin sivillere bırakılması konusu bir süre gündeme alınmamıştır. Konunun bir diğer cephesinde bulunan İnönü ise bir yandan seçime gitmenin ülke menfaatine olacağını söylerken bir yandan da yeni anayasaya eklenmesini savunduğu maddeleri hatırlatmaktan geri durmuyordu. Bu maddeler esasında CHP'nin 1959 Seçim Beyannamesi ve Hedefler Bildirisinin neredeyse aynısıydı. Özetle; kişi hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması, işçilere grev hakkı, üniversite özerkliği, yargı bağımsızlığı, fikir özgürlüğü, tarafsız cumhurbaşkanı gibi hususlara vurgu yapılıyordu.⁵⁹

MBK'nın önünde çözülmeyi bekleyen birçok problem bulunuyordu. Öncelikli konu ordu içerisinde sükûneti sağlamaktı. Bu sebeple 235 general ve amiralle 5000 kadar subay emekliye sevk edildi. Bu büyük tasfiyenin mağdurları EMİNSU (Emekli İnkılâp Subayları) adında bir dernek kurup tasfiyelere karşı tek ses olmayı amaçlamışlardır. Bir kere başlayan tasfiye furyası 147 öğretim üyesinin hiçbir gerekçe gösterilmeden üniversitelerden atılmasıyla devam etmiştir. Son olarak MBK içerisinde, idarenin sivillere bırakılması hususunda farklı görüşe sahip, askeri idarenin devamlılığında ısrar eden, İnönü karşıtı Şahin Grup⁶⁰ tasfiye edilmiştir.⁶¹ Bu olay *14'ler Olayı* olarak tarihe geçmiştir. Bu gelişme basının da ilgisini çekmiş ve haber günlerce birinci sayfadan verilmiştir.⁶²

1.4.2. Hürriyet Şehitleri Propagandası

27 Mayıs darbecilerinin önem verdikleri konuların başında propaganda faaliyetleri gelmekteydi. Bu faaliyetler içinde öne çıkanlardan biri “Hürriyet Şehitleri” propagandasıdır. Gençliğin, DP iktidarının son döneminde kitlesel olaylara yön vermesi MBK'nın dikkatini celp etmiştir. Bu kitleyi kendi ideolojisine yaklaştırmayı düşünen MBK, 28 Nisan-27 Mayıs 1960 tarihleri arasında yaşanan öğrenci olaylarında DP tarafından birçok öğrencinin ağır işkenceler gördüğü ve hatta öldürüldüğü iddiasında bulunmuştur. Bu öldürülenleri “Hürriyet Şehitleri” olarak tanımlamış ve cenazelerinin

⁵⁹ Bkz. İnönü'nün *Askeri Girişimler ve Darbeler Karşısında Tutumu*, <https://www.ismetinonu.org.tr/>

⁶⁰ Bu isimler: Alparslan Türkeş, Fazıl Akkoyunlu, Rıfat Baykal, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Münir Köseoglu, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dünder Taşer'dir.

⁶¹ Dünder Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966, s. 89.

⁶² *Milliyet*, (14-15-17-18 Kasım 1960).

bulunup Anıtkabir’e defnedileceklerini yasal bir tebliğle⁶³ halka ilan etmiştir. O tarihlerde basında da ölü sayısı⁶⁴ ve ölenlerin akıbetleriyle⁶⁵ ilgili abartılı haberlere rastlanmaktadır. DP’nin gerçekleştirdiği iddia edilen vahşetin boyutlarıyla ilgili olarak MBK ve basın adeta karalama yarışına girmişlerdir. Zikredilen ölü sayıları ile tespit edilen ölümler (bu ölümlerin DP ile direkt bir bağlantısı ispat edilememiştir) arasındaki sayısal uçurum kamuoyunda fark edilmeye başlanması iddia sahiplerinde tedirginliğe yol açmıştır. Bu sebeple, tespit edilen şehitler; Turan Emeksiz, Nedim Polat, Teğmen Ali İhsan Kalkmaz, Ersan Özbey ve Sökmen Gültekin görkemli törenlerle Anıtkabir’de yapılan “Hürriyet Şehitliği”ne defnedilmiştir. 1988 yılında Kenan Evren, Anıtkabir’e Atatürk ve İnönü dışında kimsenin gömülmemesi gerektiğini belirterek buradaki naaşları naklettirmiştir. Gelen tepkilere ise burada yatanların “şehit” olmadığını kazara vefat ettiklerini söyleyerek cevap vermiştir.⁶⁶

1.4.3. Yassıada Yargılamaları ve İdamlar

Darbeden sonra önemli bir husus anayasayı ihlalle suçlanan DP’lilerin yargılanması sürecidir. Bu yargılamalar için 18 Ağustos 1960’ta “Yüksek Adalet Divanı” kurulmuştur.⁶⁷ Bütün üyeleri MBK tarafından tayin edilen bu mahkemenin üyeleri; Hâkim Salim Başol, Hâkim Selman Yörük, Hâkim General Rıza Tunç, Abdullah Üner, Hıfzı Tüzün, Hasan Gürsel, Mehmet Çokgüler, Vasfi Göksu ve Ali Doğan Toran’dır. Mahkeme başkanlığına Salim Başol, başsavcılığa ise Altay Egesel atanmış, duruşmalar 14 Ekim 1960’ta Yassıada’da başlamıştır. Davanın sanıkları olan DP’liler “anayasayı ihlal” suçuyla itham ediliyordu ve mahkemenin açılışı da bu iddialar üzerineydi.⁶⁸

Toplamda 592 sanık ve 18 davadan ibaret olan Yassıada yargılamalarının ana konusu 1950-1960 yılları arasında DP iktidarının bütün uygulamalarıdır. Türkiye tarihinde bu denli geniş kapsamlı bir davaya daha önce rastlanmamaktadır. Bu davada DP milletvekillerine mecliste verdikleri önergeler yanı sıra vermedikleri önergeler de sorulmuş, böylece hukuk literatürüne *niyet okuma* kavramının da dâhil edildiği vaki

⁶³ **T.C. Resmî Gazete**, *Millî Birlik Komitemin, ölen ve kaybolan gençler hakkındaki tebliği*, 07.07.1960, Sayı: 10545, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, s. 1672.

⁶⁴ Bkz. **Hürriyet** (10 Haziran 1960), **Milliyet** (10 Haziran 1960), **Cumhuriyet** (11 Haziran 1960), **Akşam** (11 Haziran 1960).

⁶⁵ **Akşam**, (4 Haziran 1960).

⁶⁶ Mehmet Ö. Alkan, “27 Mayıs Darbesi ve Siyasi Şehitlik Mertebesinin İcadı”, Mehmet Ö. Alkan (Haz.), **Osmanlıdan Günümüze Darbeler**, s. 155.

⁶⁷ **T.C. Resmî Gazete**, *Geçici Kanun*, 14.06.1960, Sayı: 10525, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, s. 1533-1534.

⁶⁸ İlyas Topçu ve Sema Akılmak Topçu, Adnan Menderes’in Yargılanması ve İdamı, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 61, (2017), s. 67.

olmuştur.⁶⁹ Celal Bayar'ın yargılandığı *Köpek Davası* ve Adnan Menderes'in yargılandığı *Bebek Davası*, hukuki teamüllerden uzak, tamamen itibar suikastı amacına hizmet eden ve kamuoyu nezdinde bu iki ismi aşağılama odaklı davalar olmuştur. Celal Bayar'ın yargılandığı *Köpek Davası*, Türkiye tarihinde bir Cumhurbaşkanı'nın yargılandığı ilk davadır. 1924 Anayasası'nda "*Cumhurbaşkanı ancak vatana ihanetten yargılanabilir.*" maddesi mevcut olmasına rağmen mahkemede "*bu davadan yargılanmak en büyük cezadır*" diye ifade veren Celal Bayar bu davada yargılanmıştır.⁷⁰

Anayasayı İhlal Davasında 592 tutuklu, 11 ay gibi uzun bir yargılama süreci boyunca adada, hem fiziksel hem de ruhsal açıdan dayanılması güç koşullara katlanmak zorunda kalmıştır. Nihayet 15 Eylül 1961'de mahkeme kararları açıklanmıştır.⁷¹ Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, dönemin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ve DP yöneticisi 10 siyasetçi hakkında idam cezası verildi. 31 kişi müebbet, 418 kişi de çeşitli hapis cezaları aldılar. Dava sonucunda 123 kişi de beraat etmiştir. 5 kişi hakkında açılan davalar düşmüştür. Bayar'ın cezası yaşının ilerlemiş olması sebebiyle MBK tarafından müebbet hapse çevrilmiştir. Daha sonra Menderes, Zorlu ve Polatkan dışındaki idamlıkların cezaları da müebbet hapse çevrilmiştir.⁷² Oybirliğiyle alınan idam kararları onaylanmış, oyçokluğuyla alınan idam kararları müebbet hapse çevrilmiştir. 16 Eylül 1961'de Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan,⁷³ 17 Eylül 1961'de ise Adnan Menderes'in cezaları infaz edilmiştir.⁷⁴ Çavdar'a göre Yassıada Yargılamaları, 1926'daki *İzmir Suikastı Davası*'ndan sonra, Cumhuriyet tarihinin "ikinci siyasal soykırımı" dır.⁷⁵

1.4.4. 1961 Anayasası ve Kurucu Meclis

MBK içindeki tasfiyeden sonra 5 Ocak 1961'de II. MBK hükümeti kuruldu ve anayasal sürece geçme çalışmaları hızlandırıldı. Bu çerçevede, anayasa ve temel kanunları geçici bir meclis çatısı altında yapmak isteyen MBK tarafından "Kurucu Meclis Teşkilî Hakkındaki Kanun" 13 Aralık 1960 tarihinde kabul edildi.⁷⁶ Bu kanuna göre Kurucu Meclis, anayasa

⁶⁹ Yassıada Duruşma Tutanakları (YDT, 1960/1).

⁷⁰ Uğur Oflaz, *27 Mayıs'a Giden Süreçte Demokrat Parti ve Yassıada Yargılamaları*, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye 2022, s. 119.

⁷¹ *Hürriyet*, (15 Eylül 1961).

⁷² *T.C. Resmî Gazete*, *T.C. Milli Birlik Komitesi Kararı*, 16.09.1961, Sayı: 10908, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, s. 5161.

⁷³ *Akşam*, (16 Eylül 1961).

⁷⁴ *Cumhuriyet*, "Menderes hakkındaki hüküm de infaz edildi.", (18 Eylül 1961).

⁷⁵ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge, Ankara 1996, s. 97.

⁷⁶ *T.C. Resmî Gazete*, S: 10682 (16.12.1960), s. 2766-2770.

ve seçim yasası hazırlamakla görevli olup, anayasa ve seçim yasası doğrultusunda oluşacak TBMM'ye ülke yönetimini en geç 29 Ekim 1961'de devredecekti.⁷⁷ 6 Ocak 1961'de görece ulusal iradeyi temsil eden bir “Kurucu Meclis” oluşturuldu. Kurucu Meclis, MBK üyeleri (doğal üye), CHP'den 49 üye, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP)'nden 25 üye ile üniversitelerden, yargı mensuplarından, işçi örgütleri ve meslek kuruluşlarından temsilcilerin katıldığı 276 üyeden oluşmaktaydı. Diğer adıyla *Temsilciler Meclisi*, ocak ayında siyasi partilerin faaliyetlerine izin vererek normal siyasi hayata geçişin ilk adımını atmış oluyordu.⁷⁸

Temsilciler Meclisinin bir diğer icraatı, Enver Ziya Karal başkanlığında bir Anayasa Komisyonu oluşturmak oldu. Komisyon, hazırladığı Anayasa taslağını 9 Mart 1961'de Temsilciler Meclisine sundu. İstanbul Üniversitesi hukukçularının hazırladığı tasarımı esas alan komisyon Ankara Üniversitesinin hazırladığı tasarımı da yardımcı tasarı olarak değerlendirmiştir. Anayasa tasarısının hazırlanma gerekçesi ise; DP iktidarının halktan aldığı iktidar yetkisini kötüye kullanması ve temel hak ve hürriyetleri kısıtlaması olarak lanse edilmiştir. Bu yönüyle tasarı, askeri müdahaleyi aslında halk adına yapılmış gibi gösterme çabasıdadır. Bu Anayasa taslağı Temsilciler Meclisi tarafından Seçim Kanunu'yla birlikte 27 Mayıs 1961 tarihinde kabul edilmiş ve referanduma gidilmesi kararı alınmıştır.⁷⁹

1.4.5. 1961 Anayasası Referandumu

Devletin tüm kurumları, sivil-askeri bürokrasi, CHP ve CMKP kadroları, referandumda “Evet” oyu verilmesi için sistematik ve yoğun bir kampanyaya girişmişlerdi. “Hayır” propagandasının –neredeyse- vatana ihanet noktasında suç sayıldığı ve yasak olduğu bu süreç, 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan referandumla son buldu. Adalet Partisi (AP)'nin yeni anayasaya bakışı ve referandum konusunda izleyeceği yol noktasında kamuoyunda çeşitli haberler dolaşıyordu.⁸⁰ Parti olarak referandum oyu ile ilgili net bir söylem geliştirilmemiş olması ve partililerin dedikoduları da MBK ve basın tarafından eleştirilmekteydi.⁸¹ Nitekim % 63 Evet oyuna karşılık % 37 Hayır oyu ile yeni Anayasa kabul edilmiştir. Bu sonuçlar, DP tabanının referandumda büyük oranda iradesini

⁷⁷ Önder Duman, “Anayasaya Hayır Demek”: 1961 Anayasa Referandumu ve Samsun, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı 25, (2018), s. 228. 225-246

⁷⁸ Sıtkı Ulay, **Harbiye Silah Başına (27 Mayıs 1960)**, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1968, s. 163.

⁷⁹ **T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, Cilt. 2, 27 Mayıs 1961, Oturum1, Birleşim 15, s. 109.

⁸⁰ **Cumhuriyet**, “AP Anayasaya Karşı Muğlak Tavır Takındı.”, (27 Haziran 1961).

⁸¹ Fatih Tuğluoğlu, 1961 Anayasa Referandumu ve DP Tabanı, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 12, Sayı 24, (Yaz 2019), s. 141.

yansıttığının göstergesi olmuştur. Bu kitle Ekim ayındaki seçimlerde de ağırlığını koyarak sivil iktidarın kaderini tayin edecektir.

Bu gelişmeler yaşanırken MBK'nın yapısı içerisindeki hiyerarşik dağılımdan rahatsız olan ve 14'lerin tasfiyesinden hoşnut olmayan üst rütbeli subaylar *Silahlı Kuvvetler Birliği* adında bir oluşuma gitmişlerdir. Bir nevi cunta faaliyeti sayılabilecek bu yapı MBK içinde rejime direkt etki eden düşük rütbeli subaylara tepki olarak general ve üst rütbeli subayları bünyesinde toplamıştır. Tuğgeneral Faruk Gürler, Kurmay Albay Talat Aydemir ve Albay Emin Arat gibi subayların etkin olduğu oluşum Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'a bağlı faaliyet yürütmekteydi. İlerleyen dönemde etkinliği artan bu cunta MBK ile belirgin bir mücadeleye girecek ve darbe içinde darbe sayılabilecek hadiselerin baş aktörü olacaktır.

1.5. 1961 Anayasası

1961 Anayasası parlamenter sisteme geçiş fikrinin işlerliği bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu anayasa önceki anayasalara nazaran demokrasiyi ve bireysel hürriyetleri genişletmeyi amaçlayan, sosyal devlet profilini etkinleştiren bir anlayışa sahiptir. Bu özelliklerine rağmen, parlamento üstü kurumların da temeli bu anayasada atılmıştır. Bunun öncelikli sebebi, DP iktidarının denetimsizliğinden ders çıkarılmış olması sebebiyle meclis üzerinde katı bir denetime ihtiyaç olduğu görüşüdür.

1961 Anayasasının genel özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir.
2. TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye bölünmüştür.
3. Anayasa Mahkemesi kurulmuştur.
4. Yürütmenin bütün karar ve eylemleri Danıştay denetimine verilmiştir.
5. Bireysel hak ve özgürlükler Anayasanın güvencesi altına alınmıştır.
6. Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur.
7. İşçi ve Memurlara sendikalaşma ve grev hakkı verilmiştir.
8. Üniversiteler ve TRT özertleştirilmiştir.
9. Sosyal devlet kavramı Anayasaya girmiştir.

10. Şahıslara gösteri yapma ve dernek kurma hakkı verilmiştir.⁸²

Genel olarak değerlendirildiğinde, Anayasanın özgürlükçü ve liberal bir kimliğe sahip olduğu görülmektedir. Özellikle kişilerin maddi ve manevi konulardaki tercihlerinin devletin güvencesi altına alınması; devlet-vatandaş ilişkisinde, yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Anayasa'nın başlangıç kısmındaki; *“Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan; Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti ...”* ibaresinde geçen *direnme hakkı*, halkın baskıcı iktidara nasıl direneceğini tam açıklamasa da bu direnmenin halk adına ordu tarafından seve seve üstleneceğine göz kırpmaktadır. Bu madde, ordunun olası müdahalelerine kapı açan bir işleve sahip olması bakımından manidardır.

1.5.1. Vesayet Kurumları

DP iktidarının meclisteki çoğunluk avantajını ölçsüz kullanması ülkeyi dönüşü olmayan bir yola sürüklemiştir. Bu tecrübe, 27 Mayıs'ın kanun koyucularına bu konuda yeni tedbirler alma hususunda ilham kaynağı olmuştur. Seçimlerle halkın bahsettiği yetkilerin de bir sınırı ve denetime muhtaç olduğu saikıyla bazı kurumlar oluşturulmuştur:

1. *Milli Güvenlik Kurulu*: Başkanlığını Cumhurbaşkanı'nın yaptığı, Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları, Başbakan, Dışişleri ve İçişleri Bakanları ile Milli Savunma Bakanının oluşturduğu bu yeni kurum, ülkenin güvenliğiyle ilgili kararları görüşecek ve hükümete tavsiyelerini iletecektir.

2. *Genelkurmay Başkanlığı*: Zaten var olan bu makam direkt olarak Başbakanlığa bağlanmış, atama usulü ise *“Bakanlar Kurulunun teklifi ile Cumhurbaşkanı tarafından yapılacaktır”* şeklinde değiştirilmiştir. Bu değişiklik Genelkurmay Başkanı atamasının, halkın seçtiği hükümet yerine ordunun “seçtiği” Cumhurbaşkanı'na devredilmesini sağlamaktadır. Böylece bu makamın siyasi etkilerden korunacağı düşünülmüştür.

3. *Senato*: *“Çoğunluğun her şeye muktedir olabileceği kanaatine”*⁸³ şiddetle karşı olan MBK, Meclisi ikiye bölen ve yetkisini büyük ölçüde kısıtlayan bu meclisi kurmuştur. Cumhuriyet Senatosu, bütçe kararları dışında meclisin aldığı her kararı inceleme ve denetleme yetkisine sahiptir. Senato özellikle anayasa değişiklikleri üzerinde tam denetim ve veto hakkı ile donatılmıştır. Senato üyelerinin belirlenme esası da; halkın seçtikleri,

⁸² **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961: Başlangıç.

⁸³ Aydın ve Taşkın, **age**, s. 81.

Cumhurbaşkanının seçtikleri ve MBK üyeleri (daimi üyeler) olarak belirlenmiştir. Bu ayrımın sebebi Meclis ve denetim kurumları arasındaki dengenin korunabilmesi olarak açıklanabilir.

4. *Anayasa Mahkemesi*: Yasama ve yürütme organlarının kararlarını Anayasaya uygunluk yönünden denetleyen kurumdur. Meclisin çıkardığı kanunları iptal etme yetkisi ile halkın egemenliğine ortak olmuş hatta halkın egemenliğinin karşısında rejimin bekasını kollayan bir kurum özelliği öne çıkmıştır.

5. *Askeri Yargı*: Ordu mensuplarının askerlikle ilgili işledikleri suçlar, birbirlerine karşı işledikleri suçlar, görev mahallerinde ve görevleriyle ilgili işledikleri suçlara bakmak için bu özel hukuki yapılanma kurulmuştur. Bu yönüyle sivil mahkemelerden ayrılan bu yargı sisteminin tepe noktasını Askeri Yargıtay oluşturmaktadır.

6. *Diyanet İşleri Başkanlığı*: 1961 Anayasası ile Anayasal bir kurum haline gelen Diyanet İşleri Başkanlığı, Sünni Müslüman toplumuna hitap eden bir yapılanmaya sahiptir. Bu yönüyle Laiklik ilkesine taban tabana zıt bir görüntü oluşturmaktadır. Şöyle ki; devletin mevcut tüm inanç sistemlerine eşit mesafede olması Laikliğin en temel prensiplerindendir. Devlet bu kurum eliyle sadece belli bir inanç sistemine hizmet ederek din görevlilerinin ve ibadethanelerinin masraflarını üstlenerek anılan prensipleri çiğnemiştir. Buradaki amaç din konusunun kontrol altında tutularak kötü amaçlı oluşumların istismarlarının önüne geçmek olabilir.

Askeri yönetim döneminde, Atatürk'ün kurduğu sistemi daha işlevsel hale getirecek yapılanmalara imza atılmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı, Yüksek Hâkimler Kurulu, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu bunlara örnek verilebilir. Ayrıca Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu ve Milli Prodüktivite Merkezi'nin temellerinin bu dönemde atıldığı söylenebilir.⁸⁴

1.6. Yeni Siyasi Partiler

1.6.1. Adalet Partisi (AP)

Siyasi faaliyetlerin serbest bırakılmasıyla sivil iktidara talip olan yeni partiler kurulmaya başlandı. Demokrat Parti çizgisini takip eden ve o mirası sahiplenecek olan Adalet Partisi 11 Şubat 1961 tarihinde kuruldu. 1960 darbesinin ilk Genelkurmay Başkanı emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala partinin Genel Başkanlığına seçildi. Emekli bir general

⁸⁴ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 265.

olması nedeniyle Gümüşpala, MBK'nın güvenini kazanmıştır. Gümüşpala'nın AP'nin gericiliğe ve komünizme karşı olduğu yönündeki beyanatları da bu güveni pekiştirmiştir. AP parti programına bakıldığında, DP'nin son dönem baskıcı yaklaşımının aksine daha özgürlükçü ve liberal bir görüntü vermeye çalıştığı söylenebilir. Programdaki “Atatürk” ve “Demokrasi” vurgusu, MBK yönetimine güvence kabilinden söylemler olarak anlaşılabılır. Ancak milli ve manevi değerlere dair söylemler ile Laikliğin din düşmanlığı olarak benimsenemeyeceği mealindeki duruş, aslında parti programının DP bakiyesi seçmene bir çeşit göz kırpması sayılabilir.⁸⁵

1.6.2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)

1948 yılında, DP içindeki muhalifler Yusuf Hikmet Bayur, Fevzi Çakmak ve Osman Bölükbaşı tarafından Millet Partisi kurulmuştu. 1954 yılında DP tarafından kapatılan parti Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla tekrar kurulmuş, Köylü Partisi'yle birleşerek 1958 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır. Mecliste 4 vekille temsil edilmesine rağmen Osman Bölükbaşı liderliğinde, DP'yi zorlayan bir muhalefet çizgisi izlemiştir. Siyasi faaliyetlerin serbest bırakılmasıyla Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olarak yoluna devam etmiştir. Liberal sağ kimliğindeki parti zamanla milliyetçi sağın merkezi haline gelecektir.⁸⁶

1.6.3. Yeni Türkiye Partisi (YTP)

Eski DP milletvekili Ekrem Alican tarafından 11 Şubat 1961 tarihinde kurulmuştur. DP'nin baskıcı tutumunu eleştirerek partiden ayrılmış bir siyasetçi olması, MBK tarafından onaylanabilirliğinin anahtarı olmuştur. Bu partinin de DP çizgisinde olduğu ve o mirası sahiplendiği söylenebilir. Eski İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay ve Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes'in parti üyeliği bu durumun açıklayıcısı olabilir.⁸⁷

1.6.4. Türkiye İşçi Partisi (TİP)

13 Şubat 1961 tarihinde kurulan Türkiye İşçi Partisi, o tarihe kadar kurulan en etkili sosyalist parti olma özelliğini taşımaktadır. Kurucu başkanı Avni Erakalın'dır. Birçok işçi sendikası tarafından desteklenen (Türk-İş hariç) ve üyeleri arasında sendika başkanları da

⁸⁵ Bkz. Adalet Partisi program ve tüzüğü için: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/626/198104723.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁸⁶ Hüseyin Yayman, Değişim ve Süreklilik Ekseninde MHP, **SETA Analiz Dergisi**, Sayı:5, (2009), s. 6.

⁸⁷ Abdullah Kutalmış Yalçın, Türk Siyasal Hayatında Yeni Türkiye Partisi (1961-1973), **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 20, S. 4, (2021), s. 2013-2041.

bulunan parti⁸⁸ zamanla, entelektüel aydınların desteklediği bir boyuta evrilmiştir. Kürt entelektüellerini ve TKP unsurlarını da bünyesinde barındırmıştır.

1.7. Darbe Sonrası Sivil İktidara Giden Süreç: Yuvarlak Masa Toplantıları

27 Mayıs askeri darbesiyle yönetimi ele geçiren kadrolar, yaptıkları icraatları 1961 Anayasasıyla yasal bir zemine oturtmuşlardı. Askerler, bir yılı aşkın bir sürede elde edilen hukuki ve yönetsel kazanımların, seçimler neticesinde kurulacak sivil iktidar tarafından heba edilmesinden endişe duyuyorlardı.⁸⁹ Bu endişenin asıl kaynağı ise DP'nin mirasçısı olarak kabul edilen AP ve YTP'nin iktidara gelme olasılığıydı. Referandumda %37 “hayır” oyu çıkması da askerlerin endişesini haklı çıkarıyordu. Seçimler arifesinde DP mirasına sahip çıkan partileri tümünden kapatmak gibi bir eyleme sıcak bakmayan askerler; mevcut partileri, kendi kurguladıkları siyasi düzene biat etmeye zorlama yolunu seçtiler. Bu amaç ekseninde 13 Temmuz'da toplanan MBK, yayınladığı basın açıklamasında, “*MBK, Gürsel'in başkanlığında siyasi parti liderleri ile seçimde tutulacak yol hakkında bazı prensip kararları alacaktır. Bunlar arasında, devrimlerin ve dini inançların politikaya alet edilmemesi, Yassıada duruşmalarının gizli-açık, söz konusu olmaması gibi esaslar bulunmaktadır*” denildi.⁹⁰ Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere askerler, müstakbel iktidar namzetleri ile bir nevi oryantasyon toplantıları düzenlemek istiyorlardı. Askerler ve siyasi parti temsilcileri arasında yapılması planlanan bu görüşmelere “Yuvarlak Masa Toplantıları” adı verildi.

Bu toplantılara seçime girme şartlarını⁹¹ sağlayan partilerin davet edilmesi kararlaştırıldı. Buna göre AP, CHP, YTP, CKMP ve MSP toplantılara davet edilirken, TİP bu toplantıların dışında bırakıldı. Askerler kendi aralarında ve parti genel sekreterleriyle bir dizi toplantı düzenlediler. MBK bu görüşmelerden oldukça memnun kaldı. Siyasi parti liderleri de askerlerin kendilerini muhatap almasından oldukça memnundular.⁹² Görüşülen tüm hususlarda fikir birliğine varılması gelecek için umut verici nitelikteydi. 1 Eylül 1961 tarihinde yapılan Yuvarlak Masa Alt Komisyon toplantıları, DP iktidarı ve Yassıada yargılamaları konuları özelinde sık sık asker-siyasi parti gerilimlerine sahne olmuştur. İki tarafın da bir an evvel sivil yönetime geçilmesi arzusu bu gerginlikleri sonlandırmada etkili

⁸⁸ Günay Dumrul Uygur, **Türkiye İşçi Partisi 1961-1971**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 36.

⁸⁹ Şerif Demir, 27 Mayıs Askeri Yönetiminin Sivil İdareye Geçme Çabaları: Yuvarlak Masa Kararları, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 104, (Güz 2021), s.388-389.

⁹⁰ **Milliyet**, (14 Temmuz 1961).

⁹¹ Yurt genelinde en az 15 ilde teşkilatlanmış olmak.

⁹² **Milliyet**, (18 Ağustos 1961).

olmuştur. Bu toplantılar neticesinde siyasi partiler askerlerin bütün taleplerini kabul ettiler. 5 Eylül 1961 tarihinde Çankaya Köşkünde yapılan zirve toplantısında Yuvarlak Masa Toplantısı Kararları askerler ve siyasi parti liderleri tarafından imzalandı. CKMP lideri Osman Bölükbaşı toplantıya katılmadığından yerine vekâleten Ahmet Oğuz imza atmıştır.⁹³ Benzer bir mutabakat da askerler ile basın arasında imzalandı. Bu vesileyle askerler sivil yönetime geçilirken 27 Mayıs müdahalesinin kazanımlarını güvence altına almış oldular. Yuvarlak Masa Toplantılarında tesis edilen uzlaşma ve alınan kararlar askerlerin ülkeyi sivil iradeye bırakması yolunda atılmış büyük bir adım olarak görülmektedir.

1.8. 15 Ekim 1961 Seçimleri

Nispi seçim kuralıyla 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimler partilere aldıkları oy oranında Mecliste temsil hakkı sunmuştur. %85 oranında katılımın sağlandığı seçimlerde CHP %36.7, AP %34.8, YTP %13.9 ve CMKP ise %13.7 oy almışlardır. DP çizgisindeki iki parti AP ve YTP'nin aldıkları oy oranı MBK ve CHP cephesinde hayal kırıklığına ve endişeye yol açmıştır. AP ve YTP'nin, Meclisin her iki kanadında da çoğunluğu elde etmesi ordu içerisinde “genç subayların” tepkisini çekmiştir.

27 Mayıs kazanımlarının heba olmasından kaygılanan Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB), seçimlerin iptali ve MBK'nın tasfiyesi için askeri müdahale fikrini tartışmaya başlamıştır. Bu amaçla hazırlanan “21 Ekim Protokolü” gereğince 25 Ekim'e kadar yönetime el konulacağı dikte edilmiştir. SKB onursal başkanı Cevdet Sunay'ın girişimleriyle protokol askıya alınmış⁹⁴, siyasi parti liderleriyle görüşülerek Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü'nün de Başbakan olması formülü kabul edilerek ordu teskin edilmiştir.⁹⁵

Bu zorlu süreçlerin gölgesinde 25 Ekim 1961'de Meclis açılmış ve 26 Ekim'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde ilk oylamada 607 oy alan Gürsel, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Gürsel, Hükümeti kurma görevini İnönü'ye vermiştir.⁹⁶ Mecliste sandalye sayısı yeterli olmayan CHP diğer partilere ortaklık teklifi götürdü. Nihayetinde Türkiye'nin ilk koalisyon hükümeti olan CHP-AP hükümeti 16 Kasım 1961'de kuruldu. AP'nin hükümette yer alması ordu cephesinde olumlu karşılandı.

⁹³ *Cumhuriyet*, (6 Eylül 1961).

⁹⁴ Nevin Yurdsever, *Türkiye'de Askeri Darbe Girişimleri (1960-1964)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 125.

⁹⁵ *Cumhuriyet*, (25 Ekim 1961).

⁹⁶ *Hürriyet, Tercüman, Vatan*, (11 Kasım 1961).

1.9. 27 Mayıs Öncesi Dış Politikadaki Gelişmeler

1.9.1. Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası

Atatürk'ün “Yurtta sulh, Cihanda sulh” söylemi Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının ana düsturu olmuştur. Cumhuriyet dönemi dış politikasının en temel özelliği Batıya yönelik olmasıdır.⁹⁷ Bu özelliği çerçevesinde, Batıyla eşitlik odaklı ve gerçekçilik mantığı gözetilerek hareket edilmiştir. Konum olarak Doğu ve Batı medeniyetlerinin tam ortasında olmasına rağmen Türkiye, Batıyı; medeniyetin ve gelişmişliğin merkezi olarak kabul ettiğinden o cihete meyletmıştır. Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerinde izlenen politikalar, Türkiye'yi Batının gözünde, *yıkılmış bir imparatorluğun bakiyesi* konumundan, *Batı medeniyetinin bir parçası* konumuna taşımıştır. Ortadoğu ülkeleri ve Sovyetlerle ilişkilerde iyi komşuluk esasına dayalı ilişkiler benimsenmiştir. Türk devletleriyle ise diğerlerinden farklı olarak soydaşlık unsuru ilişkilerin niteliğinde belirleyici olmuştur.

14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelen DP ise dış politikada geleneksel tavırdan çok uzaklaşmamakla birlikte daha pragmatik bir yol izlemiştir. DP iktidarının dış işleri bakanları; 1950-56 yılları arası Mehmet Fuat Köprülü ve 1956-60 yılları arası da Fatin Rüştü Zorlu olmuştur. DP dış politikasına yön veren etmenler, Sovyetler Birliği tehdidinden korunma dürtüsü⁹⁸, Batıyla eşit seviyede entegrasyon hayali ve 1947 de ilan edilen Truman Doktrini⁹⁹ ve devamında 1952 yılına kadar sürecek olan Marshall Yardımları olarak ifade edilebilir. Bilindiği üzere; II. Dünya savaşı sonrasında oluşan küresel konjoktür gereği ülkeler iki ayrı siyasal kutup çatısı altında kümelenmeye mecbur kalmıştır. Bu kutuplar: ABD'nin başı çektiği kapitalist Batı ve Sovyet Rusya'nın önderliğinde birleşen komünist Doğu bloğu olarak adlandırılmaktadır. Dönemin az gelişmiş ülkelerinin komünizm rejiminin etkisine girmesini istemeyen ABD; Yunanistan ve Türkiye'nin ekonomik olarak desteklenmesini savunmuştur. İnönü döneminde başlayan ABD yardımları DP iktidarının da can suyu olmuştur. Haliyle DP'nin dış politikada tarafsızlığı terk edip bu yardımların kaynağının güdümünde politikalar üretmesi de kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Türkiye, Batı eksenli uluslararası oluşumlara katılmak için fazlaca gayret göstermiştir. Tabi ki bu yaklaşımın

⁹⁷ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Melek Fırat (Der.), Ankara, İmge Yayınevi, 1998, s. 71.

⁹⁸ *Cumhuriyet*, (27 Haziran 1945).

⁹⁹ *Cumhuriyet*, “Truman'ın Tarihi Nutku”, (13 Mart 1947).

arkasında SSCB'ye karşı kendi güvenliğini sağlama gayretlerini de unutmamak lazımdır.¹⁰⁰

1.9.1.1. Türkiye'nin NATO Üyeliği

4 Nisan 1949 tarihinde kurulan NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin izlediği yayılmacı politikalarla korunmak amacıyla kurulmuş bir savunma örgütüdür. Kuruluş antlaşması 14 maddeden oluşmaktadır. 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne kurucu üye sıfatıyla katılan Türkiye¹⁰¹, NATO bünyesinde var olmaya çok istekli davranmıştır. Türkiye, NATO üyeliğini, hem Batılı bir ülke olma hem de askerî ve stratejik açıdan Batının bir parçası olmanın tek yolu olduğuna inanmıştır.¹⁰²

11 Mayıs 1950 tarihinde resmi üyelik başvurusu yapılmışsa da demokratik sebeplerle kabul edilmemiştir. Bu esnada 1948 yılında iki ayrı yönetime ayrılmış olan Kore yarımadasında Haziran 1950'de Kuzey Kore'nin Güneye saldırmasıyla başlayan Kore Savaşı¹⁰³ Türkiye için uluslararası topluma kendini kanıtlamak için bir fırsat sunmuştu. Birleşmiş Milletlerin çağrısıyla Türkiye, TBMM'ye bile danışmadan bölgeye bir tugay asker gönderme kararı aldı.¹⁰⁴ Bu karar sonrasında 1 Ağustos 1950 tarihinde yeniden üyelik başvurusu yapan Türkiye; İngiltere, Danimarka ve Norveç'in vetosuyla karşı karşıya kaldı. Kore Savaşında cansiperane savaşan Türk Ordusu, ABD'nin de dikkatini çekmiş ve ABD, Türkiye'ye Ortadoğu'da güçlü bir orduya sahip müttefik gözüyle bakmaya başlamıştır. Savaş sonrası küresel bir sempati toplayan Türkiye, 16-20 Eylül 1951 tarihinde toplanan NATO Bakanlar Konseyine Yunanistan ile birlikte üye sıfatıyla davet edildi. 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye, resmen NATO'ya üye oldu.¹⁰⁵ Böylelikle Türkiye hem Sovyet tehdidine karşı güvenlik endişelerinden sıyrılmış hem de askeri manada alınacak dış yardımların bir sistematiğe oturmasını sağlamıştır. Dış politika noktasında ise Ankara kendi çıkarlarını genelde Batı'nın özelde ise ABD'nin çıkarlarıyla

¹⁰⁰ Yusuf Sarıncı, "Türkiye'nin NATO'ya Girişi", Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 923.

¹⁰¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C. XXII, s. 215-217.

¹⁰² Faruk Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul 2006, s. 42.

¹⁰³ Hürriyet, "Kore'de Harp Başladı", (26 Haziran 1950).

¹⁰⁴ Recep Cengiz, NATO'ya Giriş Sürecinde Türk Amerikan İlişkileri ve Amerikan Askeri Yardımlarının Türk Silahlı Kuvvetlerine Etkisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 48-49.

¹⁰⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C. 13, 18 Şubat 1952, toplantı 2, birleşim 41, s. 313.

özdeş görmeye başlamış ve Menderes hükümeti, Washington'un dikte ettiği politikayı izlemenin Türkiye'nin çıkarlarına hizmet edeceğine inanmıştır.¹⁰⁶

1.9.1.2. Balkan Paktı

Menderes yönetimi, Balkanlarda artan Sovyet etkisinin Türkiye'ye etkilerini düşünerek bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi Yugoslavya'nın NATO'ya alınması önerisidir. Bu öneri taraflarca reddedilince Yunanistan'ın da dâhil olduğu yeni bir güvenlik antlaşması imzalanması fikri ortaya atılmıştır. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü Ocak 1953'te Atina ve Belgrad'ı ziyaret ederek tarafları bu ittifaka ikna etmiştir.¹⁰⁷ 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da bir araya gelen üç ülkenin dışişleri bakanları Balkan Paktı'nı imzalamışlardır. Pakta göre bu ülkeler ekonomik, kültürel ve teknik konularda iş birliği içinde bulunmayı, aralarındaki sorunları barışçıl yöntemlerle çözmeyi kabul etmişlerdir.¹⁰⁸

1.9.1.3. Bağdat Paktı

NATO üyeliğiyle birlikte Türkiye, konumu ve askeri gücü itibarıyla Sovyet yayılmacılığına karşı Ortadoğu'da NATO'nun adeta bir savunma kalkanı rolünü üstlenmiştir. Bölgedeki zayıf ülkelerin Sovyet boyunduruğuna girmemesi adına Batılı devletlerin de telkinleriyle Türkiye bazı ittifaklar kurma arayışına girmiştir.¹⁰⁹ Özellikle bölgedeki İngiliz çıkarlarına paralel söylemler ve politikalar takip eden Türkiye, Arap ülkelerinin tepkisini üzerine çekmiştir. Yine de diplomatik kanalları zorlayan Menderes hükümeti, 24 Şubat 1955'te Irak'la işbirliği antlaşması imzalamış bunu 4 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan ve 3 Kasım'da İran'la yapılan antlaşmalar takip etmiştir. Böylelikle Bağdat Paktı resmen kurulmuştur.¹¹⁰ Pakтын asıl amacı Sovyet tehdidine karşı savunma hattına Ortadoğu ülkelerinin de dâhil edilmesidir.

1.9.1.4. Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasında kurulan ilk önemli ilişki 17 Aralık 1925'te Paris'te imzalanan “Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık)

¹⁰⁶ Ahmad, age, s. 396.

¹⁰⁷ Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası**, Alfa, İstanbul 2017, s. 114.

¹⁰⁸ William Hale, **Türk Dış Politikası (1774 – 2000)**, Mozaik Yay., İstanbul, 2006, s.125, *Aydın Tarihi*, No: 231, Şubat 1953, s. 286-288.

¹⁰⁹ Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s. 47.

¹¹⁰ Bürkan Serbest, Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5, S. 3, (2016), s. 409-413.

Antlaşması"dır.¹¹¹ Bu antlaşma 1929, 1931 ve son olarak 1935 yılında yinelenmiştir.¹¹² II. Dünya savaşının sonlarına gelindiğinde 23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek müttefik devletlerin yanında pozisyon almıştır.¹¹³ Bu dostane hamleye rağmen 19 Mart 1945'te SSCB Dışişleri Bakanı Vyacheslav Mihayloviç Molotov, Türkiye'ye düşmanca talepler içeren bir nota vermiştir. Dönemin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i Kremlin'de kabul eden Molotov, Sarper'e okuduğu bir bildiriyle 1925 yılında imzalanan ve aralıklarla uzatılan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın feshedildiğini ifade etmiştir.¹¹⁴

Antlaşmanın ilk yapıldığı yıllarla savaş sonrası durumun aynı olmadığını savunan SSCB tarafı, Moskova'da yapılan görüşmede; Türkiye'den toprak ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin kendi lehlerine revize edilmesini talep etmiştir. Türkiye bu talepleri kesin bir dille reddetmiştir.¹¹⁵ İki ülke arasında uluslararası kamuoyunu uzun süre meşgul edecek gerilim de böylece başlamıştır. 1949 yılında Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne katılması, Kore Savaşına asker göndermek suretiyle Batı ile güçlenen bağlar kurması ve akabinde 1952 yılında NATO'ya davet edilmesi SSCB cephesinde hiddetle karşılanırsa da Türkiye anılan dönemde güvenliğini garantiye almaya çalışmıştır. 5 Mart 1953 tarihinde Stalin'in ölümünden sonra Rusya, 30 Mayıs 1953 günü Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik bir bildiri yayınlamıştır.¹¹⁶ İlişkileri geliştirmek adına tüm geçmiş taleplerinden vazgeçen SSCB karşısında, buna istekli ama ABD ekseninde gelişimini devam ettirmeye kendini mecbur hisseden bir Türkiye vardı. Ağırlıklı olarak özel sektör seviyesinde gelişen ekonomik faaliyetler dışında 1950'lerin sonuna kadar iki ülke arasında pek bir etkileşim olmamıştır. 1957 yılına gelindiğinde NATO'nun güvenliği için SSCB'yi kontrol altında tutmayı düşünen ABD, SSCB'ye komşu bazı ülkelere füze konuşlandırma kararı almıştır. Bu ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. SSCB sert bir nota ile Türkiye'yi uyarmıştır. Bu dönemde ABD'den beklediği kredileri alamayan Türkiye, bu manada SSCB ile bir takım temaslarda bulunmuş hatta 11 Nisan 1960 tarihinde¹¹⁷ Adnan Menderes, Temmuz ayında Moskova'yı ziyaret edeceğini duyurmuştur.¹¹⁸ 27 Mayıs darbesi bu teşebbüsün hayata geçmesine mani olmuştur. 1 Mayıs 1960 tarihinde ABD'ye ait İncirlik üssünden kalkarak

¹¹¹ Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 571, 67939-297158-44.

¹¹² Cumhuriyet, "Türk-Sovyet Dostluk Muahedesi 10 Yıl Uzatıldı", (8 Kasım 1935).

¹¹³ Cumhuriyet, "Mihvere Karşı Harbe Girdik", (24 Şubat 1945).

¹¹⁴ Kamuran Gürün, Türk -Sovyet İlişkileri (1920-1953), TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 276

¹¹⁵ A. Suat Bilge, Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 266-267.

¹¹⁶ Gürün. age, s. 308-311.

¹¹⁷ Cumhuriyet, "Menderes Moskova'ya Gidecek, Hrutçef de Ankara'yı Ziyaret Edecek", (12 Nisan 1960).

¹¹⁸ Ali Balcı, age, s. 124.

SSCB üzerinde casusluk faaliyeti icra eden Amerikan U-2 uçağı SSCB tarafından düşürülmüştür. İlişkiler yeniden gerilirken, 13 Mayıs 1960 tarihinde verilen notada, bu saldırgan hareketlere Türkiye'nin üsleri vasıtasıyla destek verdiğini belirten SSCB, Türkiye'ye karşı gerekli tedbirleri alacağını ilan etmiştir.¹¹⁹

1.9.1.5. Kıbrıs Meselesi

1878 yılından itibaren İngiliz hâkimiyeti altında bulunan Kıbrıs adası, II. Dünya savaşından sonra çeşitli halk hareketlerine sahne olmuştur. Bu durum hâlihazırda iç siyasi sorunlar yüzünden bazı sömürgelerini terk etme eğiliminde olan İngilizleri zor duruma düşürmüştür. Ada halkı Rumlar ve Türklerden oluşa da İngiltere karşıtı silahlı eylemlerin çıkış noktası ekseriyetle Rum tarafı olmuştur. Yunanistan'ın askeri desteğini alan Rumların çetecilik faaliyetleri netice vermiş ve 1948 yılında İngiltere, adaya özerklik tanımayı teklif etmiştir. Buna rağmen Rumlar, Yunanistan'a bağlanmayı (ENOSİS) savunmuşlardır.

1954 yılında Kıbrıs'a bağımsızlık verilmesi konusu BM'ye getirildiğinde Türkiye, Batılı dostlarını ve İngiltere'yi gücendirmemek için, konunun görüşülmesine Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır.¹²⁰ 1955 yılında Londra'da İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında yapılan görüşmelerde Türkiye, ENOSİS'e karşı çıkmakla yetinmiş, İngiltere'nin adayı terk etmesi durumunda adanın, coğrafi olarak yakın olan Türkiye'ye bırakılması fikrini savunmuştur.¹²¹ ENOSİS'in uygulayıcısı olarak kurulan silahlı örgüt EOKA bu tarihten itibaren Türk polislerine ve Türk halkına yönelik şiddet olaylarına başvurmuştur. Olayların önlenemez noktaya gelmesi sonucu Türk halkı kendi örgütlenmelerinin temellerini atmaya başlamışlardır. İleride bu direniş Türk Mukavemet Teşkilatı'nı oluşturacak boyuta gelecektir.¹²²

Adadaki Türk nüfusa yapılan zulme tepki olarak, İstanbul'da yaşayan azınlıklara karşı organize bir saldırı hareketi olan 6-7 Eylül olayları¹²³ patlak vermiştir. Bu saldırılar, Kıbrıs konusunda uluslararası camiada Türkiye'nin elini zayıflatmakla kalmamış adadaki Rumların öfkesini adadaki Türk halkına yöneltmesine sebep olmuştur.

¹¹⁹ Erel Tellal, **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1999.

¹²⁰ Haluk Gerger, **Mayınlı Tarlada Dış Politika**, Hil Yayınları, İstanbul 1983, s. 58.

¹²¹ Süha Bölükbaşı, **Barışçı Çözumsuzlük: Ankara'nın ABD ve BM ile Kıbrıs Macerası**, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 70-71.

¹²² Sibel Akgün, **Türk Mukavemet Teşkilatı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 129-130.

¹²³ **Ulus**, "İstanbul ve İzmir'de Örfi İdare", (7 Eylül 1955).

Menderes hükümeti, ENOSİS karşısında 1956 yılında Kıbrıs'ın Türkler ve Rumlar arasında bölüştürülmesi yani Taksim tezini ortaya atmıştır. Her iki tezin de adadaki varlığını tehdit edeceğine inanan İngiltere, bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmasını önermiştir. 1959 yılında Zürih ve Londra'da yapılan görüşmelerde Türkler ve Rumlar ENOSİS ve Taksim tezlerinden vazgeçmiş ve Kıbrıs Cumhuriyeti kurulması karara bağlanmıştır.¹²⁴ Aynı toplantıda bu üç ülke Garantörlük Antlaşması da imzalamıştır.¹²⁵ Bu Garantörlük Antlaşması'na göre kurulacak cumhuriyetin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve anayasal düzeni İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin garantisi altına alınmıştır. Üstelik garantör devletler ortak bir eylem geliştirme konusunda anlaşamazlarsa, devletlerden biri eyleme geçme hakkına sahipti. Bu madde 1974 Kıbrıs Barış Harekâtının temel dayanağı olmuştur.¹²⁶ Kıbrıs Meselesi'nde diplomatik anlamda elde edilen kazanımların mimarının dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır.¹²⁷

II. Dünya Savaşı sonrasında küresel ölçekte oluşan siyasi yapılanmalar, Türkiye gibi az gelişmiş ülkeleri korunma içgüdüsüyle bir tarafa yaklaşmak zorunda bırakmıştır. Bu siyasi ortamda Türkiye'de çok partili hayata geçiş hız kazanmış nihayet 1950 yılında 27 yıllık tek parti yönetimi sona ermiş ardından DP kadroları işbaşına geçmiştir. 10 yıllık DP iktidarının temel dinamiği ekonomik gelişimi sağlamaktı. Bunun en doğru yolunun ise dış yardımlar olduğu fikri hâkimdi. Bu fikir ise Batı'yı özellikle de ABD'yi vazgeçilmez bir müttefik olarak kabul etmeyi beraberinde getiriyordu. DP bu birlikteliğin karşılığında neredeyse tüm dış politikasını Batı'nın emrine vermiştir. DP, Kore'ye asker göndermek, NATO, Bağdat Paktı, CENTO, Balkan Paktına üyelik gibi hamleleri Sovyet yayılmacılığını engellemek mottosu ekseninde yapmıştır. DP, neredeyse (Kıbrıs Meselesi istisna sayılabilir) kendine özgü bir dış politika duruşu gösterememiştir. Bu politikaların gereği olarak topraklarında yabancı üsler kurulmasına müsaade etmiştir. Bu üslerden komşu ülkelere operasyonlar yapılmasına göz yumarak tek yönlü ve tehlikeli bir dış politika izlemiştir.

1.10. 1960-1961 Ara Rejim Döneminde Türk Dış Politikası

27 Mayıs darbe bildirisi, askeri yönetimin dış politika konusundaki yaklaşımı hakkında önemli ipuçları vermektedir:

¹²⁴ Salim Gökçen, Türkiye-Yunanistan İlişkileri, **20. Yüzyılda Türkiye-Batı İlişkileri içinde**, ed. Osman Okumuş, Fatih Tuğluoğlu, Cihat Yıldırım, Eğitim Yayınevi, İstanbul 2022, s. 688.

¹²⁵ **Milliyet**, "Tam Anlaşma", (12 Şubat 1959).

¹²⁶ Ali Balcı, **age**, s. 126.

¹²⁷ Meltem Yetener, "Adnan Menderes", Ali Faik Demir (der.), **Türk Dış Politikasında Liderler**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007, s. 57.

“Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamı ile riayettir. Büyük Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve teahhütlerimize sadıkız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyoruz. Düşüncemiz Yurtta Sulh Cihanda Sulhtur.”¹²⁸

Yine Milli Birlik Komitesi yönetiminin 30 Mayıs günü yaptığı toplantıda, dış politika konusunda şu ilke kabul edilmişti:

“Müttefik ve dost ülkeler başta olmak üzere, komşu ülkeler ve bütün dünya ulusları ile dostça ilişkilerde bulunmak ve barışa hizmeti dış politikanın temel ilkesi olarak kabul etmek.”¹²⁹

Buradaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere cuntanın uluslararası kamuoyuna vermek istediği mesaj, darbenin tamamıyla iç siyasi problemlere son vermek amacı güttüğüdür.¹³⁰ Özellikle, 5 Mart 1959 tarihinde ABD ile imzalanan işbirliği anlaşması¹³¹ gereğince vuku bulması muhtemel bir ABD müdahalesinden çekinen askerler, Batı'nın endişelerini gidermek için bildiride bu hususa ayrı bir özen göstermiştir. Askerler yönetime el koyarken zaten mevcut dış politikayı değiştirmek gibi bir fikre sahip değillerdi. Askerler, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini devam etmesinin ülke menfaatine olduğu kanaatindeydi.¹³² ABD ile işbirliğinin hayati önem taşıması ve askeri-ekonomik yardımların kesilmemesi adına daha ilk andan bu tür güvencelerin verilmesi de makul bir hamle sayılabilir.

1960-1961 ara rejim döneminde askerler, MBK hükümetleri kurarak salt askeri yönetimi benimsemiş sonrasında ise Kurucu Meclis vasıtasıyla yarı asker yarı sivil bir idare tarzı ortaya koymuştur. Ülke yönetimindeki bu dönüşüm ve değişim eğilimi dış politikaya bakış noktasında da kendini göstermiştir. Darbe bildirisi ve MBK hükümeti bildirisinde klasik dış politikanın devam ettirileceği vurgulanmış ve kısa süre içinde bu söylem başta ABD olmak üzere uluslararası camiadan olumlu karşılık bulmuştur.

ABD Başkanı Eisonhower, 11 Haziran 1960 günü MBK Başkanı Cemal Gürsel'e bir mesaj göndermiştir. Mesajda yeni yönetimin NATO ve CENTO'ya bağlılık bildirmesinin

¹²⁸ Özdağ, age, 1997. s. 199.

¹²⁹ Hüner Tuncer, **27 Mayıs'tan 12 Marta Türk Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 19-20.

¹³⁰ BCA, 30-18-1-2, 155.1.1.

¹³¹ T.C. Resmî Gazete, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında İşbirliği Anlaşmasının Tasdikine Dair Kanun*, 09.05.1960, Sayı: 10506, s. 752-753.

¹³² Tuncer, age, s.20.

memnuniyetle karşılandığı ayrıca yönetimin yeniden sivillere bırakılacağı yönündeki beyanların Türkiye'nin Batılı dostlarını memnun ettiği vurgulanmıştır.¹³³ Ayrıca İngiliz hükümeti 30 Mayıs 1960'ta yeni Türk hükümetini tanımış ve Türk hükümetinin iki ülke arasında gelişen ilişkilerin sürdürülmesinden memnuniyet duyacağını bildirmişti.

1.10.1. Milli Birlik Komitesi Hükümetleri Dönemi

Darbe sabahı İzmir'den apar topar uçakla Ankara'ya getirilen Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Gürsel, 28 Mayıs 1960'ta Milli Birlik Komitesi başkanlığına, hükümetin başbakanlığına, vekâleten Milli Savunma Bakanlığı'na ve Başkomutanlığa getirilmiştir.¹³⁴

Birinci Milli Birlik Komitesi Hükümeti¹³⁵, Orgeneral Cemal Gürsel'in başkanlığı altında 27 Mayıs 1960-5 Ocak 1961 tarihlerinde¹³⁶, İkinci Cemal Gürsel Hükümeti de 5 Ocak 1961-27 Ekim 1961 tarihlerinde¹³⁷ iktidara getirilmiş olan sivil nitelikte olmayan hükümetlerdi.¹³⁸

1.10.1.1. Birinci Milli Birlik Komitesi Hükümeti üyeleri:

Başvekil ve Milli Müdafaa Vekili: Org. Cemal Gürsel

Devlet Vekili: Amil Artus

Devlet Vekili: Şefik İnan

Adliye Vekili: Abdullah Gözübüyük

Dâhiliye Vekili: Tümğ. Muharrem İhsan Kızıloğlu

Hariciye Vekili: Selim Sarper

Maliye Vekili: Ekrem Alican

Maarif Vekili: Prof. Fehmi Yavuz

¹³³ Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", **Belleten**, LX (227), Ankara, TTK Yayınları, 1996, s. 203-225; **BCA**, 30-1-0-0, 7-40-16.

¹³⁴ Derya Tatlıdıl, **Askeri hükümetler Döneminde Türk Dış Politikası (1960-1983)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2013, s. 26.

¹³⁵ **Hürriyet**, "Yeni Hükümet Devlet Reisi Orgeneral Cemal Gürsel Tarafından Dün Kuruldu", (29 Mayıs 1960).

¹³⁶ **T.C. Resmî Gazete**, *T.C. Milli Birlik Komitesi (27) Numaralı Tebliği*, 30.05.1960, Sayı: 10515, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, s. 1449-1452. 27 Nolu Tebliğde Gürsel şöyle seslenmiştir: "Milli Birlik Komitesince uhdeme tevdi edilen Başbakanlık görevi icabı Hükümet belirlenen zevat tarafından teşkil edilmiştir. Bu hükümetin teşkilinde dikkat nazarına alınan fikri müdir, memleket ve dünya çapında şöhret yapmış fakat herhangi bir siyasi partiye resmen mensup olmayan personelden ibaret olmasıdır. Yakın mesai arkadaşlarıma yeni vazifelerinde başarılar temenni eder, Türk milletine hayırlı olmalarını temenni ederim."

¹³⁷ **BCA**, 30-1-0-0, 54.329.2.

¹³⁸ Tuncer, **age**, s. 17.

Nafia Vekili: Daniş Koper

Ticaret Vekili: Cihat İren

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili: Cihat İren

Gümrük ve İnhisarlar Vekili: Fehmi Aşkın

Ziraat Vekili: Feridun Üstün

Çalışma Vekili: Prof. Cahit Talas

Sanayi Vekili: Muhtar Uluer

Basın-Yayın ve Turizm Vekili: Zühtü Tarhan

İmar ve İskân Vekili: Orhan Kubat¹³⁹

Kabine üyelerine bakıldığında ilk göze çarpan isim Dışişleri Bakanı Selim Sarper'dir.¹⁴⁰ DP iktidarının Dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun hem yakın arkadaşı hem de genel sekreteri olan Sarper, siyasete karışmamış ve dış dünya ile iletişimde tecrübeli bir bürokrat olması hasebiyle askerın ilk tercihi olmuştur.¹⁴¹ İlk anlarda bakanlık görevine mesafeli yaklaşan Sarper, kabinede sivillere çoğunlukla yer verildiğini görünce görevi kabul ettiğini beyan etmiştir.¹⁴²

1.10.1.2. Geçici Anayasa

MBK, darbe sonrasında yapılacak iş ve işlemlerin yasal zeminini teşkil edecek geçici bir anayasa hazırlanmasını istemiştir. Bu amaçla üniversite hocalarından ve MBK üyelerinden oluşan bir komisyon oluşturulmuştur.¹⁴³ Bu komisyon tarafından hazırlanan Geçici Anayasa "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun"¹⁴⁴ adıyla, 12 Haziran 1960 tarihli 1 numaralı kanun olarak yayınlandı.¹⁴⁵ Kanuna göre; MBK, Meclis yeniden açılana kadar tüm yetkileri elinde toplamıştır. Teşkilatı Esasiye tarafından Meclise verilen tüm yetkiler MBK'ya geçmiştir. Bir anlamda millet adına milli egemenlik rafa kaldırılmıştır.

¹³⁹ **Cumhuriyet**, "Tarafsız Şahsiyetlerden Bir Kabine Kuruldu...", (29 Mayıs 1960).

¹⁴⁰ **Vatan**, "Hükümet Dün Kuruldu", (29 Mayıs 1960).

¹⁴¹ Melek M. Fırat, **1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997, s. 31.

¹⁴² Fırat, **age**, s. 32.

¹⁴³ Komisyon üyeleri: Üniversiteden Hüseyin Naili Kübalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, MBK'dan Muzaffer Özdağ, Numan Esin ve Devlet Bakanı Amil Artus.

¹⁴⁴ **BCA**, 030.01.0, 54.329.1. , (Cemal Gürsel'in Geçici Anayasa hakkında beyanı)

¹⁴⁵ **T.C. Resmî Gazete**, 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun, 14.06.1960, Sayı: 10525.

1.10.1.3. Birinci MBK Hükümetinin Programından Dış Politikaya Bakış

Birinci MBK Hükümetinin programı 11 Temmuz 1960 tarihinde Cemal Gürsel tarafından ilan edildi. Hükümet programında dış politika özelinde öne çıkan hususlar şöyledir:

(...) NATO hür ve müstakil yaşamak ile insanlığın ve medeniyetin gerçek prensiplerini savunmak azminde bulunan Batı memleketlerinin Birleşmiş Milletler Anayasası'na uygun olarak kurdukları bir savunma teşkilatıdır. Eski ve kuvvetli bağlarla bağlı bulunduğumuz ve Atatürk inkılâpları neticesinde kendilerine daha da yaklaşmış olduğumuz bu dost ve müttefik devletlerle münasebetlerimizi her sahada eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütmek ve geliştirmek dış siyasetimizin başlıca prensiplerindendir. NATO müttefiklerimizden bahsederken ABD ile olan samimi ve ileri dostluk bağlarımıza işaret etmemek mümkün değildir. Başkan Eisenhower'ın Türkiye devlet ve hükümet başkanına gönderdiği mesajında belirtilen bu dostluğun karşılıklı gayretler sayesinde ve müşterek menfaatlerimiz doğrultusunda daha da ilerlemesi için elden gelen yapılacaktır. Türkiye NATO'ya ve bu camiaya mensup memleketlere bağlı olduğu kadar CENTO'ya ve CENTO memleketlerine de bağlıdır. CENTO, yine BM Anayasası'na uygun olarak Ortadoğu'da barış güvenlik ve ilerlemeyi sağlamak üzere meydana getirilen bir savunma teşkilatıdır.¹⁴⁶

Dost ve müttefik Yunanistan ile olan münasebetlerimize de işaret etmek isteriz. Bu münasebetlerin Kıbrıs Meselesi'nin hallinden sonra ananevi bağlarımıza ve müşterek menfaatlerimize uygun olarak geliştiğini memnuniyetle müşahede ve bu gelişmenin ileride daha da kuvvet bulmasını samimiyetle temenni etmekteyiz.¹⁴⁷

(...) Türkiye için büyük önem taşıyan Balkan bölgesinin mühim bir unsuru olan Yugoslavya ile mevcut münasebetlerimizi ahdi bağlarımız çerçevesinde müşterek menfaatlerimize uygun olarak geliştirmek temennisindeyiz.¹⁴⁸

(...) Bu arada Arap memleketlerinin hürriyet ve istiklal içinde refah yolunda ilerlemelerine devam etmelerini kuvvetle arzu etmekteyiz. Bu münasebetle şunu da belirtmek isteriz ki, B.A.C. ve Irak ile mevcut ananevi dostluk bağlarımızın daha da kuvvetlenmesi hususunda bu iki komşumuzla karşılıklı anlayış içinde bulunduğumuzu görmekten büyük bir memnuniyet duymaktayız.¹⁴⁹

¹⁴⁶ BCA, 030.01.0, 54.329.1. Ek 4.

¹⁴⁷ BCA, 030.01.0, 54.329.1. Ek 4.

¹⁴⁸ BCA, 030.01.0, 54.329.1. Ek 5.

¹⁴⁹ BCA, 030.01.0, 54.329.1. Ek 5.

Diğer komşu memleketler, bu arada hususiyle büyük kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi karşılıklı saygı esasına müstenit iyi komşuluk çerçevesinde ilerletmeyi samimiyetle arzu etmekteyiz.¹⁵⁰

Darbeyi gerçekleştiren ekibin ihtilal sonrası için belli başlı bir programı olmamakla birlikte kabinede, Selim Sarper gibi alanında yetkin kişileri toplaması programa da olumlu yansımıştır. Hükümet programının dış politika ile ilgili maddelerine bakıldığında genel olarak, Batılı müttefiklerle birlikte hareket etme olgusuna bağlılık vurgulansa da DP döneminin teslimiyetçi yapısına karşı da belirgin bir reddiye göze çarpmaktadır. Programda, Sovyetler Birliği'ne NATO gözüyle düşmanca değil komşuluk saikiyle dostça yaklaşılacağı beyan edilmiştir. Aslında sadece bu madde bile o dönemin Türkiye'si için oldukça cesur bir söylem addedilebilir. DP döneminde özgün bir ilişki kurulmayan Balkanlar, Üçüncü Dünya ülkeleri, Bağlantısızlar¹⁵¹, Afrika ülkeleri¹⁵², Ortadoğu ve Arap ülkeleri ile Latin Amerika ülkeleri nezdinde de ilişkilerin geliştirilmek istendiği vurgulanmıştır.¹⁵³ Özellikle dış politikada *egemenlik ve eşitlik* kavramlarının kullanılması, uluslararası ilişkilerde karşılıklı menfaatlerin ve geçmişten gelen bağların belirleyici rol oynayacağı vurgusu Türk dış politikasında yeni bir dönemin başladığının habercisi olmuştur. Tuncer'e göre:

Milli Birlik Komitesi yönetiminin dış politikaya getirdiği en önemli yenilik ise hiç kuşkusuz, o zamana değin tabu sayılan bir alanın, yani dış politikanın bundan böyle kamuoyunca açıkça tartışılmaya başlanmasıydı. 27 Mayıs Devrimi'nin getirdiği düşünce özgürlüğü ortamında, dış politika alanında o zamana değin saklı kalmış bütün düşünceler su yüzüne çıkabilmişti.¹⁵⁴

MBK, dış politika konusundaki temel ilkelerini 16 Eylül 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan Milli Birlik Komitesi Direktifleri'nin 14. maddesinde şöyle özetlemektedir:

Dış siyasetimiz, millî menfaatler, milletlerarası barış, emniyet, huzur ve hürriyet gerçeği ve inancı içerisinde tanzim ve esaslandırılacak ve mevcut anlaşmalara samimî olarak riayet edilecektir. Komşularımızla dostluk ve iyi niyet münasebetleri samimiyetle idame ettirilecek ve milletlerin hürriyet uğrunda mücadeleleri desteklenecektir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ BCA, 030.01.0, 54.329.1. Ek 5.

¹⁵¹ Fırat, *age*, s. 36.

¹⁵² BCA, 030.01.0, 54.329.1. Ek 6.

¹⁵³ BCA, 030.01.0, 54.329.1. Ek 6.

¹⁵⁴ Tuncer, *age*, s. 23.

¹⁵⁵ T.C. Resmî Gazete, Milli Birlik Komitesi Direktifi Madde:14,, 16.09.1960, Sayı: 10605.

1.10.1.4. ABD ile İlişkiler

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu sistemin taşıyıcı kolonları ABD ve Sovyetler Birliği olmuştur. Bunun başlıca sebebi İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Avrupa'nın güçlü ülkelerinin, savaşın merkezinde olmaları sonucunda ağır yıkıma uğramış olmalarıdır. Soğuk savaş döneminde Batı, NATO ile Doğu ise Varşova Paktı¹⁵⁶ ile güç mücadelesinde yerini almıştır. Bu ortamda, kendini daima Batı medeniyetine entegre etme çabasında olan Türkiye, NATO'ya katılmıştır. ABD ile omuz omuza olmanın Avrupalılaşmak ve Avrupa Birliği'nin bir parçası olmak adına vazgeçilmez olduğu kanısı Türk dış politikasının uzun bir süre temel hareket kaynağı olmuştur.

27 Mayıs 1960 darbesinin arkasında ABD desteği olup olmadığı resmen kanıtlanamamakla birlikte DP'nin son günlerinde Sovyetlere yaklaşmasının¹⁵⁷ ABD'yi endişelendirdiğini söylemek doğru olabilir. Olası bir Türk-Sovyet ittifakının sonuçları düşünüldüğünde 27 Mayıs darbesinin ABD'yi memnun ettiği düşünülebilir.¹⁵⁸ Bunun yanı sıra 27 Mayıs'ı gerçekleştiren askerlerin en mühim çekincelerinin, herhangi bir dış gücün darbe yönetimine müdahale etme olasılığı olmuştur. Bu çekince gerçeği ise darbenin arkasında ABD veya başka bir gücün olduğu savını zayıflatmaktadır. Bu sebeple müdahale yapıldığında okunan darbe bildirisinde özellikle uluslararası ortaklıklara bağlılık mesajı verilmiştir. Bu mesaj¹⁵⁹ ABD tarafında olumlu karşılık bulmuştur. Nitekim 11 Haziran 1960 günü ABD başkanı Eisonhower'in Gürsel'e gönderdiği tebrik mesajı¹⁶⁰ ile ilişkilerin kaldığı yerden devam etmesi istekleri de vurgulanmıştır.

Doğal olarak ABD, DP iktidarı döneminde olduğu gibi, kendi çıkarlarına hizmet edecek bir Türkiye'yi tercih etmektedir. Bu bağlamda darbe sonrası ekonomik bir enkaz devralan MBK, ABD'ye yaslanmanın meyvelerini almaya başlayacaktır. Amerika Birleşik Devletleri bu dönem Türkiye'ye yapılan yardımlara devam etme kararı almıştır. Böylece Demokrat Parti'nin son dönemlerinde azaltılan kredilere ve dış yardımlara darbe sonrası miktarı artırılarak devam edilmiştir. Birleşik Devletleri'nin 27 Mayıs 1960 tarihinden 12

¹⁵⁶ **Varşova Paktı**, 14 Mayıs 1955 tarihinde Varşova'da, sekiz sosyalist ülkenin imzaladığı "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması" ile kurulan askeri ve siyasal birlik. Antlaşmayı imzalayan ülkeler Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve SSCB'ydi, Bkz: Cem Karadeli, Stalin ve Kruşçov Dönemlerinde Doğu Avrupa'da Sovyetler ve Krizler, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 8, Sayı 15, (2019), s. 239-253.

¹⁵⁷ **Akşam**, "Menderes, Temmuzda Moskova'ya Gidiyor", (12 Nisan 1960).

¹⁵⁸ Nasuh Uslu, **Türk Amerikan ilişkilerinde Kıbrıs**, Ankara, Yirmi Birinci Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 131.

¹⁵⁹ Özdağ, **age**, s. 199.

¹⁶⁰ Armaoğlu, **age**, s. 203-225.

Ocak 1961 tarihine kadar Türkiye'ye 279 milyon dolar civarında yardım yaptığı görülmektedir.¹⁶¹

Hem DP iktidarında hem de MBK yönetimi döneminde, ABD'nin Türkiye'yi ekonomik ve askeri açıdan geliştirmek adına yaptığı bu yardımların temel sebepleri, bölgedeki üslerini ve personelini korumak ve nükleer bir tehdit haline gelen SSCB ile mücadelede Türkiye'yi ileri karakol yapma isteğidir. Nitekim 28 Ekim 1959'da Türk Hükümeti ve ABD, Jüpiter füzelerinin Türk topraklarına yerleştirilmesi hususunda anlaşmıştı. MBK döneminde bu füzeler, peyderpey İzmir'deki Çiğli 2. Ana Jet Üssü'ne konuşlandırılmıştır. Türkiye'deki nükleer silahların ABD'nin kontrolünde olması ve olası bir saldırı karşısında NATO'nun vereceği tepkinin belirsizliği bu dönemde Türk dış politikasını şekillendiren temel unsur olmuştur.¹⁶²

DP dönemi dış politikanın ana belirleyicisi olan Batı ile yakınlık ve hatta Batı güdümünde politikalar izleme geleneği 27 Mayıs'tan sonra da olanca yoğunlukta devam etmiştir. İlişkilerin lokomotif konumundaki ABD ile ilişkiler her zamankinden daha girift olmuştur. MBK yönetimi ülkenin içinde bulunduğu mali çıkmazdan kurtuluş yolunu tıpkı DP iktidarında olduğu gibi Amerikan yardımlarında görmüştür. Bu sebeple Türkiye'nin darbe öncesi ve sonrasında dış politika uygulamalarında geleneksel çizgiye sadık kalınmıştır.

1.10.1.5. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

DP iktidarı döneminde Batı güdümünde izlenen dış politika sebebiyle inişli çıkışlı bir seyir izleyen Türk-Sovyet ilişkileri, 13 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan U2 casus uçağı kriziyle gerilimin zirvesini görmüştü.¹⁶³ Sovyet-Türk ilişkilerindeki gelgitlerde veya güvensizlikte Soğuk Savaş'ın ve tabii ki Türk-Amerikan ilişkilerinin yaptığı etkinin de vurgulanması gerekmektedir.¹⁶⁴ Müslüman bir nüfusa sahip Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkileri Sovyetler Birliği'nin İslam dünyası üzerindeki etkisini sınırlandırıyordu. Oysa Sovyetler Birliği, güney sınır komşusu Türkiye'yi kendisiyle dost olan bir ülke olarak görmek istiyordu.¹⁶⁵

¹⁶¹ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika: 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'de Amerika'nın Yeri**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995, s. 60-61.

¹⁶² Sönmezoğlu, **age**, s.62.

¹⁶³ Bu konu "**Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**" başlığı altında önceki bölümlerde işlenmişti.

¹⁶⁴ Vefa Kurban, 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt/Sayı. XIV/28, (2014-Bahar), s. 262.

¹⁶⁵ Musa Qasımlı, **Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlişkileri 1960-1980**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 46.

27 Mayıs darbesinden sonra Sovyetler Birliği, 31 Mayıs 1960 günü yeni Türk hükümetini tanıdığını ilan etti. Türkiye ile ilişkilerin geleceği hakkında net bir görüşü olmasa da Sovyetler, tıpkı diğer bölge ülkelerinde meydana gelen askeri müdahalelerden sonra olduğu gibi, ikili ilişkilerde yeni bir dönemi başlatacağını düşündü.¹⁶⁶ Bunu tam olarak anlayabilmek için Kruşçev, 28 Haziran 1960'ta Gürsel'e bir mesaj göndermiştir.

Kruşçev mesajında; Türkiye bağlı olduğu ittifakların güdümünden ayrılmayı başarabilirse, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin kendi özgün ve bağımsız politikaları ile daha verimli bir işbirliği şansı yakalayacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemesi halinde güvenlik harcamalarının önemli ölçüde azalacağını ve ortaya çıkan tasarrufla ülkenin gelişmesi için yatırımlar yapabileceğini öne sürmüştür. Gürsel ise 8 Temmuz 1960 tarihinde bu mesaja verdiği cevapta; Türkiye'de kurulan askeri rejimin Moskova tarafından olumlu karşılanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ayrıca; NATO ve CENTO gibi ittifaklarda yer almasının Türkiye ile SSCB arasındaki münasebetlere engel teşkil etmediğini vurgulamıştır. Kruşçev'in tarafsızlık konusundaki önerilerine ise Gürsel; İsveç, İsviçre ve Hindistan gibi ülkelerin tarafsızlık politikasının savunma harcamalarını arttırdığına işaret etmiştir.¹⁶⁷

Gürsel'in mesajında MBK hükümetinin temkinli olduğu ve Sovyetler Birliği ile belli bir mesafeyi korumaya gayret ettiği görülmektedir. Bu mesajlaşmalar, MBK hükümeti ile Sovyetler Birliği arasındaki ilk temaslar olması bakımından önemlidir. Bu iletişimde Gürsel, hem Moskova'ya hem de dolaylı olarak Batılı müttefiklerine ittifaklara bağlılığını bildirmiş oluyordu.¹⁶⁸

4 Ekim 1960 günü BM çalışmaları için New York'ta bulunan Türk Dışişleri Bakanı Sarper ile Sovyetler Birliği lideri Kruşçev arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşme Gürsel hükümetinin Sovyetler Birliği yönetimi ile olan ilk yüz yüze görüşmesidir.¹⁶⁹ Görüşmeyi Sarper; *“Rusya bize yardım teklifinde bulunmuştu. Hiçbir ayrıntıya girmedik. Alacağımız yardımı teraziye çarpmadan kabul edemeyiz. Girtlağa kadar borç içindeyiz. Bunların miktarı ve kredi şekilleri mühimdir.”*¹⁷⁰ şeklinde detaylandırmıştır. Sarper'in açıklamalarına bakıldığında, Sovyetler Birliği tarafının bu görüşmede özellikle ekonomik

¹⁶⁶ Fırat, **age**, s. 46.

¹⁶⁷ **Akşam Gazetesi**, “Gürsel İle Kruşçev Arasında”, (1 Eylül 1960)

¹⁶⁸ Fırat, **age**, s. 46.

¹⁶⁹ Osman Düzeyli, **Milli Birlik Komitesi Döneminde Türk Dış Politikası**, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2019, s. 133.

¹⁷⁰ Cüneyt Akalın, **Uluslararası İlişkiler Ortamında 27 Mayıs Müdahalesi**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1999, s. 160.

yardım hususu üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bunun alt metninde yatan sebep ise, o dönemde mali açıdan zor durumda olan Türkiye'nin, uygun kredi ve yardımlarla Batı ittifakından uzaklaştırılabileceği düşüncesidir. Mütemadiyen tekrarlanan bu türden teklifler Türkiye'nin temkinli adımları neticesinde sonuçsuz kalmıştır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinde 1961 yılı Şubat ayına kadar kayda değer bir gelişme olmamıştır. Bu tarihte ise Sovyetler Birliği, Türkiye'de meskûn ABD ve NATO üslerine konuşlanan füzelerle ilgili güvenlik endişelerini içeren bir nota ile Türkiye'yi protesto ettiğini bildirdi. Sarper notaya şöyle cevap vermiştir:¹⁷¹

Türkiye'nin aldığı müdafaa tedbirleri Sovyetlere karşı değildir. Bu husus devlet ve hükümet başkanımızın SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı'na 8 Temmuz 1960'taki mesajında da belirtilmiştir. Aynı mesajda, umumi bir silahsızlanma tahakkuk ettirilmedikçe hiçbir devlet güvenliğini temin edecek tedbirleri almaktan beri kalamayacağı belirtilmişti. Türkiye'nin ittifakları, ittifak dışı devletlerle iyi münasebetlerin gelişmesine mani değildir. SSCB Hükümeti'nin karşılıklı ilişkilerimizi iyileştirmeye matuf hareketlere ara vermediği hususundaki beyanı memnuniyetle kaydedilmiştir. Türkiye de Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk münasebetlerini geliştirme arzusundadır.¹⁷²

Türk hükümeti bu yanıt ile bağımsız ve egemen bir devlet olan Türkiye'nin, güvenliğini sağlamak için gerekli önlemleri almasının en doğal görevi olduğunu bildirdi.¹⁷³ Bu olayla birlikte yeniden gerilen ilişkiler, Ekim 1962 tarihinde yaşanan Füze krizinde daha kötü bir duruma gelmiştir. Bu dönemde, MBK hükümetinin programında belirttiği, Sovyetler Birliği ile ilişkileri iyi komşuluk temelinde geliştirme hedefinin tutturulamadığı anlaşılmaktadır.

MBK yönetimi döneminde belki de ülkenin dış politika konusunda en çok zorlandığı husus ABD ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin dizaynı olmuştur. Geleneksel olarak, Türkiye'nin son on beş yılına damgasını vuran ABD yardımları, MBK dönemi için vazgeçilemez olsa da bu desteğin egemenliği tehdit eden doğasından kurtulmak fikri de Sovyetler Birliği'ne yaklaşma noktasında güdüleyici etken olmuştur. Ancak hem yılların ve yardımların getirdiği organik bağlar hem de Sovyetler Birliği'nin bölgedeki yayılmacı politikaları, MBK'nın ABD gibi güvenli bir limanı terk etmeme yönünde seçim yapmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra ABD, dünyanın en kritik bölgesinin merkezinde

¹⁷¹ Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 571, 35962-141902-4, Ek 2.

¹⁷² Milliyet, "Rus Notasına Cevap Verdik", (25 Şubat 1961).

¹⁷³ Fırat, age, s. 47.

konumlanan Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşmasına kolay kolay müsaade etmeyecektir. Nitekim ABD'nin Türk topraklarındaki üslerine nükleer füzeler yerleştirmek marifetiyle ülkeyi NATO'nun sınır karakolu haline getirmesi buna açık bir kanıttır. Bu füzeler ve üsler Türk-Sovyet ilişkilerinin olgunlaşmasının önünde hep bir engel teşkil etmiştir.

1.10.1.6. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batıya yönünü çeviren Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra 31 Temmuz 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik için başvuruda bulunmuştur.¹⁷⁴ Sürecin mimarı Fatin Rüştü Zorlu; *“Derhal Ortak Pazar makamlarına müracaat edeceğiz. Yunanistan'ın tek başına Avrupa'ya girmesine, oraya yerleşmesine müsaade edemeyiz. İş, yalnız iktisadi değil öncelikle siyasidir. Atina, Ortak Pazar'a girer, biz dışarıda kalırsak, Yunanlılar, ileride başımıza büyük işler açarlar.”*¹⁷⁵ diyerek durumun önemine vurgu yapmıştır. Türkiye bu başvuruyla Batı ile bağlarını daha da güçlendirmek, ekonomik büyümeyi ivmelendirmek ve Yunanistan ile rekabette elini güçlendirmeyi amaçlamaktaydı.¹⁷⁶ Aynı zamanda Menderes hükümeti bu başvuru yoluyla hem içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan çıkmayı planlamış hem de Yunanistan'ın muhtemel gelişiminin gerisinde kalmamayı umut etmiştir.

AET cephesinde Türkiye'yi NATO ve Avrupa ekseninde tutma fikri başvurunun kabul edilmesinde önemli rol oynamaktadır.¹⁷⁷ 27 Mayıs müdahalesinden sonra MBK, DP döneminde yapılan tüm uluslararası işbirliklerine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bu yaklaşım yeni yönetimin de ekonomik sıkıntıların çözümünü Batı ile işbirliğinde gördüğünün bir kanıtı sayılabilir. Yeni hükümetin yapacağı reformlar sayesinde, Ortak Pazar üyesi devletlerinde yardımları ile üyeliğin hızlanacağı ve buna paralel olarak Türkiye'nin kalkınacağı beklendiği dile getirilmiştir¹⁷⁸ Bu doğrultuda MBK döneminde, AET ve ilişkili ortaklıklarla yeni ticari antlaşmalar imzalanmış ve eskiden imzalanan antlaşmalar da güncellenerek meclis genel kurulunda görüşülerek kanunlaştırılmıştır.¹⁷⁹

Örneğin, 10 Ağustos 1960 tarihli Meclis çalışmalarında; Türkiye Cumhuriyeti ile Çekoslovakya Cumhuriyeti arasında imzalanan 9 Temmuz 1949 tarihli “Ticaret

¹⁷⁴ Balcı, **age**, s. 146.

¹⁷⁵ Semih Günver, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü Z Zoro Gibi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 105.

¹⁷⁶ Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Çev: Simten Coşar, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 25-26.

¹⁷⁷ Balcı, **age**, s. 147.

¹⁷⁸ Cemil Koçak, **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, Cilt 1-2. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 103.

¹⁷⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, 1965, C.46, s. 649-658.

Anlaşması”nın 13 Mayıs 1960’ta Ankara’da imzalanan ek protokolleri,¹⁸⁰ Macaristan ile 12 Mayıs 1949 tarihinde imzalanan “Ticaret ve Tediye Anlaşması”nın 13 Şubat 1960’da Ankara’da imzalanan ek protokolleri¹⁸¹ ve Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Halk Cumhuriyeti arasında 5 Nisan 1954 tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması”nın 8 Nisan 1960’da Ankara’da imzalanan ek protokolleri¹⁸² kabul edilerek kanunlaşmış ve karşılıklı ticareti geliştirmeyi amaçlayan bu adımlarla münasebetlerin ciddiyetle ele alındığı ve resmî boyutta şekillendirildiğinin vurgusu yapılmıştır.¹⁸³

Türkiye ile AET arasında 28 Eylül 1959’da başlayan görüşmeler dört yıl sürmüş ve 25 Haziran 1963’te, hazırlanan Ortaklık Antlaşması Brüksel’de parafe edilmiş, Antlaşma metni ise 12 Eylül 1963’te, Ankara’da Türkiye ile topluluk üyesi devletlerin Bakanları tarafından imzalanmış ve Antlaşma, 1 Aralık 1964’te yürürlüğe girmiştir.¹⁸⁴

Oldukça uzun bir geçmişe sahip olan Türkiye – Avrupa Birliği ilişkileri, iki taraf için de inişli çıkışlı ancak önemli bir süreci ifade eder. Bu süreci başlatan resmi belge ise Ankara Anlaşması’dır.¹⁸⁵ Bu antlaşma ile Türk halkı ve AET çatısı altında toplanan halklar arasında daha sağlam bağlar kurmayı amaçlayan bir mekanizma hayata geçirilmek istenmiştir. İki taraf için de hem sosyal hem ekonomik anlamda gelişmeyi amaçlayan bu antlaşma 23 Kasım 1970 tarihinde ek bir antlaşmayla güçlendirilmiştir.¹⁸⁶

1.10.1.7. Balkan Devletleri ile İlişkiler

11 Temmuz 1960 tarihinde Cemal Gürsel tarafından ilan edilen Birinci MBK Hükümeti programında Yunanistan ve Balkanlar ile ilişkilere şöyle değinilmiştir:

“Dost ve müttefik Yunanistan ile olan münasebetlerimize de işaret etmek isteriz. Bu münasebetlerin Kıbrıs Meselesi’nin hallinden sonra ananevi bağlarımıza ve müşterek menfaatlerimize uygun olarak geliştiğini memnuniyetle müşahade ve bu gelişmenin ileride daha da kuvvet bulmasını samimiyetle temenni etmekteyiz”.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43, s. 64-78.

¹⁸¹ Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43, s. 79-86.

¹⁸² Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43, s. 87-92.

¹⁸³ Müjgan Karataş, *İki Askeri Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960-1980)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 47.

¹⁸⁴ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika (İlkeler, Kavramlar, Kurumlar)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 103-104.

¹⁸⁵ Ceren Uysal, Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler, *Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 1, (2001), s. 141.

¹⁸⁶ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)*, Cilt: 66, Birleşim 91, 21 Temmuz 1971, s. 48-93.

¹⁸⁷ BCA, 030.01.0, 54.329.1. Ek 4.

“(…) Türkiye için büyük önem taşıyan Balkan bölgesinin mühim bir unsuru olan Yugoslavya ile mevcut münasebetlerimizi ahdi bağlarımız çerçevesinde müşterek menfaatlerimize uygun olarak geliştirmek temennisindeyiz.”¹⁸⁸

1960 yılından itibaren Türkiye, dış politikada yeni açılımlar yapma gereksinimi duymaya başlamıştı. NATO ve ABD ekseninde Batı dünyasının sadık bir üyesi olmasına rağmen Türkiye, dış politikada yaşadığı sorunların çözümü noktasında ABD ve diğer müttefiklerinin desteğini alamadığını düşünüyordu. Bu sebeple, II. Dünya Savaşı sonrası takip ettiği sarsılmaz blok politikasını yumuşatma yoluna gitmeye karar verdi. Bu tercihin önemli sebeplerinden biri Kıbrıs meselesinde Yunanistan’ın tezlerinin daha çok ülkece kabul görmesiydi. Ayrıca Yunanistan’ın Balkan ülkeleriyle ilişkilerini geliştirerek bu ülkelerin bazılarının Kıbrıs konusunda desteğini aldığı bilinmekteydi. 27 Mayıs sonrasında Türkiye o güne kadar yüzeysel ilişkiler kurduğu Balkan ülkeleriyle yeni bir sayfa açmaya karar vermiştir.¹⁸⁹

Romanya, Balkan devletleri arasında önemli bir yere sahip olan bir ülkedir. Türkiye ile tarihsel bağları ve komşuluk hukuku olması hasebiyle, bir dönem Komünizmden kaçan Romenlerin sığındığı ilk ülke Türkiye olmuştur. Bu dönemde Romanya ile iyi ilişkiler kurulmak istenmiştir. Türkiye’nin Balkanlarda dış politika konularında destek aradığı ve desteğe en çok ihtiyacı olan bu dönemde patlak veren “*ajan*” krizi Romanya ile ilişkilere zarar vermiştir. Romanya, Türkiye’nin Bükreş Askeri Ateşesi Rauf Şimsel’i “*istenmeyen adam*” ilan ederek ülkeden kovmuştur.¹⁹⁰

Balkan ülkeleri arasında Türkiye ile en güçlü bağlara sahip ülke Yugoslavya’dır. Bu durumun temel sebebi ülkeyi oluşturan halkların bir kısmının dini tercihlerinin İslam olmasıdır. Bağdat Paktı (1953) ile birlikte iki ülke arasında ilişkiler gelişmiş ancak 1960 Temmuzuna gelindiğinde Yugoslavya’nın sosyalizme dönüşü ile MBK dönemi boyunca önemli bir temas olmamıştır.

MBK yönetimi döneminde Balkanlar, Türkiye için öncelikli bir politika geliştirme alanı olmamakla birlikte dış politika için yeni bir açılım mecrası olarak görülmüştür. Buna rağmen MBK; AET ile ekonomik ilişkilerin sürdürülebilirliği noktasında Balkan coğrafyasında statükonun korunmasına daha çok önem vermiştir. Bu politikanın dayanağı ise Balkan coğrafyasının istikrarı, Avrupa’nın karayolu geçiş noktası olması hasebiyle

¹⁸⁸ BCA, 030.01.0, 54.329.1. Ek 5.

¹⁸⁹ Fatih Tuğluoğlu, “Türkiye-Romanya İlişkileri...”, s. 586.

¹⁹⁰ Aynı yer.

ticaretin de sekteye uğramasını engelleme işlevidir. Bir taraftan da, Türk-Yunan siyasi mücadelesi bu dönemde Balkanlara olan ilginin önüne geçmiştir denilebilir.

1.10.1.8. Ortadoğu ve Arap Dünyası ile İlişkiler

Birinci MBK Hükümeti programında Ortadoğu ve Balkanlar ile ilişkilere şöyle değinilmiştir:

(...) Türkiye NATO'ya ve bu camiaya mensup memleketlere bağlı olduğu kadar CENTO'ya ve CENTO memleketlerine de bağlıdır. CENTO, yine BM Anayasası'na uygun olarak Ortadoğu'da barış güvenlik ve ilerlemeyi sağlamak üzere meydana getirilen bir savunma teşkilatıdır.¹⁹¹

(...) Bu arada Arap memleketlerinin hürriyet ve istiklal içinde refah yolunda ilerlemelerine devam etmelerini kuvvetle arzu etmekteyiz. Bu münasebetle şunu da belirtmek isteriz ki, B.A.C. ve Irak ile mevcut ananevi dostluk bağlarımızın daha da kuvvetlenmesi hususunda bu iki komşumuzla karşılıklı anlayış içinde bulunduğumuzu görmekten büyük bir memnuniyet duymaktayız.¹⁹²

DP hükümetlerinin, Türkiye'nin NATO üyeliğinden itibaren izlediği Batı güdümünde dış politikası, Orta Doğu ve Arap dünyasının tepkisine yol açmıştı. Bunun yanında; Bağdat Paktı'nın, Batı'nın Arap dünyasına Türkiye eliyle müdahalesi olarak değerlendirilmesi de bölgede Türkiye'nin zararlı bir aktör olduğu imajını güçlendirmekteydi. Örneğin; Mısır'ın İngiltere ile yaşadığı Süveyş Krizinde İngiliz politikasından yana tavır alınması, Bağdat Paktı'nın bir üyesinin İngiltere olması ve DP iktidarının Cezayir bağımsızlık hareketine ABD ve Avrupa ile ilişkilerin zarar görmemesi için çekingen yaklaşması, Türkiye'nin İsrail'i tanıması gibi olaylar Türkiye ile bölge ülkeleri arasında belirgin bir güven kaybına yol açmıştı.¹⁹³

MBK hükümet programına bakıldığında; dış politika konusunda öznel bir duruş sergilenmek istendiği açıkça görülmektedir. DP iktidarının aksine yeni yönetim, Ortadoğu ve Arap dünyası konusunda geleneksel bağlar, komşuluk ve Türkiye'nin menfaatleri noktasında duruş sergileyeceğini vurgulamıştır. Bu tutum bölgesel konularda yıllarca Batının tezlerini savunmuş bir ülke için cesurca bir değişim olarak kayda geçmiştir. Bunun ilk ve önemli örneği ise 16 Eylül 1960'da MBK'nın yayınladığı bildiride, Ulusal bağımsızlık hareketlerini ve Cezayir'in Fransa'ya açtığı bağımsızlık savaşının

¹⁹¹ BCA, 030.01.0, 54.329.1. Ek 4.

¹⁹² BCA, 030.01.0, 54.329.1. Ek 5.

¹⁹³ Tatlıdıl, **agt**, s. 52.

destekleneceği açıklamasıdır.¹⁹⁴ Aslında Cemal Gürsel, Anadolu Ajansına verdiği beyanatta: “*Ben öteden beri Cezayirlilerin sarf ettikleri asil ve kahramanca mücadelelerini yakın bir alaka ile takip etmekte idim.*”¹⁹⁵ diyerek günler öncesinden Cezayir’e desteğini açık etmiştir. MBK üyelerinin bu desteğin Türkiye’nin tarihsel bir sorumluluğu olduğu yönündeki düşüncesinin aksine Dışişleri Bakanlığı bu duruşun NATO müttefikimiz Fransa ile ilişkilere zarar vereceği hatta Ortak Pazar üyelik sürecini tehlikeye düşüreceği kanısındaydı.¹⁹⁶

DP iktidarı yıllarında BAC (Birleşik Arap Cumhuriyeti, Mısır, Suriye ve Gazze Şeridi) ile ilişkiler, Türkiye’nin Mısır-İngiliz çekişmesindeki tarafı nedeniyle olumsuz sayılabilecek düzeydeydi. MBK yönetiminin ılımlı söylemleri Nasır yönetimindeki BAC ile Türkiye arasında ilişkilerin durağan seyretmesine sebep olmuştur. Ta ki 28 Eylül 1961 tarihinde Suriye ordusunun BAC idaresine karşı kansız bir müdahaleyle iktidarı devralmasına kadar.¹⁹⁷ Suriye’de kurulan bağımsız hükümetin Türkiye, Ürdün ve İran tarafından tanınması Nasır cephesinde hiddetle karşılandı. Türkiye’nin Ortadoğu’da etkin rol oynamasına tahammülü olmayan Nasır, Türkiye ile tüm ilişkileri kestiğini duyurdu.¹⁹⁸

MBK ülke içinde yaşanan cunta faaliyetleri nedeniyle komşularının iç işlerine fazla müdahale etmemeyi tercih etmiştir.¹⁹⁹ 27 Mayıs müdahalesi öncesinde Türk-Arap ilişkileri en alt düzeyde iken, MBK hükümetinin ilişkileri geliştirme çabalarına rağmen bir yıllık kısa sürede kayda değer bir ilerleme olmamıştır. Netice itibarıyla 27 Mayıs askeri yönetimi -söylemlerinin aksine- Türk Dış Politikası’nda hayal ettikleri değişimi ve gelişimi, hem stratejik manada hem de eylemsel manada hayata geçirememiştir.

¹⁹⁴ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu İle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1 içinde**, Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 789.

¹⁹⁵ **Hürriyet**, “Türkiye ve Cezayir”, (1 Eylül 1960).

¹⁹⁶ Fırat, **age**, s. 48.

¹⁹⁷ **Milliyet**, “Suriye’de İhtilal Oldu”, (29 Eylül 1961).

¹⁹⁸ **Cumhuriyet**, “Mısır ve Türkiye”, (3 Ekim 1961).

¹⁹⁹ Tatlıdıl, **agt**, s. 69.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1971-1973 ARA REJİM DÖNEMİ

2.1. 12 Mart Öncesi Genel Durum

15 Ekim 1961 seçim sonuçları, Türk siyasi hayatını *koalisyon* kavramıyla tanıştıran bir tablo ortaya çıkartmıştır. Ordu çevrelerini memnun etmeyen bu sonuçlar, 21 Ekim protokolünü ve akabinde 24 Ekim Çankaya Köşkü toplantısını beraberinde getirmiştir. I. bölümde kısaca bahsedilen bu gelişmeler neticesinde; Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiş, CHP-AP koalisyon hükümeti kurulmuştur. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala²⁰⁰ hükümette yer almamayı tercih etmiştir. Bakanlıklar eşit dağıtılmış olmasına rağmen bu durum AP tarafında hükümete olan aidiyetin oluşmamasına sebep olmuştur.²⁰¹

Görünürde MBK feshedilmiş ve sivil yönetime geçilmiştir. Ancak Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB), sivil hükümetin her adımını dikkatle izleyen ve her an müdahaleye istekli bir tehdit unsuru olarak yönetimdeki ağırlığını devam ettirmiştir. Bu durum, askeri vesayetin perde arkasında devam ettiğinin bir göstergesidir.²⁰² İnönü bu duruma sık sık itiraz eder gibi görünmekle birlikte mevcut konjonktürü AP'yi baskılamak için kullanmayı da ihmal etmemiştir.²⁰³ Birbirine taban tabana zıt bu iki partinin ortaklığı; CHP'nin anayasal gereklilikleri uygulama ısrarı, AP'nin DP'lilerin affı konusunda diretmesi sonucunda çıkmaza girmiş ve süreç, 30 Mayıs 1962 tarihinde İnönü'nün istifasıyla son bulmuştur.²⁰⁴

4 Haziran 1962 tarihinde tekrar hükümet kurmakla görevlendirilen İnönü, Osman Bölükbaşı ile temas kurmuş ama olumlu cevap alamamıştır. Talat Aydemir'in 22 Şubat darbe girişimi sıcaklığını korurken yeni bir kalkışmadan çekinen İnönü, 25 Haziran 1962'de CHP, YTP, CKMP ve bağımsızlardan oluşan II. İnönü koalisyon hükümetini kurmuştur.²⁰⁵

²⁰⁰ Ragıp Gümüşpala, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 11. Genelkurmay Başkanı'dır.

²⁰¹ Ahmad, *age*, s. 264.

²⁰² Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 153.

²⁰³ İlhan Çeliker, *Türkiye'de Ara Rejim Dönemleri (1960-1973)*, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 102.

²⁰⁴ *Hür Vatan*, "İnönü Dün Gece İstifa Etti", (31 Mayıs 1962).

²⁰⁵ Ahmad, *age*, s. 268.

II. İnönü koalisyon hükümetinde CHP, sağ partilerden oluşan ortaklarının gölgesinde sosyal devlet ilkelerine uygun icraatlar geliştirmekten uzak kalmıştır.²⁰⁶ Bu hükümetin öne çıkan icraatları arasında, çalışma hayatını düzenleyen iş kanunları çıkartmak ve 21 Mayıs 1963 tarihinde yaşanan 2. Talat Aydemir darbe girişimini bertaraf etmek zikredilebilir.

17 Kasım 1963 yerel seçimleri, II. Koalisyon hükümetinin kaderini belirleyen sonuçlar doğurmuştur. Muhalefetteki AP başarılı olurken hükümet ortağı YTP ve CKMP büyük bir oy kaybı yaşamıştır.²⁰⁷ Oy kaybını CHP ile ortak olmaya bağlayan YTP ve CKMP koalisyondan çekilmeye karar vermiştir. Bu gelişmenin ardından 2 Aralık 1963'te İnönü istifasını sunmuştur.²⁰⁸

Cumhurbaşkanı Gürsel, yerel seçimlerden birincilikle çıkan AP'nin Genel Başkanı Gümüşpala'ya hükümeti kurma görevini vermiştir. Bu durum, askerin DP mirasçısı olarak gördüğü AP'ye karşı tutumunun yumuşadığı anlamına gelmektedir. Bu yumuşama demokrasinin işlemesi açısından umut verici bir gelişme olsa da Gümüşpala, hükümet kurma girişimlerinde başarısız olmuştur.²⁰⁹ Gümüşpala'nın görevi iade etmesiyle bu vazife yeniden İnönü'ye verilmiştir.²¹⁰ Meclisteki azınlıklarla işbirliğine giden İnönü, 25 Aralık 1963 tarihinde Türk siyasi tarihinin ilk *azınlık* hükümetini kurmuştur. Bu hükümetin ilk ve en önemli gündemi Kıbrıs Meselesi olmuştur. Adada Türk halka yönelik Rum saldırıları artmış ve durum katliam boyutlarına varmıştır. İnönü meseleyi çözebilmek için yoğun bir diplomasi gerçekleştirmek zorunda kalmıştır.²¹¹

2.1.1. Süleyman Demirel'in Siyaset Sahnesine Çıkışı

İnşaat mühendisi olan Süleyman Demirel, DP iktidarı döneminde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Devlet Su İşleri'nde (DSİ) çalışmış, 30 yaşında ise DSİ Genel Müdürü olmuştur. Bir dönem *Barajlar Kralı* olarak anılmış başarılı bir bürokratik geçmişine sahiptir. Siyasetle ilişkisi ise 1961 yılında AP üyeliği ile resmîyet kazanmıştır. Partide aktif rol almaya başlayan Demirel, GİK üyeliği ve teşkilat başkanlığı mevkisine kadar yükselmiştir. 1963 yılına gelindiğinde AP üzerindeki baskılar fiili saldırı boyutuna dönüşmüş, genel merkeze yapılan saldırı sonrası parti yönetimini eleştiren Demirel,

²⁰⁶ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye içinde*, der. İrvin Cemil Schink ve E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul 2013, 173-241.

²⁰⁷ Bkz. 17 Kasım 1963 Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları: https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Mahalli/1963/KesinSecimSonuclari/1963_Belediye_Baskanligi_Secimleri_Sonucu.pdf

²⁰⁸ *Cumhuriyet*, "Başbakan İsmet İnönü Dün Akşam İstifa Etti", (3 Aralık 1963).

²⁰⁹ Ahmad, *age*, s. 274-275.

²¹⁰ *Cumhuriyet*, "Başbakanlık İnönü'ye Teklif Edildi", (15 Aralık 1963).

²¹¹ Kıbrıs meselesine, *Dış Politika* başlığı altında detaylı olarak değinilecektir.

partideki tüm görevlerini bırakmıştır. Demirel'in yerine Saadetdin Bilgiç getirilmiş ve partinin ikinci adamı olmuştur.²¹² Ragıp Gümüşpala'nın 6 Haziran 1964 tarihinde ani ölümü, AP içerisinde liderlik yarışının patlak vermesine neden olmuştur. Bu yarışta öne çıkan isimler; partinin ikinci adamı Saadetdin Bilgiç ve partideki aktif görevlerini bırakmış sade üye Süleyman Demirel'dir. Genel kanı Gümüşpala'nın sağ kolu Bilgiç'in doğal olarak lider olacağı yönündeydi.²¹³

AP büyük kongresi 27 Kasım 1964 tarihinde genel başkanlık seçimi gündemiyle toplandı. Talat Asal'ın başkanlık ettiği kongreye 1900 delege katıldı. Başkan adaylarından Bilgiç delegelere hitaben yaptığı konuşmada; farklı siyasi tercihlere sahip olmanın doğal olduğunu ve bunun asla bölünmek anlamına gelmediğini söyledi.²¹⁴ Diğer aday Demirel ise; "Ben bir medeniyet meşalesinin, ümran, refah ve huzur meşalesinin taşınması için hizmete talibim. Türk vatanına hizmeti ibadet saydığım için talibim." sözleriyle delegeleri etkilemeye çalıştı.²¹⁵ Adayların konuşmalarına bakıldığında; Bilgiç'in genel bir siyasi tespit yaptığı ve delegeyi etkileyecek öznel bir fikir ya da vaat sunmadığı görülmektedir. Bunun aksine Demirel'in konuşmasının alt metninde; hem kalkınma, medeniyet, refah gibi dünyevi beklentilere hem de vatan sevgisi ve ibadet gibi manevi hassasiyetlere temas ettiği görülmektedir. Demirel'in siyasi hayatı boyunca *halkın duymak istediğini söyleme sanatını* ustaca icra ettiğini söylemek abartı olmaz. AP kongresinde 1072 delegenin oyuyla Genel Başkan seçilerek bu söylem gücünün ilk meyvesini aldığı iddia edilebilir.²¹⁶

Demirel, AP Genel Başkanı olarak önce Cumhurbaşkanı Gürsel'i ziyaret etmiş ve karşılıklı iyi niyet dileklerini sundukları bir sohbet gerçekleştirmişlerdir. Demirel, ordu çevrelerindeki negatif AP imajını değiştirmek amacıyla MBK üyelerinden oluşan Senatörlerle de bir araya gelmiştir. Bu ziyaretler, olası bir iktidar durumunda ordunun tepkisini en aza indirme amacı gütmektedir.²¹⁷

Başta MP lideri Osman Bölükbaşı olmak üzere muhalefet liderlerini ikna ederek 1965 bütçe görüşmelerinde ret oyu kullanılmasını sağlayan Demirel, böylece III. İnönü hükümetini düşürerek siyaset arenasına hızlı bir giriş yapmıştır.²¹⁸ İnönü'nün istifası²¹⁹

²¹² Seyfi Öngider, **Lider Biyografilerindeki Türkiye**, Aykırı Yayınları, İstanbul 2001, s. 117.

²¹³ Tevfik Çavdar, "Adalet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, İletişim Yayınları, İstanbul, C. 8, s. 2091.

²¹⁴ **Hürriyet**, "AP Büyük Kongresi Dün Başladı", (28 Kasım 1964).

²¹⁵ **Cumhuriyet**, "AP Lideri Bugün Seçiliyor", (29 Kasım 1964).

²¹⁶ **Tercüman**, "Demirel Kazandı", (30 Kasım 1964).

²¹⁷ Halit Kaya, **Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 200-201.

²¹⁸ **Cumhuriyet**, "AP Hükümet Kurmaya Hazır", (6 Şubat 1965).

sonrası Cumhurbaşkanı Gürsel, parti liderleriyle görüşerek bağımsız bir Başbakan adayı belirlenmesini istedi. Parti liderleri yaptıkları görüşmeler sonunda, Bağımsız Kayseri Senatörü ve Senato Eski Başkanı Hayri Ürgüplü'nün başbakan olması kararını Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e bildirdiler.²²⁰ Böylece 20 Şubat 1965'te Türkiye'nin dördüncü koalisyon hükümeti olan AP-YTP-CKMP-MP ve bağımsızlardan oluşan koalisyonu hükümeti kuruldu. Demirel, milletvekili olmadığı için başbakan yardımcısı ve devlet bakanı olarak kabinede yer almıştır.²²¹ Bu hükümet, 10 Ekim 1965 tarihinde yapılacak olan genel seçimlere kadar geçen sekiz aylık sürede ağırlıkla komünizmle mücadele ve TRT'nin tarafsızlığı gibi konular ile meşgul olmuştur.

2.1.2. 1965 Seçimleri ve I. ve II. Demirel Hükümetleri

1965 seçimleri Demirel'in ilk büyük sınavı olacaktır. CHP'nin isteğiyle seçim yasasına eklenen *Milli Bakiye* sistemi²²², bölgesel bazda değerlendirilmeyen artık oyların toplanıp ülke genelinde açık kalan sandalye olarak tüm partilere pay edilmesine dayanmaktaydı. Bu sistem bir anlamda CHP'nin, AP'nin tek başına iktidar olmasını engelleme hamlesi anlamına da geliyordu. Bu tür hamleler AP cephesinde herhangi bir yılgınlığa sebep olmamış, seçim kampanyası süresince birçok ili gezerek halka refah, huzur, kalkınma ve istikrar vaat eden Demirel'in söylemleri geniş kitlelerde karşılık bulmuştur. 1965 genel seçim sonuçları milletvekili dağılımı bunun açık bir kanıtı sayılabilir:

Partiler	İl Seçim Çevresi	Milli Seçim Çevresi	Toplam
AP	204	36	240
CHP	102	32	134
CKMP	-	11	11
MP	6	25	31
TİP	2	13	15
YTP	3	16	19
Genel Toplam	317	133	450

Bu sonuçlara göre AP, oyların %53'ünü alarak beklenenden yüksek bir başarı kazandı.²²³ CHP'nin %28.7 oranında oy aldığı bu seçimde AP'nin DP tabanının oylarını da büyük oranda kendi hanesine yazdırdığı söylenebilir. Bu sonuçlar, Demirel'in söylemlerinin tıpkı

²¹⁹ Zürcher, *age*, s. 364.

²²⁰ Sabri Sayarı, *Parlamenter Demokrasilerde Koalisyon Hükümetleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1980, s.174.

²²¹ *Cumhuriyet*, "Kabine ve Protokol Son Şeklini Aldı", (20 Şubat 1965).

²²² Çavdar, *age*, s. 149.

²²³ *Cumhuriyet*, "Gürsel Demirel'i Tebrik Etti", (15 Ekim 1965).

Menderes gibi halkın diliyle paralellik gösterdiği ve sol bloğun bu noktadan uzak olduğunu göstermektedir.²²⁴

Milli Bakiye sistemi, solun siyasi ayağı TİP'in de 15 milletvekiliyle mecliste temsil edilmesini sağladı. Bu durum TBMM'nin, iki kutuplu meclis görüntüsünden farklı ideolojilerin temsil edildiği bir meclise dönüşmesi açısından önemli bir gelişmedir. 14 Ekim'de Cumhurbaşkanı Gürsel, Demirel'i Çankaya Köşkü'ne davet ederek onu tebrik etti ve hükümeti kurmakla görevlendirdi. 27 Ekim 1965 tarihinde kurulan 30. Hükümet, 11 Kasım 1965'te meclisten güvenoyu alarak göreve başlamıştır.²²⁵

DP'nin mirasçısı olarak görülen AP'nin tek başına iktidar olması, 27 Mayıs kazanımlarının bekçiliğini yapan askeri kesimde huzursuzluk yaratmıştır. 27 Mayıs'a muhalefet, gericilik, siyasal af ve seçim kanunu gibi konulardan şikâyetçi olan askerler, altı yıllık iktidarı boyunca AP'yi müdahale olasılığı cenderesinde sıkıştıracaktır. Bunun ilk emaresi ise Mart 1966'da Milli Birlik Grubu'nun²²⁶ Demirel'e verdiği muhtıradır. Muhtıranın ana başlıkları yukarıda saydığımız hususlardaki rahatsızlıklardır. Ancak, komuta kademesinden bu muhtıraya bir destek gelmeyince Demirel'de muhtırayı pek ciddiye almamıştır.²²⁷ Yine de Demirel'in iktidarı boyunca askerle karşı karşıya gelmekten imtina eden bir çizgi takip ettiği söylenebilir.

Hükümetin karşılaştığı bir başka sorun ise Cumhurbaşkanlığı konusudur. 1960 yılında rahatsızlanıp felç geçiren Gürsel'in bu hastalığı sık sık nüksetmekteydi. 1966 yılı başında tekrar rahatsızlanan Gürsel, tedavi için ABD'ye gitti. Burada durumu kötüleşen Gürsel sağlık sorunları sebebiyle görevini yapamayacak duruma gelince Meclis yeni bir Cumhurbaşkanı seçmeye karar verdi. AP-CHP uzlaşmasıyla Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ismi ön plana çıktı. Bu tercihin sebepleri arasında, 27 Mayıs sonrasında sivil yönetimin devamlılığında önemli rol oynaması ve darbe girişimlerine engel olması sayılabilir. Nitekim Sunay, önce emekliye sevk edilmiş ardından Kontenjan Senatörü olarak meclise girmiştir. 27 Mart 1966 tarihinde ise 461 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir.²²⁸

Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi orduda memnuniyetle karşılanmıştır. Demirel cephesinde ise hem uyumlu çalışacağı hem de askerin hoşnut olacağı birini seçtirmenin sevinci hâkimdir. Demirel, bu vesileyle AP'ye karşı ordudaki olumsuz algının

²²⁴ Zürcher, **age**, s. 363.

²²⁵ Ahmad, **age**, s. 281-282.

²²⁶ Milli Birlik Grubu; Senato'da bulunan tabii senatörlerin oluşturduğu bir gruptur.

²²⁷ **Cumhuriyet**, "MBG, Demirel'i Dört Yıl Önce Uyarmıştı", (11 Ocak 1971).

²²⁸ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, C.5, 5. Birleşim, 28.3.1966.

yumuşayacağını ve darbe riskinin en aza ineceğini düşünmüştür. Nitekim bu motivasyon, hükümetin, ülkenin gerçek problemlerine eğilmesine yardımcı olmuştur. Türkiye, ihtiyacı olan istikrara Sunay-Demirel uyumuyla kavuşmuştur.²²⁹

Bu dönemde ülke, ekonomik ve sosyal alanlarda gitgide güçlenmiştir. DPT'nin başına getirilen Turgut Özal, 1965-1969 yılları arasında *Büyük Türkiye* sloganıyla önemli işlere imza atmıştır. Toprak odaklı değil sanayi odaklı büyümeyi önceleyen bu anlayış özel sektöre verdiği ayrıcalıklarla üretimin artmasını sağlamıştır.²³⁰ 1965-1971 tarihleri arasında Türkiye güçlü bir kalkınma hamlesine imza atmıştır. Ortalama büyüme hızı %7, enflasyon ise %5 civarında seyretmiştir. Bu veriler, dönemin gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça yüksektir.²³¹ Montaj sanayisinde kat edilen ilerlemeler sayesinde eskiden ithal edilen ürünlerin büyük bölümü yabancı şirketlerle işbirliği yapılarak Türkiye'de imal edilmeye başlandı. Ford-Koç işbirliğinde üretilen, Türkiye'nin ilk seri üretim otomobili *Anadol*, yine bu dönemin eserlerindendir.²³²

Yaşadığımız coğrafyada kendi lehine dengeleri muhafaza etmek isteyen ABD ve AB, 1966 yılında kredi musluklarını kısıarak, Türkiye'nin hızlı yükselişine engel olmayı planlamıştır. Ancak Demirel, kalkınma yolunda her fırsatı değerlendirebilen bir lider olarak Rusya ile ekonomik işbirliğine gitme yolunu seçmiştir. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı öngörülerek 1967 yılında yapılan Ekonomi ve Teknik İşbirliği Antlaşması, Rusya ile geniş çerçeveli ekonomik ve teknik işbirliğinin yolunu açmıştır.²³³ Bu antlaşmaya göre Ruslar, Türkiye için stratejik öneme sahip aşağıda adı geçen tesisleri kurmayı kabul etmişlerdi:

1. Seydişehir Alüminyum Tesisleri
2. İzmir Aliaga Rafinesi
3. Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası
4. İskenderun Demir Çelik Tesisleri²³⁴

Bu dönemde hükümet, askerle gerilim yaşamamaya özen göstermiş, talep edilen her türlü silah, teçhizat, lojman, kışla ve eğitim tesislerini bütçe imkânları dâhilinde karşılamıştır. 27

²²⁹ Ümit Cizre, **AP- Ordu İlişkileri, Bir İkilemin Anatomisi**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 74-76.

²³⁰ Çavdar, **age**, s. 157-158.

²³¹ Hüseyin Çavuşoğlu, "Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizgisinin Tarihi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XIX/II (2009), s. 268.

²³² Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 2. Baskı, Analiz Basım Yayın, İstanbul 1999, s. 162.

²³³ Hüseyin Demirel, "12 Mart'ın İç Yüzü", **Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?**, 2.Baskı, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1977, s. 29-30.

²³⁴ Aydın ve Taşkın, **age**, s. 150.

Temmuz 1967’de *Silahlı Kuvvetler Personel Yasası* çıkarılarak orduda rütbe yükselmeleri ve özlük işleri düzenlenmiş, 5434 sayılı yasa ile de emeklilik ve istifa işlemleri bir düzene tabi tutulmuştur. Yüksek Askeri Şura kararlarına hükümetçe hiçbir müdahalede bulunulmaması da AP’nin ordunun güvenini kazanma yolunda attığı adımlardır.²³⁵

1969 seçimlerine, CHP’nin bölündüğü, CKMP’nin MHP olduğu, üniversite olaylarının, işçi eylemlerinin arttığı ve DP’lilere af getirilmesi meselesi yüzünden ordu ile hükümetin arasının açıldığı²³⁶ bir ortamda gidilmiştir. 12 Ekim 1969 seçim sonuçları ise şu şekildedir:²³⁷

Partiler	Alınan Oy Sayısı	Oy %	Milletvekili Sayısı
AP	4.229.712	45,5	256
CHP	2.487.006	27,4	143
CGP	597.818	6,6	15
MP	292.961	3,2	6
MHP	275.091	3	1
TBP	254.695	2,8	8
TİP	243.681	2,7	2
YTP	197.929	2,2	6
Bağımsızlar	511.023	5,6	13

1969 Seçimleri AP’nin oy kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Buna rağmen AP tek başına iktidar olacak vekil sayısına sahipti. İktidara kaldığı yerden devam eden Demirel, ilk iş olarak Mayıs 1966’da yasalaştıramadığı DP’lilere siyasi af konusunu²³⁸ gündeme getirmiştir. O dönem askerle karşı karşıya gelmesine sebep olan ve Sunay’ın askerden yana tavır sergilediği bu konu, 6 Kasım 1969 tarihinde Senatoda müzakere edilerek; 23 ret oyuna karşın 127 kabul oyu ile kabul edilerek kanunlaşmıştır.²³⁹ 6 Ocak 1970’te yasalaşan değişiklik, TİP’in iptal başvurusu sonucu, 27 Haziran 1970 tarihinde AYM tarafından iptal edilmiştir. DP’lilerin af beklentileri ancak 9 Nisan 1974’te tekrar yasalaşabilmiştir.²⁴⁰ Aslında siyasi af konusu 1969 seçimlerinden önce gündeme geldiğinde AP içerisinde görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Demirel, DP’lilerin siyasi arenaya dönmesinin orduyla ilişkilere zarar vereceğini ve kendi liderliğine tehdit oluşturacağını varsayarak bu konuda çok istekli olmamıştır. Genel Başkanlık yarışında Demirel’e kaybeden Saadettin Bilgiç ve destekçileri Demirel’i zor duruma sokmak ve ilk kongrede devirmek için siyasi af konusu

²³⁵ Cizre, **age**, s. 71-73.

²³⁶ **Cumhuriyet**, “Ordunun Siyasi ‘Hak İadesi’ Konusunda Görüşü Belli Oldu ”, (16 Mayıs 1969).

²³⁷ Bkz. 1969 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1969

²³⁸ **Tercüman**, “Af, 27 Mayıs’a Kadar Çıkacak”, (13 Mayıs 1969).

²³⁹ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)**, Toplantı Yılı: 8, Cilt: 53, 65. Birleşim, 21 Mayıs 1969, s. 519-523.

²⁴⁰ Demirel, **age**, s. 14-16.

da dahil bir çok hususta Demirel'e yüklenmişlerdir. 1970 bütçe görüşmelerinde, *41'ler* olarak anılan bu grup tasarıya kırmızı ret oyu vererek Demirel'in istifasına sebep olmuştur.²⁴¹ Yeniden hükümeti kurma görevi verilen Demirel *41'ler* olarak anılan muhalif grubu partiden ihraç ederek AP'nin bölünmesine resmiyet kazandırmıştır. Demirel, iktidarı devam etse de ciddi itibar kaybı yaşamıştır. Dış desteklerle yapılan kalkınmanın yükünü artık taşıyamayan ekonomi bozulmuş, 1969 yılı kurak geçtiği için tarımsal gelirler azalmıştır. Bunlara ek olarak; 10 Ağustos 1970 tarihli *Devalüasyon* kararı ile Türk Lirası %70 oranında değer kaybetti. Bu kararlar birlikte iç piyasada fiyatlar aşırı yükselme eğilimine girerek enflasyonun sürekli artmasına sebep oldu. Enflasyondan en çok etkilenen kesimler olan, işçi, esnaf, öğrenci ve sade vatandaş bu ağır koşullar altında iktidara karşı sesini daha fazla yükseltmeye başladı. Yıllardır süren sosyalist-Marksist öğrenci ve işçi eylemlerine tuz biber olan bu gelişmeler 12 Mart muhtırasına giden süreçte önemli yer tutmaktadır.

AP, içerisindeki bu hizipçilik ve parti içi muhalefet ile boğuşurken CHP'de de 1967'den beri devam eden iç çekişmeler, partinin kan kaybetmesine sebep olacak seviyelere ulaşmıştı. CHP'lilerin sempatisini kazanan genel sekreter Bülent Ecevit, CHP'de değişimin gereğine ve bürokratik bağlardan sıyrılarak halkla ve ezilen sınıfla bütünleşmek gerektiğine inanıyordu. Ecevit'in, *Ortanın Solu* olarak adlandırılan bu temel siyasi duruşu, ilerleyen yıllarda halk arasında "Karaoğlan" olarak anılmasına ve geniş kitleler tarafından sevilmesine vesile olacaktır.

2.2. 12 Mart Muhtırası ve Sonuçları

1960'ların sonlarında tüm dünyada patlak veren ilerici-sol temelli fikir akımlarının²⁴² özellikle işçi ve öğrenci eylemleriyle zirve yapması Türkiye'de de kitleleri harekete geçirmişti. 1968 yılına gelindiğinde işçi-öğrenci eylemleri kendi içinde farklı bir çekişmeye dönüşecektir: *Sağ-Sol* çatışması.

TİP, Fikir Kulüpleri Federasyonu eliyle büyük üniversitelerde öğrencileri örgütleyerek eylemleri yönlendirme kabiliyetine sahip olmuştur.²⁴³ Sağda ise Komünizmle Mücadele Derneği, öğrencileri eylemler için örgütlemeye başlamıştır.²⁴⁴ Sağcılar *devlet yanlısı* solcular ise *devlet karşıtı* olarak kendilerini tanımlamıştır. Bir taraf *düzene* isyan ederken

²⁴¹ Tanel Demirel, *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 58.

²⁴² Akşin, *age*, s. 246.

²⁴³ Zürcher, *age*, s. 371-372.

²⁴⁴ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 173-174.

diğer taraf *düzenin* koruyuculuğunu üstlenmeye soyunmuştur. İlk olarak Şubat 1968’de solcu öğrenciler tarafından düzenlenen *Uyanış Mitingleri* iki karşıt görüşün çatışmasına sahne olmuştur.²⁴⁵ ABD donanmasına ait 6. Filo’nun İstanbul’a uğraması öğrenci protestolarına sebep olmuş, güvenlik güçlerinin müdahalesi ile işler çığırından çıkmıştır. Bir kişinin öldüğü ve 40 kişinin yaralandığı olaylar, eylemlerin dönüm noktası olmuştur.²⁴⁶ Bundan sonraki süreçte üniversitelerde boykot, işgal ve eğitime ara vermeye varan olaylar gündemi en çok meşgul eden hadiseler olmuştur.

Deniz Gezmiş, Mahir Çayan ve İbrahim Kaypakkaya gibi silahlı mücadele taraftarı solcuların önderliğinde yapılan şiddet eylemlerine, Komünizmle Mücadele Derneği ve Alparslan Türkeş’in MHP’si (CKMP) tarafından örgütlenen Ülkü Ocakları’nın aynı şiddette karşılık vermesiyle sağ-sol çatışması bir intikam sarmalına evirilmiştir. Özellikle solcu militanların Türkiye’de çalışan yabancı görevlileri hedef alan adam kaçıırma ve öldürme eylemleri diplomatik krizlerin çıkmasına da yol açmıştır.²⁴⁷ Bu çatışmanın taraflarından biri de işçi örgütleridir. 1952 yılında kurulan Türk-İş ve 1966 yılında kurulan DİSK, tıpkı öğrenciler gibi iki farklı ideolojide mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Türk-İş legal bir mücadele yolu benimserken DİSK, emperyalizm ve kapitalizm karşıtlığını düzene başkaldırma şeklinde eyleme dökmeyi seçmiştir.²⁴⁸

12 Mart arifesinde, yıllardır süren sınıf ve demokrasi mücadelesi yerini iki karşıt görüşün kanlı eylemlerine bırakmıştır. Sağcılar solcuları, solcular da sağcıları öldürmeye ve faili meçhul cinayetler çoğalmaya başlamıştır. Bu olaylara ek olarak şüpheli bombalama olayları da gerginliğin tavan yapmasına sebep olmuştur. Geniş katılımlı işçi-öğrenci eylemleri, demokratik kazanımlar elde etmekten ziyade ülke çapında derin bir kargaşaya ve kargaşa ortamı oluşmasına hizmet etmişti. Ordu içerisinde bu durumdan istifade etmek isteyen, sol-ilerici akıma yakın subaylar ve bazı aydınlar, 9 Mart 1971 tarihinde sol militarist gruplarla koordine bir şekilde askeri darbe yapma kararı aldılar.²⁴⁹ Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve Kuvvet komutanlarının bu teşebbüse sıcak bakmadığı anlaşılınca daha yumuşak bir müdahale konusunda ordu içerisinde bir fikir birliği oluştu. 10 Mart 1971 tarihinde toplanan Genişletilmiş Komuta Konseyinde müdahalenin şekli

²⁴⁵ **Akşam**, “Ankara Mitinginde 100 Genç Yaralandı”, (25 Şubat 1968).

²⁴⁶ Birand vd, **12 Mart...** s. 180-181

²⁴⁷ **Age**, s. 277.

²⁴⁸ Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009. s. 260-264.

²⁴⁹ Aydın ve Taşkın, **age**, s.203-204.

görülmüştü.²⁵⁰ Buna göre, komutanların genel eğilimi müdahalenin doğrudan olması yerine Demirel hükümetine bir muhtıra verilmesi uygun görülmüştür.²⁵¹

12 Mart 1971 günü, TSK adına Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur'un imzaladıkları hükümete yönelik muhtıra saat 13:00'da radyodan duyuruldu.²⁵² Verilen Muhtıranın içeriği şöyledir:

“1. Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyetinin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk Milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir Hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır.

Bilgilerinize”²⁵³

Yaşananların devamında Bakanlar Kurulu acil toplanmış ve hükümetin istifasına karar verilmişti. Başbakan Süleyman Demirel aynı gün saat 17.00'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a gönderdiği istifa mektubunda şu ifadeler yer vermiştir:

“Cumhurbaşkanlığı Yüce Katına, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları tarafından zatı devletinize, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına ve Millet Meclisi Başkanlığına tevdi edilip bugün saat 13.00'te Türkiye Radyolarından Türk Kamuoyuna duyurulan muhtırayla anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak

²⁵⁰ Ahmad, **age**, s. 261.

²⁵¹ Murat Karataş, Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme, **Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2019, s. 81-82.

²⁵² **Akşam**, “Komutanların Ültimatı”, (13 Mart 1971).

²⁵³ **TBMM Tutanak Dergisi**; Dönem:3, C. 12, 12.03.1971, Toplantı:2, Birleşim:70, Oturum:1, s. 236, **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Sayı 78, 1971, s.16.

mümkün değildir. Bu durum muvacehesinde hükümetin istifasını saygıyla arz ederim.

Süleyman Demirel. Başbakan.”²⁵⁴

Ordunun 12 Mart 1971 tarihinde Cumhurbaşkanına ve Meclise dikte ettiği muhtıra ile yeniden başlayan otoriter rejim dönemi, 14 Ekim 1973’te yapılan genel seçimlere kadar sürmüştür.²⁵⁵

12 Mart muhtırasının temel dayanak noktası, meclisin ve hükümetin sorumluluklarını yerine getirememesi sebebiyle ülke çapında anarşi ve kargaşanın önlenemez boyutlara varmasıydı.²⁵⁶ Muhtıranın genetik altyapısı ise; 27 Mayıs darbesinden sonra ordu içerisinde meydana gelen siyaset menşeli bozulmalar ve buna bağlı oluşan cunta yapılanmalarının askeri müdahalelerin meşru görevleri olduğuna inanıyor olmasıdır.²⁵⁷

12 Mart muhtırasının öncelikli hedefi mevcut hükümeti yönetimden el çektirmektir. Demirel’in ve dolayısıyla hükümetin istifası ordunun bu ilk hedefine ulaştığını göstermektedir. Devam eden süreç için çözülmesi planlanan diğer bir husus ise ülkedeki anarşi ve kaos ortamının sona erdirilmesi konusudur. Ordu bu sorunların partiler üstü bir hükümet tarafından çözüleceğini öngörüyordu. Yeni hükümetin tarafsız bir başbakanla ülkede özlenen huzuru tekrardan tesis edebileceğine inanılmaktaydı.²⁵⁸ Bu amaç çerçevesinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 14 Mart 1971 tarihinde Çankaya Köşkü’nde parti liderleriyle bir istişare toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda Sunay, liderlere ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında fikir teatisinde bulunmuş ve kurulması planlanan partiler üstü tarafsız hükümet için desteklerini talep etmiştir. Parti liderleri her ne kadar özgün önerilerini sunsa da netice itibarıyla yine ordunun planının uygulanacağı açıktı. Bu minvalde Sunay, tarafsız başbakan olacak kişinin CHP milletvekili Nihat Erim olduğunu liderlere bildirmiştir.²⁵⁹ Nihat Erim’e 19 Mart 1971’de hükümet kurma görevi resmi olarak

²⁵⁴ **Cumhuriyet**, “Komutanların Ültimatomu Üzerine Demirel İstifa Etti”, (13 Mart 1971).

²⁵⁵ Davut Dursun, **12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)**, Şehir Yayınları, İstanbul 2005, s. 16-17.

²⁵⁶ Muhammed Aslaner, “İki Aarbe Arasında Türkiye’de Demokrasi (1960-1980)”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 2, 2022, s. 597.

²⁵⁷ Cemal Fedayi, “Türkiye’nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)”, **Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi içinde**, Edt. Âdem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 493.

²⁵⁸ Hülya Kınık, **12 Mart Muhtırası Sonrası Geçiş Dönemi Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleri (22 Mayıs 1972-26 Ocak 1974)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 9.

²⁵⁹ Ali Haydar Soysüren, **12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 127-129.

verilmiştir.²⁶⁰ Cumhurbaşkanı Sunay, aynı gün tüm parti liderine Erim'in koşulsuz desteklenmesi talebini içeren bir mektup göndermiştir.²⁶¹

2.2.1. 12 Mart Hükümetleri

2.2.1.1. I. Nihat Erim Hükümeti (26 Mart -11 Aralık 1971)

19 Mart 1971'de Başbakanlık görevi tebliğ edilen Nihat Erim, 26 Mart 1971'de kabineyi açıklayarak Hükümeti kurduğunu bildirmiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Bakanlar Kurulu listesini meclise ileterek yeni hükümeti resmen ilan etmiştir.²⁶² Kabinede, MBK'dan 1, CHP'den 4, AP'den 6, Bağımsızlardan 4, meclis dışından ise 11 milletvekili bulunmaktadır.²⁶³ Sadi Koçaş ve Atilla Karaosmanoğlu yeni hükümette Başbakan Yardımcısı olarak yer almışlardır. Kabine üyelerinin ekseriyetle meclis dışından seçilmiş olması hasebiyle bir "*teknokratlar hükümeti*" sayılan I. Nihat Erim Hükümeti, 7 Nisan 1971 tarihinde yapılan oylamada 370 üyenin 321'inin kabul oyuyla güvenoyu alarak görevine başlamıştır.²⁶⁴

Nihat Erim'in anılarında bahsettiği üzere; İnönü, CHP mensubu birinin Başbakanlığına karşı çıkmış ve bu durumun partiye menfi yansımaları olacağı yönünde Erim'i uyarmıştır.²⁶⁵ İnönü, I. Erim hükümeti hakkında mecliste yaptığı konuşmada; Hükümetin bir koalisyon olmadığını, mevcut partilerin de ittifak halinde olmadıklarını, CHP'nin hiçbir koalisyona dâhil olmadığını, hükümetin yapacağı tüm icraatların yegâne sorumlusunun yine hükümetin kendisi olduğunu üstüne basa basa vurgulamıştır.²⁶⁶ İnönü'nün bu tavrı hükümetin başarılı olacağı konusundaki şüphelerinin de bir göstergesi sayılabilir.

1. Nihat Erim Hükümetinin programı 2 Nisan 1971 tarihinde Meclise sunulmuştur.²⁶⁷ Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş ve Atilla Karaosmanoğlu'nun hazırlık aşamasında yoğun çaba sarf ettiği programda öne çıkan hususlar şöyledir:²⁶⁸ Devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, hukuk ve adalet reformu, mali reformlar, enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformlar, toprak ve tarım reformu, milli eğitim reformu.

²⁶⁰ **Milliyet**, "Başbakanlık görevi CHP'den istifa eden Nihat Erim'e verildi." (20 Mart 1971).

²⁶¹ **Cumhuriyet**, "Sunay: Hükümet şartsız desteklenecek", (20 Mart 1971).

²⁶² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 3, Cilt: 12, Toplantı: 2, Birleşim: 78, 26.03.1971, Oturum:1, s. 382

²⁶³ Ertuğrul Alatlı, **Müdahale**, Alfa Yayınları, İstanbul 2002 s. 23.

²⁶⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 3, Cilt: 12, Toplantı: 2, Birleşim: 82, 07.04.1971, Oturum:1, s. 463

²⁶⁵ Nihat Erim, **12 Mart Anıları**, Ed: Raşit Çavaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 174-176.

²⁶⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 3, Cilt: 12, Toplantı: 2, Birleşim: 81, 05.04.1971, Oturum:1, s. 410

²⁶⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 3, Cilt: 12, Toplantı: 2, Birleşim: 80, 02.04.1971, Oturum:1, s. 393-401

²⁶⁸ Sadi Koçaş, **12 Mart Anıları**, Tomurcuk Matbaası, İstanbul 1978, s. 92-93,

Başbakan Nihat Erim, hükümet programını 2 Nisan 1971’de Mecliste okumuş,²⁶⁹ programın ülkenin sükûnete kavuşması için gerekli reformları gerçekleştirmeye dönük bir program olduğunu belirtmiş, hükümeti de “Reform Hükümeti” olarak tanımlamıştır.²⁷⁰ Erim, ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamından çıkarılacağını, ülkenin işlerliğini kaybeden güvenlik ve düzeninin, halkın huzurunun ve devlet itibarının korunacağını ve güvenlik güçlerine karşı sarsılan saygının bir an önce temin edileceğini belirtmiştir.²⁷¹ Hükümet programı üzerinde partilerle yapılan görüşmeler esnasında Başbakan Erim’in AP’ye ve Demirel’e hitaben sarf ettiği teslimiyet ile AP ve politikalarına boyun eğerek minvaldeki sözler hükümetteki ilk krizin patlak vermesine yol açmıştır. 12 Mart Muhtırasının müsebbibi olarak gördükleri AP’nin taltif edilmesine tepki gösteren reformist 10 kabine üyesi istifa etmiştir. Daha yolun başında tökezlemek istemeyen Erim, bu istifaların geri çekilmesini, hatasını telafi edeceği sözünü vererek sağlayabilmiştir.²⁷² Topyekûn bir reform söylemiyle yola çıkan I. Erim Hükümeti, kapsamlı bir reform paketi uygulamayı vaat etse de ülkenin içinde bulunduğu anarşi ortamı yüzünden kanun, düzen ve istikrarın tesisine öncelik vermek zorunda kalmıştır.

12 Mart muhtırasının hemen ardından, öğrenci eylemlerinin planlayıcılarından biri olan Türk Halk Kurtuluş Ordusu’nun (THKO) lider kadrosuna operasyon yapılmıştır. Bu operasyon sonucunda; Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan, 17 Mart’ta Sivas’ın Gemerek ilçesinde²⁷³, Hüseyin İnanc da 23 Mart’ta yakalanmıştır. Nisan ayında da şehirlerdeki anarşizm artarak devam etmiştir. Silahlı sol örgütlerin adam kaçırma, banka soygunu ve benzeri eylemleri hükümetin reformlardan önce asayişin sağlanması yönünde önlemler almasının yolunu açmıştır.²⁷⁴

Bu çerçevede 27 Nisan’da Ankara, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt’te sıkıyönetim ilan edilmiştir. Burada amaç Meclis haricinde herhangi bir siyasi oluşumun önünü kesmek olarak değerlendirilebilir. Sıkıyönetim kararı akabinde de öğrenci dernekleri kapatılmış²⁷⁵, mesleki guruplar ve sendikaların toplantıları yasaklanmıştır. Bazı gazeteler kapatılmış, gazeteciler gözaltına

²⁶⁹ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)**, Dönem 1, Cilt: 64, Birleşim 80, 2 Nisan 1971, s. 499.

²⁷⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 3, Cilt:12, Toplantı: 2, Birleşim: 80, 02.04.1971, Oturum: 1, s. 393.

²⁷¹ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)**, Dönem 1, Cilt: 64, Birleşim 80, 2 Nisan 1971, s. 504.

²⁷² Ahmad, **age**, s. 358.

²⁷³ **Hürriyet**, “Yakalandığı An Oradaydık”, (18 Mart 1971).

²⁷⁴ Ahmad, **age**, s. 359.

²⁷⁵ 28 Nisan günü; İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, Ülkü Ocakları, Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Türkiye Öğretmenler Sendikası, İşsizlik ve Pahalılıkla Mücadele Derneği ve Mücadele Birliği ile Dev-Genç’i kapatmıştır. Bkz. Anadolu Ajansı İç Haberler Müdürlüğü. **Türkiye Cumhuriyeti 80 Yıl Kronolojisi**, Anadolu Ajansı Yayını, Ankara, 2004, s. 242.

alınmış ve sol görüşlü birçok mecmua toplatılmıştır. Sıkıyönetim sınırları içerisinde grev ve lokavt da yasaklanmıştır.²⁷⁶ Sıkıyönetim uygulamasının doğası gereği, yönetim erki Cumhurbaşkanı Sunay, Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve Milli İstihbarat Müsteşarı Fuat Doğu'ya devrolunacaktır. Bu üç isim kararları alacak, uygulamayı ise Hükümet yapacaktır.²⁷⁷

Sıkıyönetim ilanı sonrasında solun diğer büyük örgütü olan Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi (THKP-C), eylemlerini yoğunlaştırmıştır. Mahir Çayan yönetimindeki örgüt, 17 Mayıs tarihinde İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırmakla sansasyonel bir eyleme imza atmıştır. THKO'lu tutukluların bırakılmaması durumunda başkonsolosun öldürüleceğini bildirmişlerdir. Hükümetin ölüm cezası restini²⁷⁸ dikkate almayan örgüt başkonsolosu öldürmekten geri durmamıştır. 23 Mayıs'ta Elrom'un cesedine ulaşılmıştır. Olayın faili Mahir Çayan ve arkadaşları 1 Haziran'da yakalanmışlardır.²⁷⁹

Ülkede anarşinin önünü alamayan I. Erim hükümeti, otoriteyi sağlamlaştırmak adına 1961 Anayasası'nda bazı değişikliklere gitmiştir. Bu değişikliklerin ortak özelliği, temel hak ve hürriyetlerin kullanımını kısıtlamaya yönelik olmalarıdır. 1961 Anayasası'ndaki bu ilk yenileme ordu ve AP çevrelerinde olumlu karşılanmıştır. Buna rağmen sosyalistler ve bazı aydınlar bu değişiklikleri temel insan hak ve özgürlüklerine darbe olarak yorumlamışlardır.²⁸⁰

Büyük şehirlerdeki anarşiyi sonlandırmakla meşgul olan Erim'i bekleyen bir başka sorun ise hükümet bunalımı hadisesidir. Başta, hükümeti hem bakan hem de güvenoyu vererek destekleyen Demirel, bir süre sonra kabinedeki bakanlarını çekmek suretiyle hükümeti çalışamaz hale getirmiştir. Başta Cumhurbaşkanı olmak üzere muhtıracıların da yoğun ikna çabası sonucu Demirel, AP dönemi Maliye Bakanı Ali Mesut Erez'in Başbakan Yardımcısı olması şartının kabulü ile hükümet krizi aşılabilmektedir.²⁸¹ AP'nin hükümetteki ağırlığından ve demokratik reformlar noktasında isteksizliğinden şikâyetçi olan kabinedeki 11 reformist bakan, Erez'in Başbakan Yardımcısı olması üzerine topluca istifa etmişlerdir.²⁸²

²⁷⁶ Ahmad, **age**, s. 360-362.

²⁷⁷ Tekin Önal, "12 Mart Muhtırası: Vesayetin Pekişmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971-14 Ekim 1973), **History Studies**, Cilt: 8, Sayı: 1, Mart 2016, s. 97-98.

²⁷⁸ Birand vd, **12 Mart ...**, s. 274.

²⁷⁹ Birand vd., **age**, s. 277.

²⁸⁰ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yay, İstanbul 1997, s. 77.

²⁸¹ Jacob Landau, **Türkiye'de Aşırı Akımlar-1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Gelişmeler**, Turhan Kitabevi, Ankara 1978, s. 344.

²⁸² **Dünya Gazetesi**, "Erim Kabinesinden Dün On Bir Bakan İstifa Etti", (4 Aralık 1971).

Hükümetin devamının imkânsızlaşması üzerine Erim, Cumhurbaşkanı Sunay’a istifasını sunmuştur.²⁸³

2.2.1.2. II. Nihat Erim Hükümeti (11 Aralık 1971 – 17 Nisan 1972)

Cumhurbaşkanı Sunay, yeni hükümeti kurma görevini tekrar Erim’e vermiştir.²⁸⁴ İkinci kez görev alma konusunda isteksiz olan Erim, kabineyi oluşturan AP ve CHP’nin ayrı ayrı programları ve hedefleri olduğunu ve ortak noktada buluşmanın imkânsızlığını dile getirmiştir. Hâl böyleyken hükümetin reform yapmakta başarılı olamayacağını Sunay ve komuta kademesine açıkça izah etmiştir.²⁸⁵ Yeni kabine 11 Aralık’ta açıklanmış, 13 Aralık’ta Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kabul edilmiştir. II. Nihat Erim Hükümeti, 22 Aralık 1971 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır.

Kabine yine çoğunlukla AP’li ve CHP’li bakanlardan oluşmuştur.²⁸⁶ Bu tabloya bakıldığında; Erim’in yeni hükümetle ilgili endişesinin gayet yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Birbiriyle taban tabana zıt iki ideolojinin, reformlar konusunda farklı ajandalara sahip olmaları I. Erim hükümetinde de çalışmaları sekteye uğratmıştır. Tekrar bu kısır döngüye girmek istemeyen Erim, Ekim 1973 seçimlerine kadar kanun hükmünde kararlarla yönetmek için meclisten yetki istemiştir.²⁸⁷ Böylece ülkede asayişin yeniden sağlanacağını ve hayatın normale döneceğini savunmuştur.

II. Erim hükümeti dönemindeki iki önemli mesele gündemi meşgul etmiştir. Bunların ilki, tutuklu THKO liderleri Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan hakkında verilen idam kararının mecliste oylanmasıdır. İnönü idamlara şiddetle karşı çıkarken²⁸⁸ AP için durum 27 Mayıs’ın rövanşı meselesine dönmüştür. AP’liler “3’e karşı 3” söylemiyle idamların onaylanması konusunda ısrarcı olmuşlardır.²⁸⁹ İkinci mesele ise idam tartışmalarının olduğu günlerde yaşanan adam kaçırma hadisesidir. Cezaevinden kaçan Mahir Çayan ve arkadaşları idamları engellemek için, Ünye’de bulunan NATO’ya ait Hava Radar Üssü’nde görevli iki İngiliz ve bir Kanadalı teknisyeni kaçırmışlardır.²⁹⁰ Rehinelerle Tokat’ın Niksar ilçesine geçen militanlar, Kızıldere köyünde muhtar Emrullah Arslan’ın

²⁸³ **Ege Ekspres Gazetesi**, “Hükümet İstifa Etti”, (4 Aralık 1971).

²⁸⁴ **Hürriyet**, “Kabineyi Erim’in Kuracağı Resmen Açıklandı”, (8 Aralık 1971).

²⁸⁵ Ahmet Gülen, **Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2018, s. 593.

²⁸⁶ Bkz. II. Erim Hükümeti Bakanlar Kurulu, https://www5.tbmm.gov.tr/hukümetler/old_files/HB34.htm

²⁸⁷ Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset...**, s. 249.

²⁸⁸ **Hürriyet**, “İsmet İnönü İdamlara ve Sıkıyönetime Karşı Çıktı”, (25 Ocak 1972).

²⁸⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm): Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2.Baskı, 1996, s. 259.

²⁹⁰ Aydın ve Taşkın, **age**, s. 236.

evinde saklanmışlardır. 30 Mart'ta yerleri tespit edilmiştir. Evin etrafını kuşatan askerlerin *teslim ol* çağrılarına olumsuz cevap veren militanlar, kuşatma kalkmazsa rehineleri öldüreceklerini bildirmişlerdir. Yaşanan çatışma sonucu Mahir Çayan ve 9 arkadaşı ölü, Ertuğrul Kürkçü ise yaralı ele geçirilmiştir. Çatışma esnasında militanlar rehineleri kurşuna dizerek öldürmüşlerdir.²⁹¹ Hem iç siyasette hem de diplomatik ilişkiler noktasında hükümeti zorlayan bu iki olay, idam yanlısı kesimi haklı çıkartırken, idam karşıtı çevreleri hayal kırıklığına uğratması açısından oldukça önemlidir. İkinci Başbakanlığı döneminde de ülkenin sorunlarını çözmekten uzak olan Erim, meclisten istediği yetkiyi alamayınca 16 Nisan 1972 tarihinde Sunay'a istifasını sunmuştur.²⁹²

2.2.1.3. Ferit Melen Hükümeti (22 Mayıs 1972 –7 Nisan 1973)

II. Nihat Erim hükümetinin istifasının ardından Sunay, hükümeti kurma görevini eski Başbakanlardan (20 Şubat 1965 - 27 Ekim 1965) Suat Hayri Ürgüplü'ye vermiştir. Parti liderleriyle görüşen Ürgüplü'nün kafasında geniş katılımlı bir hükümet modeli vardı. Bu fikir, siyasi partilerin olumlu tepkisini almıştı.²⁹³ Ürgüplü, 13 Mayıs'ta tüm partilerin dâhil olacağı koalisyon hükümetini açıkladı. Ancak açıklanan hükümet, Sunay ve büyük ihtimalle ordunun onayını alamadı. Bunun üzerine Ürgüplü görevi iade etmek zorunda kalmıştır.²⁹⁴

1972 Mayıs'ı Türk siyasi hayatında önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bunlardan biri, THKO davasında idama mahkûm edilen Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamlarının infaz edilmesidir.²⁹⁵ CHP idamları önce engellemeye çalışmış son olarak da ertelenmesi yönünde çabalamıştır. Bir diğer önemli gelişme ise; CHP içerisindeki iktidar mücadelesidir. İdamları engelleme gayretleri boşa çıkan CHP'nin gündemindeki en önemli sorun *ortanın solu* hareketinin parti içinde önlenemez yükselişi olmuştur. CHP'ye sosyal demokrat bir kimlik kazandırmak isteyen Ecevit ve taraftarları, 5 Mayıs'taki büyük kongrede yapılan parti meclisi oylamasında İnönü'yü 507'ye karşı 709 oyla mağlup etmiştir.²⁹⁶ Ecevit'le olan siyasi mücadelesini kaybeden İnönü, 8 Mayıs 1972'de, 33 yıldır yürüttüğü CHP Genel Başkanlığı görevinden istifa etti.²⁹⁷ 14 Mayıs'ta toplanan kurultayda yapılan oylamada Ecevit ipi göğüsleyerek Atatürk ve İnönü'nün ardından CHP'nin 3.

²⁹¹ Turan, *age*, s. 259.

²⁹² **Son Havadis**, "Başbakanlığa Ferit Melen Vekâlet Edecek", (18 Nisan 1972).

²⁹³ **Dünya Gazetesi**, "Yeni Hükümeti Ürgüplü Kuruyor", (30 Nisan 1972).

²⁹⁴ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde...**, s. 379.

²⁹⁵ **Yeni Asya**, "İdam Edildiler", (7 Mayıs 1972).

²⁹⁶ **Hürriyet**, "İnönü Kaybetti", (8 Mayıs 1972).

²⁹⁷ **Hürriyet**, "İnönü İstifa Etti", (9 Mayıs 1972).

Genel Başkanı olmuştur.²⁹⁸ Bu hararetli ortamda yeni bir Başbakan arayışına giren Sunay, hükümeti kurma görevini, son iki hükümette Savunma Bakanı olarak görev yapan Güven Partisi milletvekili Ferit Melen'e vermiştir. 12 Mart sonrası dönemde askerlerle iyi ilişkiler geliştiren Melen'in karma hükümeti, 5 Haziran 1972'de güvenoyu alarak göreve başlamıştır.²⁹⁹

Melen hükümeti, öncelikli hedefinin anarşiyi sonlandırmak ve sosyo-ekonomik yasal reformları uygulamak olduğunu belirtmiştir.³⁰⁰ Hükümetin ilk icraatı sıkıyönetim uygulamasını iki ay daha uzatma kararı olmuştur. Kararın TBMM'de kabul edilmesi sonrasında Melen, kararla ilgili fikrini: "*Sıkıyönetim ilanını gerektiren olayların devam etmesi, sıkıyönetimin iki ay daha uzatılmasını zorunlu kılmıştır.*" şeklinde beyan etmiştir.³⁰¹ Melen hükümeti boyunca 3 kez uzatılan sıkıyönetim meclis içinde ve dışında eleştirilere sebep olmuştur. Özellikle sıkıyönetim komutanlıklarının basın mensuplarını tutuklaması ve işkenceye tabi tutması söylentileri, bu dönemde basını fazlaca meşgul etmiştir. Hem iç hem dış basında kasıtlı olarak işkence haberleri yapıldığını öne süren Ankara Sıkıyönetim Komutanı Org. Namık Kemal Ersun, basın mensuplarına bilgi vererek iddiaları yalanlamıştır.³⁰²

Melen hükümeti Anayasa'da bir takım değişiklikler yapmak istemiştir. Bu değişiklikler, devletin güvenliğinin sağlanması, anarşinin sonlandırılması ve meclisin rahat çalışmasını temin etmeyi amaçlamaktadır. Yasa değişiklikleri ile Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması, üniversitelerdeki özerkliğin kaldırılması ve meclis çalışmalarını aksatan uygulamaların giderilmesi amaçlanmıştır.³⁰³ Anayasa değişiklikleri konusunda hükümeti en çok eleştiren ve süreci çıkmaza sokan parti CHP olmuştur. Bu yüzden Melen ve Ecevit arasında sık sık gerginlik yaşanmıştır.³⁰⁴ Reformların uygulanamamasında önemli rol oynayan bu gerginlik, Ecevit'in Mart 1973'te hükümetteki 4 bakanı çekmesiyle zirve yapmıştır.³⁰⁵

Melen hükümetinin sonunu getiren olay ise Cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. Sunay'ın 7 yıllık görev süresinin dolmasıyla kamuoyunda, kimin Cumhurbaşkanı olacağı konusu en çok merak edilen husus olmuştur. Ordu tarafından, Eylül 1972'de Genelkurmay Başkanı

²⁹⁸ Fedayi, "Türkiye'nin Siyasal...", s. 497.

²⁹⁹ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset...*, s. 249.

³⁰⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 379.

³⁰¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Cilt:11, Birleşim:17, 19.07.1972, Oturum: 1, s. 1.

³⁰² **Cumhuriyet**, "Ankara Sıkıyönetim Komutanı İşkence İddialarını Yalanladı", (24 Ocak 1973).

³⁰³ İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, Cem Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1993, s. 457.

³⁰⁴ Cem, *age*, s. 459.

³⁰⁵ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset...*, s. 250-251.

Memduh Tağmaç'ın istifasıyla yerine getirilen Faruk Gürler'in, Cumhurbaşkanı seçtirilmek istendiğinin planlanmış olması muhtemeldi.³⁰⁶ Zaten basında da Gürler'in adaylığı dile getirilmeye başlanmıştır.³⁰⁷ Bu konuda Demirel: “*Yetki ve görev Parlamento'nundur.*”³⁰⁸ şeklinde beyanat vererek, ordunun değil meclisin dediğinin olacağını ilan etmiştir. 12 Mart sonrası hala yönetimde söz sahibi olan askere bayrak açan Demirel'e en önemli destek en güçlü rakibi Ecevit'ten gelmiştir.

Siyaset cephesinden böyle bir çıkış beklemeyen ordu bilindik tedbirler almayı ihmal etmemiştir. Yüksek Komuta Konseyi 21 Şubat 1973 tarihinde Demirel'i hedef alan sert bir bildiri yayınlamıştır.³⁰⁹

5 Mart günü Gürler emekliliğini istemiştir. Âdet üzere Genelkurmay Başkanı önce emekli edilir, ardından Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Senatör tayin edilirdi. Devamında ise meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilirdi. Gürler teamüller gereği Cumhurbaşkanı olacağından emindi. Onun kadar emin olamayan Sunay, Gürler'in Cumhurbaşkanı olması için parti liderleriyle yoğun bir görüşme trafiği gerçekleştirmiştir. Özellikle Demirel'in uzlaşmaz tutumu ve herhangi bir aday ismi telaffuz etmemesi süreci bir bilinmezliğe sürüklemiştir.³¹⁰

13 Mart 1973 tarihinde başlayan Cumhurbaşkanlığı seçiminde, AP'li Senato Başkanı Tekin Arıburun, DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli ve Faruk Gürler yarışmışlardır. 15 tur yapılan oylamalarda hiçbir aday yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır. Meclis, Sunay'ın görev süresini uzatmayı denemiş, bu formül mecliste bir oy farkla reddedilmiştir. Bunun üzerine AP, CHP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan'ı aday olarak Sunay'a iletmışlerse de bu aday da kabul görmemiştir. AP ve CHP, ordunun ve siyasi partilerin itiraz edemeyeceği bir isim üzerinde anlaşma yolunu seçmişlerdir. Bu isim Senatör Emekli Oramiral Fahri Korutürk'tür. 6 Nisan 1973'te yapılan seçimlerde Korutürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin 6. Cumhurbaşkanı olmuştur.³¹¹

Cumhurbaşkanlığı seçimi süreci, Melen hükümeti için sonun başlangıcı olmuştur. Süreci yönetemeyen, yer yer asker ve siyasiler arasındaki dengeyi bozan tavırlar sergileyen Melen, Faruk Gürler'i açıktan destelemesiyle de tepkilerin odağı olmuştur. Görev süresi

³⁰⁶ Sina Akşin, **Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)**, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s. 267.

³⁰⁷ **Hürriyet**, “Cumhurbaşkanlığı İçin Gürler'in Aday Gösterilmesi İhtimali Arttı”, (9 Şubat 1973).

³⁰⁸ **Tercüman**, “Yetki ve görev Parlamento'nundur.”, (8 Mart 1973).

³⁰⁹ **Cumhuriyet**, “Yüksek Komuta Heyeti Görüşlerini Açıkladı”, (22 Şubat 1973).

³¹⁰ **Cumhuriyet**, “Demirel: Hür İradeye Hiçbir Tesir Kabul Etmiyoruz”, (8 Mart 1973).

³¹¹ Çavdar, **age**, s.221-222.

boyunca ordunun istediği çizgiden ayrılmamaya özen gösteren Melen'in bu davranışı orduya yaranma çabası olarak nitelenmiştir.³¹² Melen hükümeti, Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonuçlanmasıyla doğal olarak istifa etmiştir.³¹³

2.2.1.4. Naim Talu Hükümeti (15 Nisan 1973 – 26 Ocak 1974)

10 Nisan tarihinde Melen hükümetinin istifasını kabul eden Korutürk, hükümeti kurma görevini Kontenjan Senatörü Naim Talu'ya vermiştir.³¹⁴ Yeni kurulan hükümette AP 13, CGP 5, Bağımsızlar 4 ve meclis dışından 2 kişiye görev verilmiştir. AP'nin hükümette 13 bakanla yer alması CHP'nin sert eleştirilerine maruz kalmıştır. CHP grubu adına konuşan Fikret Gündoğan, hükümeti sağa kaymış ve halkın tamamını temsil etmekten uzak olarak nitelemiştir.³¹⁵ Talu, hükümet programında, yarım kalan reformları tamamlayacağını ifade etmiştir. Ancak kamuoyunun asıl beklentisi, ülkenin Ekim 1973 seçimlerine kadar sorunsuz idare edilmesi idi.

Talu hükümetinin iç politikada meşgul olduğu konulardan biri, genel af hususudur. 1973 genel seçimleri öncesinde CHP grubu, Cumhuriyetin 50. yılı vesilesiyle anarşi suçları dışında kalan suçlar için genel af çıkarılması için başvurmuştur.³¹⁶ Demirel ise genel af başvurusunu sert bir dille eleştirmiş, böyle bir kararı ancak hükümeti oluşturan partiler verebilir diyerek gündemlerinde af konusu olmadığını beyan etmiştir.³¹⁷ CHP ve DP'nin yoğun ısrarlarına rağmen AP ve CGP meclise gelen tüm af tasarılarını geri çevirmiştir. Genel af konusu kamuoyunda belli bir kesimin beklentiye girmesine sebep olmuş ancak yaşanan tartışmalar ve bir türlü yasanın geçmemesi huzursuzluğu arttırmıştır. Bu tartışmaların gölgesinde af konusu meclise gelmeden meclis tatile girmiştir.³¹⁸

Ekim ayında yapılacak seçimlere ülkeyi sükûnet içinde taşımak isteyen hükümet, 1971'den beri sıklıkla uzatılan sıkıyönetim uygulamalarını kaldırmaya çalışmıştır. Halkın günlük yaşamını sekteye uğratan sıkıyönetim uygulamaları önceki ara rejim hükümetlerince bir türlü kaldırılamamıştır. Ancak 21 Mayıs 1973 tarihinde olağanüstü toplanan MGK, Hükümeti rahatlatan bir tavsiye kararı alarak Bakanlar Kuruluna göndermiştir. Bu tavsiye kararına göre; 26 Mayıs'tan itibaren, Kocaeli, Hatay ve Adana'da sıkıyönetim

³¹² Süleyman Yeşilyurt, **Türkiye'nin Başbakanları**, Kültür-Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006, s. 286.

³¹³ **Milliyet**, "Melen Hükümeti Dün İstifa Etti", (08 Nisan 1973).

³¹⁴ **Hürriyet**, "Talu Başbakanlığa Atandı", (13 Nisan 1973).

³¹⁵ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)**, Dönem 1, Cilt: 11, Birleşim 58, 25.04.1973, s. 18.

³¹⁶ **Cumhuriyet**, "CHP, Genel Af İçin Teklif Hazırlıyor", (18 Nisan 1973).

³¹⁷ **Cumhuriyet**, "Teklif Bugün TBMM'ye Veriliyor", (19 Nisan 1973).

³¹⁸ **Cumhuriyet**, (5 Temmuz 1973).

uygulamasının kaldırılması uygun görülmüştür.³¹⁹ Daha sonra sırasıyla Siirt'te, Diyarbakır'da ve son olarak 14 Eylül'de Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim uygulamasına son verilmiştir.³²⁰ Böylelikle 29 aydır devam eden uygulamaya son verilmiş, ülke seçimlere sıkıyönetimin gölgesinde girmekten kurtulmuştur.

14 Ekim genel seçimleri, 12 Mart muhtırası sonrası demokrasiye dönüş yolunda önemli bir aşamadır. Seçime katılan partiler şunlardır: Adalet Partisi, Türkiye Birlik Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Millet Partisi, Demokratik Parti ve Cumhuriyetçi Güven Partisi.

Seçim propagandası sürecinin baş aktörleri Demirel ve Ecevit'tir. AP ile CHP arasında amansız bir mücadeleye sahne olan bu dönemde Ecevit'in Demirel'e nazaran daha başarılı bir tablo çizdiği iddia edilebilir. Ecevit, 12 Mart sonrası rejime hep karşı çıkmış ve her fırsatta demokrasiden yana olduğunu vurgulamıştır. Seçim çalışmaları sırasında giydiği mavi gömlek ve uçurduğu beyaz güvercinler halk nezdinde sempatiyle karşılanmıştır. Halk Ecevit'i artık "*Karaoğlan*" olarak tanımlamış ve hürriyet kahramanı olarak sembolize etmiştir. Demirel'in ise Ecevit'e nazaran yüzü daha çok eskimiş ve "*şapkasını alıp giden adam*" algısını yıkacak hamleler yapmaktan uzak kalmıştır.³²¹

Seçimlerde genel kanı, AP'nin yine birinci parti olacağı yönündeydi. Ancak 14 Ekim 1973 seçimlerinde CHP sürpriz bir şekilde ipi göğüsleyen parti olmuştur. AP'de ise ciddi bir oy kaybı yaşanmıştır. 14 Ekim 1973 seçimlerinde partilerin aldıkları oy oranları ve milletvekili sayıları şöyledir:³²²

Partiler	Alınan Oy Sayısı	Oy %	Milletvekili Sayısı
CHP	3.570.583	33,3	185
AP	3.197.897	29,8	143
DP	1.275.502	11,9	45
MSP	1.265.771	11,8	48
CGP	564.343	5,3	13
MHP	362.208	3,4	3
TBP	121.759	1,1	1
Bağımsızlar	303.218	2,8	6

³¹⁹ **Bizim Anadolu Gazetesi**, "Sıkıyönetim 3 İlde Kalkacak ve Dört İlde 2 Ay Uzatılacak", (23 Mayıs 1973).

³²⁰ Üskül, **age**, s. 134.

³²¹ Çavdar, **age**, s. 241.

³²² Bkz. 14 Ekim 1973 Genel Seçim Sonuçları: <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>

Seçim sonuçları CHP solda neredeyse rakipsiz olduğunu göstermekteydi. AP ise MSP ve DP gibi iki yeni sağ partiye oylarının büyük bir bölümünü kaptırmıştır. Seçim sonuçlarına göre hiçbir parti tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu sağlayamamıştır. Meclis 24 Ekim’de toplanmış ve hükümet kurma çalışmaları başlamıştır. Ecevit ve Demirel arasında gidip gelen hükümet kurma görevi son olarak Ecevit’e verilmiştir. Nihayet 25 Ocak 1974 tarihinde CHP-MSP koalisyon hükümeti kurulmuş ve ara rejim dönemi sona ermiştir.³²³

2.3. 12 Mart Muhtırası Sonrası Ara Rejim Dönemi Türk Dış Politikası

2.3.1. Muhtıra ncesi Dış Politikadaki nemli Gelişmeler

1961 Seçimleri sonrasında kurulan hükümetlerde yer alan partilerin dış politika konusundaki tutumları birbirine çok yakındır. Bu da MBK yönetiminin belirlediği dış politika çizgisinin tartışılmaya ekinildiğini göstermektedir.³²⁴ Koalisyon hükümetlerinin programlarında dış politikanın klasikleşmiş birkaç cümleyle geiştirilmiş olması bunun göstergesi sayılabilir. 1961-1965 yılları arasında kurulan hükümetlerde yer alan, CHP Atatürk’ün “yurtta sulh cihanda sulh” ilkesini dış politika anlayışının temel düsturu olarak sunmuştur. AP, YTP ve MP ise konuyu biraz daha açımlayarak; BM ilkelerine bağlılık, Batı ile işbirliğinin önemi, toprak btnlği ve bağımsızlık gibi bilindik kavramları dillendirmişlerdir. Bunun yanında SSCB ve Asya-Afrika ile ilişkilere bakış da MBK çizgisinden farklı değildi.³²⁵ Bunlara ek olarak NATO ve CENTO’ya bağlılık söylemi de ortak bir tutum olarak değerlendirilebilir.

2.3.1.1. ABD-SSCB Küba Füze Krizi

ABD, DP iktidarı boyunca Türkiye ile organik ilişkiler kurmuştur. Askeri ve ekonomik alanda yaptığı yardımlarla hükümetin vazgeçilmez partneri olarak Türk dış politikasının şekillenmesinde etkili rol oynamıştır. 27 Mayıs sonrası da bu politika aynen devam etmiştir. Batının, özellikle de ABD’nin güdümünde tek kutuplu bir dış siyaset izlemenin ne denli yanlış olduğu, iki ülke arasında yaşanan Küba füze krizi ve Johnson mektubu olayları sonucunda anlaşılmıştır. Bu başlık altında Türkiye-ABD ilişkilerinin seyrini değiştiren bu iki konuya kısaca değinilecektir.

Füze krizi, ABD ile yaşanan ilk önemli krizdir. 28 Ekim 1959’da Türk Hükümeti ve ABD, Jüpiter füzelerinin Türk topraklarına yerleştirilmesi hususunda anlaşmıştı. MBK

³²³ Cumhuriyet, “Kabine Kuruldu”, (25 Ocak 1974).

³²⁴ Fırat, age, s. 92.

³²⁵ Tuncer, age, s. 420.

döneminde bu füzeler, İzmir'deki Çiğli 2. Ana Jet Üssü'ne konuşlandırılmıştır.³²⁶ Bu durum SSCB'yi oldukça rahatsız etmiş ve karşılık vereceğini duyurmuştur. Bu doğrultuda SSCB, Küba'ya Jüpiter füzelerinin muadili füzeler yerleştirmiştir. Füzelerin ABD ordusu tarafından tespit edilmesiyle iki ülke arasında derin bir kriz başlamıştır.³²⁷

Kennedy ve Kruşçev arasında krizi sonlandırmak adına bir dizi görüşme yapılmış, Kruşçev, ABD'nin Küba'yı işgal etmemeyi taahhüt etmesini şart koşmuştur. Kennedy ise Küba'daki füzelerin sökülmesi karşılığında Türkiye'deki füzelerin söküleceği teklifini sunmuştur.³²⁸ Ekim 1962'de SSCB, Küba'daki füzelerini sökmeyi kabul etmiş, ABD de aynı şekilde Türkiye'de konuşlu Jüpiter füzelerini sökeceğini taahhüt etmiştir.³²⁹ Bu anlaşma ile iki süper güç arasında çıkması muhtemel bir savaş önlenmiştir. Aslında ABD, füze krizinden önce Türkiye'deki füzelerin sökülmesini hükümete birkaç kez teklif etmiş ancak dönemin Dışişleri Bakanı Sarper, bu tekliflere sıcak bakmamıştır.³³⁰ Nisan 1963'te Türkiye'de konuşlu Jüpiter füzeleri sökülmüş, Akdeniz'de bir Polaris denizaltısı devriyeye başlamıştır.³³¹

SSCB ile varılan mutabakat gereği Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökmeyi talep eden ABD'nin olası bir kriz durumunda kendi güvenliği için müttefiklerini pazarlık konusu yapabileceği gerçeği yalnızca Türkiye'yi değil NATO çatısı altındaki müttefiklerini de endişelendirmiştir.³³²

2.3.1.2. Kıbrıs Sorunu ve Johnson Mektubu

II. Dünya savaşından sonra İngiltere, adada özerk bir yapı inşa etme politikası gütmüştür. Bu politika adanın çoğunluğunu oluşturan Rumların ENOSİS hayaline tezattır. Bu sebeple Rumlar adayı kaosa sürükleyerek kendi lehine bir yönetim oluşturma yoluna gitmiştir. Türk nüfusa yönelik şiddet olaylarının artması ve çatışmaların derinleşmesi neticesinde taraflar bir araya gelerek, 11 Şubat 1959'da Zürih Antlaşması'nı ve 19 Şubat 1959'da Londra Antlaşması'nı imzalanmıştır. Anlaşmalara göre; İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın garantörlüğünde 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin

³²⁶ Sönmezoğlu, **age**, s. 62.

³²⁷ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar içinde**, Der. Baskın Oran, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 682.

³²⁸ Ayşegül Sever, "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Frizi ve Türkiye", **A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 52(1), 1997, s. 652.

³²⁹ Balcı, **age**, s. 142.

³³⁰ Sönmezoğlu, **age**, s. 64.

³³¹ Polaris denizaltıları, 16 nükleer füze kapasiteli savaş makineleridir.

³³² Hasan Köni, "Küba Buhranı, Uluslararası Alana Etkisi ve Türkiye", **Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, Cilt:6, Sayı 1-2, 1974, s. 179.

kurulmuştur.³³³ İki ulusun haklarını gözeten bir anayasaya kavuşan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı III. Makarios, yardımcısı ise Fazıl Küçük'tür.

1960-1963 tarihleri arasında Makarios, anayasaya aykırı olarak Türkleri azınlık statüsüne hapsedme gayretine girişmişti. Küçük ile uzlaşmadığı konularda kendi kararlarını esas almaktaydı. Buna itiraz edildiğinde de BM'yi müracaat adresi olarak göstermekteydi.³³⁴ Makarios'un bu tavrının bir yansıması olarak Rumlar, Türklere adayı dar etmeye çalışmaktaydı. 1963 yılına gelindiğinde adadaki Türklere yönelik saldırılar had safhaya ulaştı. 27 Mayıs müdahalesinin sarsıntılarını yeni atlatan Türkiye'de ise adadaki Türk nüfusun kaderine terk edilmeyeceği Meclis düzeyinde teyit edilmiştir.³³⁵ 1963-1964 yılları arasında 1960 Anayasası ile Türklere verilen hakların uygulanmaması gerilimin had safhaya çıkmasına sebep olmuştur. Makarios'un anayasada yapmak istediği değişiklik paketini veto etmesi Rum askerlerin alenen Türk yerleşim yerlerine saldırmasıyla neticelenmiştir.³³⁶ Türkiye derhal diğer garantör ülkelere saldırıların durdurulması noktasında harekete geçilmesi çağrısında bulunmuştur. Ortak bir çağrı yapılmış³³⁷ olsa da bu aksiyon, çatışmalara son vermekten uzak bir girişim olmuştur. Aralık ayında yaşanan *Kanlı Noel* katliamı sonrası Türkiye, caydırıcı bir eylem yapmak zorunda kalmıştır. Bu amaçla, 25 Aralık 1963'te Türk savaş uçakları Kıbrıs üzerinde uyarı uçuşu icra etmiştir.³³⁸

Türkiye'nin yoğun ısrarları sonucunda 15 Şubat 1964'te adaya gönderilen Barış Gücü askerleri³³⁹ de saldırıları engelleyememiştir. Diplomatik girişimlerin sorunun çözümünde yetersiz kaldığına kanaat getiren Türkiye, TBMM'nin verdiği yetkiyle³⁴⁰ 16 Mart 1964'te Kıbrıs'a tek başına müdahale etme kararı almıştır.³⁴¹ Müdahale tarihi 6 Haziran olarak öngörülmüştü. Türk ordusunun müdahale hazırlıkları son aşamaya gelmişti. 4 Haziran'da İnönü, ABD Büyükelçisi Raymond Hare'ye Türkiye'nin adaya tek taraflı müdahale ederek adanın bir bölümünde kalıcı olacağını, isterse Yunanistan'ın da adanın diğer tarafını işgal

³³³ Bahadır Bumin Özarıslan, **Uluslararası Hukuk Açısından Kıbrıs Sorunu ve Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 27.

³³⁴ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Yayınları, Ankara, 1983, s. 395-396.

³³⁵ **BCA**, 030.01.0, 50.299.3.

³³⁶ Süha Bölükbaşı, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 954 – 1996 Arası Barışçı Uyuşmazlık", **Türk Dış Politikasının Analizi içinde**, der. Faruk Söylemezoğlu, Der Yay., İstanbul, 1998, s. 287.

³³⁷ Mehmet Gönübol, Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, Haluk Ülman, Suat Bilge, Duygu Sezer, Ömer Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara, 1982, s. 391.

³³⁸ **Cumhuriyet**, "Jet Uçaklarımız Dün Kıbrıs Göklerinde Uçtu", (26 Aralık 1963).

³³⁹ **BCA**, 030.01.0, 71.452.4.

³⁴⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:1, Cilt:3, Birleşim:7, Oturum:3, s. 120, 16.03.1964.

³⁴¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914–1980)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s.788.

edebileceğini bildirdi.³⁴² Türkiye'nin askeri müdahalesinin kesinleştiğini anlayan ABD Başkanı Johnson, İnönü'ye *Johnson Mektubu* olarak bilinen bir mektup göndermiştir. Diplomatik dilden uzak, muhtıra vari bir dille yazılan mektubun en can alıcı kısımları 4. ve 6. maddeleridir. Bu iki madde özetle; Türkiye'nin BM, NATO ve garantör ülkelerle istişare etmeden adaya müdahale etmesiyle ortaya çıkacak SSCB tehdidine karşı, NATO'nun desteğinden mahrum kalabileceği belirtilmiştir. Ayrıca olası bir askeri müdahale esnasında Türkiye'nin, ABD menşeli hiçbir silahı kullanamayacağı dikte edilmiştir.³⁴³ Türk hükümeti ve kamuoyunda derin öfkeye ve hayal kırıklığına neden olan *Johnson Mektubu*, Türk dış politikasında sadece ABD ve NATO'ya bağımlı olmanın yanlış bir tercih olduğunun fark edilmesine vesile olmuştur.

2.3.1.3. SSCB ile Yakınlaşma

Türkiye *Johnson Mektubu* sayesinde, ABD ve NATO odaklı tek yönlü politikalar izlemenin sürdürülebilir olmadığını anlamıştır. Artık kendi menfaatlerine uyduğu sürece doğu bloğu ile de ilişkiler geliştirilebileceğine kanaat getirmiştir. 1965-1971 yılları arasında SSCB ile ticari ilişkiler gözle görülür derecede artmıştır.³⁴⁴ 1966 yılında Türk ve SSCB heyetlerinin karşılıklı ziyaretleri ilişkilerin seyrini olumlu etkilemiştir. Bunun sonucunda 25 Mart 1967 tarihinde Moskova'da Ekonomik ve Teknolojik İşbirliği Antlaşması imzalanmış; cam sanayi, demir-çelik, lif-levha, rafineri, sülfürik asit, alüminyum imalatı ile ilgili sanayi tesislerinin SSCB yardımlarıyla yapılması kararlaştırılmıştır.³⁴⁵ SSCB ile ilişkilerde yaşanan gelişmeler, Türk ekonomisinin de gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Türkiye böylece, ABD yardımlarına bağımlı kalmayarak hem ekonomik hem diplomatik anlamda çeşitliliğe gidildiğinde ülke için yeni fırsatlar doğabileceğini deneyimlemiştir.

2.4. 12 Mart Hükümetleri Dönemi Dış Politika

2.4.1. ABD ile İlişkiler

Muhtıra öncesi Türk-ABD ilişkileri incelendiğinde Küba Füze krizi ve Johnson mektubu meseleleri yanında afyon ekimi konusunda da perde arkasında bir kriz yaşandığı söylenebilir. Zira 1960 sonrası Türkiye'deki afyon ekiminin yasaklanması ile ilgili ABD'nin sık sık talepte bulunduğu bir gerçektir. 1963 yılından itibaren afyon ekimi

³⁴² Süha Bölükbaşı, *Süper Güçler ve Üçüncü Dünya: Türk-Amerikan İlişkileri ve Kıbrıs*, 1988, akt. Hüner Tuncer, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014, s. 41-42.

³⁴³ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 686-687.

³⁴⁴ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 13, No.17, 1966, s. 78.

³⁴⁵ Aydın ve Taşkın, *age*, s. 150.

kademeli bir şekilde indirilse de tamamen kaldırılmamıştır. 1965'te iktidara gelen Demirel hükümetinin Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesine taraf olmasıyla ABD'nin isteklerine cevap verilmeye çalışılmıştır.³⁴⁶ Afyon konusu muhtıraya kadar geçen sürede Türk-ABD ilişkilerinde gizli bir gerilimin odak noktası olmuştur. 1968 tarihinde göreve gelen Başkan Nixon, afyon ekiminin yasaklanması konusunda Demirel'e bir mektup yazarak ABD'nin Sovyet tehdidine karşı Türkiye'ye verdiği desteğin karşılığı olarak bu konuda ciddi adımlar atılmasını talep etmiştir. Demirel cevaben ABD'nin kaygılarını anladığını bildiren bir mektup yazmış ama afyon ekiminin yasaklanacağına dair umut vermemiştir.³⁴⁷ Johnson mektubundan sonra Türkiye, batıya karşı teslimiyetçi yaklaşımını terk etmeye başlamıştır. Afyon ekimi konusunda ABD'nin en üst düzeyden taleplerine olumlu cevap verilmemesinin altında yatan sebep de bu yeni anlayış olabilir.

Demirel iktidarı döneminde ABD ile yaşanan krizler ve SSCB ile Türkiye arasında gelişen işbirliği Amerikan yönetiminin Demirel'den memnun olmaması için önemli sebeplerdi. Bazı görüşlere göre bu hoşnutsuzluk, 12 Mart muhtırasıyla Demirel'in iktidardan indirilmesinde rol oynamıştır.³⁴⁸ 12 Mart muhtırasının arkasında ABD'nin olup olmadığı hep tartışılmıştır. ABD etkisini savunanların en bilinen argümanı ise; müdahalenin baş aktörlerinden Org. Muhsin Batur'un muhtıradan hemen önceki ABD ziyaretidir.³⁴⁹

Nisan 1971'de göreve gelen Erim hükümeti, ABD ve NATO'nun Türkiye'nin güvenliği için vazgeçilmez olduğunu dile getirmiştir. 12 Mart sonrası ilan edilen sıkıyönetimler de kamuoyunda yükselen ABD karşıtlığını dizginlemek amacıyla hizmet etmektedir. Erim'in hükümet programına bakıldığında ABD ve bağlantılı ittifaklara bağlı kalınacağı vurgulanmıştır.³⁵⁰

Başbakan Erim, haşhaş konusunda da Demirel'e nazaran daha pragmatik bir tavır takınmıştır. Bu tavrın sebebi ise hükümet teknokrat bir yapıda olduğundan herhangi bir oy veya seçim kaygısının olmamasıdır.³⁵¹ Erim, Türkiye'de bir ara rejim hükümetinin ABD yardımı almadan ayakta kalamayacağını öngörebilecek kadar deneyimli bir siyasetçiydi. Bu sebeple göreve geldikten bir müddet sonra haşhaş krizini çözmek adına ABD ile masaya oturmuştur. Bu görüşmelerde ABD, haşhaş üretiminin yasaklanması sebebiyle

³⁴⁶ **T.C. Resmî Gazete**, *Uyuşturucu Maddelere Dair 1961 Tek Sözleşmesi*, 12.05.1967, Sayı: 12596,

³⁴⁷ **Milliyet**, "12 Mart", (24 Mart 1967).

³⁴⁸ Birand vd, **12 Mart...** s. 169.

³⁴⁹ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2006, s. 84.

³⁵⁰ Birand vd, **12 Mart...**, s. 271.

³⁵¹ **Yankı**, 12-18 Temmuz 1971, s. 6.

çiftçilerin uğrayacağı zararın tazmini için Türkiye'ye 30.000.000 dolar vermeyi teklif etti. Erim hükümeti, ABD'nin para teklifini kabul etti. Ne var ki ABD, teklif ettiği ekonomik yardımın sadece üçte birini yollayarak, afyon üreticisi 100.000 köylü ve ailesinin büyük zarar görmesine sebep oldu.³⁵² Nitekim 30 Haziran 1971 tarihinde yayınlanan bir kararname ile 1972 sonbaharından itibaren Türkiye genelinde haşhaş ekiminin yasaklanacağı ilan edilmiştir.³⁵³ Haşhaş ekim yasağı, Türk çiftçisine vurulan büyük bir darbe olsa da hükümet Batılı devletler nezdinde itibar kazanmak için bu uygulamayı hayata geçirmekten çekinmemiştir. ABD yönetimi kararı memnuniyetle karşılamıştır.³⁵⁴

Nihat Erim hükümetleri döneminde ABD ile ilişkiler normal seyrine dönmüştür. Mart 1972'de Erim, ABD'ye bir resmi ziyaret gerçekleştirmiştir.³⁵⁵ Erim bu ziyaretle, ABD'nin Türkiye'ye olan desteğinin devam ettiğini göstermeyi ve Türk kamuoyundaki Amerikan karşıtlarına gözdağı vermeyi hedeflemiştir. Bu gezi sonrasında askeri bazı işbirliklerinin de önü açılmıştır. Örneğin; ABD'nin Yunanistan'a F4 satması üzerine Türkiye ile de aynı uçaktan 40 adet satışı için anlaşma imzalanmıştır. Bu dönemde ABD ve NATO ile askeri konularda yoğun bir işbirliği söz konusudur.³⁵⁶

Bu dönemde Türkiye içerde yaşanan anarşi ve terör olayları nedeniyle dış politikaya odaklanamamıştır. 12 Mart muhtırası sonrası yönetim, Türk-Amerikan ilişkilerinde ülke çıkarına hizmet eden politikalar üretmekten uzak kalmıştır. Bunun yanı sıra haşhaş ekiminin yasaklanması kararı ile kendi çiftçisini mağdur etmekle uluslararası sorunlarda Batı'nın desteğini alabilmek arasında bir seçim yapmıştır.

2.4.2. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

1965-1971 tarihleri arası, Türkiye – Sovyetler Birliği ilişkilerinde özellikle ekonomi ve sanayileşme noktasında en parlak dönemidir. Görece ABD destekli sayılabilecek olan 12 Mart muhtırası sonrası, dış politikada yaşanan Batı ve ABD güdümüne dönüş, SSCB ile ilişkilerin iyi komşuluk seviyesine tenzil edilmesine yol açmıştır.³⁵⁷

SSCB ile muhtıra öncesi yapılan ticari anlaşmalar gereğince kurulan tesislerin, kapasite artırımı ve inşası tamamlananların faaliyete geçirilmesi hususlarında işbirliği devam

³⁵² Oran, *age.*, s. 703.

³⁵³ *Milliyet*, "1972'de Afyon Ekimi Yasak", (30 Haziran 1971).

³⁵⁴ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Belge 82, 1971, s. 12.

³⁵⁵ *BCA*, 30-18-1-2, 279-21-13; *BCA*, 30-18-1-2, 279-22-20.

³⁵⁶ Murat Özata, *Türkiye-ABD İlişkileri (1971-1984)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 26, 31-33.

³⁵⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Birleşim 80, Dönem 3, Cilt 12, 2 Nisan 1971, s. 400.

etmiştir. Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti³⁵⁸ Heyeti Başkanı Nikolay Podgorni, 11-17 Nisan 1972 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Sunay ve Erim ile ikili görüşmeler gerçekleştirmiş, ilişkilerin geliştirilmesi hususunda beklentilerini bildirmiştir. Görüşmeler sırasında imzalanan 8 maddelik “İyi Komşuluk İlişkileri Bildirgesi”, Türkiye'nin ABD tarafından yalnız bırakıldığı Kıbrıs Meselesi'nde, SSCB'nin desteğini sağlaması açısından önemli bir diplomatik hamledir.³⁵⁹ Nitekim Sunay ve Podgorni arasındaki görüşmede Kıbrıs'ın bağımsızlığı konusunda ortak görüş bildirilmiştir. Podgorni, Sovyetlerin adadaki iki toplumun eşit haklara sahip olmasından yana olduğunu belirterek ENOSİS'e karşı olduklarını beyan etmiştir.³⁶⁰ Ayrıca imzalanan bu bildirmede iki ülke egemenlik haklarına saygılı olmayı taahhüt etmiş, Türkiye'deki sol anarşiyi desteklediği iddia edilen SSCB, bunu resmi olarak reddetmiştir.³⁶¹ Podgorni, iki ülke tarafından 1925'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yenilenmesini teklif etmiş, Sunay ise sol anarşistlerin ülkede kargaşa çıkardığı bir dönemde bunun zamanlamasının yanlış olacağı gerekçesiyle teklifi reddetmiştir.³⁶²

Erim ve Podgorni arasında yapılan görüşmelerde ise iki tarafın da ilişkilerle ilgili açık sözlü davrandığı görülmektedir. Erim: “Türkiye'nin çıkarları Sovyetlerle iyi geçinmeyi gerektirmektedir. Ama sol anarşinin güçlenmesinden, durumun kötüleşmesinden halk SSCB'yi sorumlu tutuyor, halk buna inanıyor. Şayet Türkiye ile iyi komşuluk ve dostluk kurulmak isteniyorsa, bu, Türkiye'ye yönelik yıkıcı eylemlerden vazgeçmekle mümkündür... Bu tür olaylara kesinlikle izin vermeyeceğiz... Biz NATO üyesiyiz. Fakat Sovyetler bize karşı bir saldırıda bulunmaz ise bizden de kendilerine bir zarar gelmez.” demiştir.³⁶³ Buna karşılık Podgorni ise; Sovyetlerin Türkiye'ye karşı herhangi bir hamlesinin olmadığını bölücü faaliyetler konusunda SSCB'nin de benzer problemlerle karşı karşıya olduğunu dile getirmiştir.

12 Mart sonrası yönetim, SSCB ile askeri ilişkilere sıcak bakmamakla beraber ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmeye gayret etmiştir. Bu vesileyle 1972 yılında SSCB'nin 50. kuruluş yıldönümü münasebetiyle Moskova'da bulunan Devlet Bakanı Zeyyad Baykara başkanlığındaki heyet, İskenderun Demir-Çelik Fabrikasının kapasitesini arttırmak için

³⁵⁸ Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti: Sovyetler Birliği'nin anayasa değişiklikleri için tek karar mekanizması olan en yüksek yasama organı.

³⁵⁹ Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset...**, s.157.

³⁶⁰ Qasımlı, **age**, s. 614.

³⁶¹ Qasımlı, **age**, s. 380-381.

³⁶² **Dünya Gazetesi**, “Podgorny ve Sunay Arasında Türk-Sovyet Görüşmeleri Dün Başladı”, (13 Nisan 1971).

³⁶³ Qasımlı, **age**, s. 382.

anlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmayı, 17 Nisan 1973'te Karadeniz'de Türk-Sovyet karasuları arasındaki sınırın, 29 Aralık'ta ise kara sınırının yeniden belirlenmesine ilişkin protokoller izlemiştir.³⁶⁴ Bunlarla birlikte; iki ülke arasında 1967 yılında Ankara'da imzalanan “Hava Ulaştırmasına Dair Antlaşma” 8 Mayıs 1973 tarihinde Mecliste görüşülerek onaylanmıştır. Bu dönemde SSCB, Türkiye ile ilişkilerde bekle ve gör politikası izlemiştir.³⁶⁵ Türkiye Batı ile ihtilaf yaşadığında ilişkileri geliştirme hamlelerine yönelmiştir. Ancak Türkiye Batı ile sürtüştüğü zamanlarda bile SSCB'ye olan geleneksel mesafesini korumayı tercih etmiştir.

2.4.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile İlişkiler

1951 yılında Federal Almanya, Fransa, Lüksemburg, Belçika, İtalya ve Hollanda'dan oluşan 6 devlet ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kuruldu. İlk etapta Avrupa'nın kömür ve çelik üreticisi ülkelerinin koordinasyon ve üretim yönetimini sağlayan bu topluluk AET'nin temellerinin atılmasını sağlamıştır. 1957 yılına gelindiğinde, bu 6 üye ülke kömür ve çelik dışındaki sektörlerde de ekonomik işbirliği kurmak adına Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kurmuştur.³⁶⁶

Başbakan Nihat Erim, Millet Meclisi'nde hükümet programını takdim ederken hükümetinin AET hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

AET ile ortaklık ilişkilerimiz 1963 yılında kurulmuştur. Geçiş dönemi kapsamını tespit eden belgeler 23 Kasım 1970'de imzalanmıştır. Bu belgeler ve yürürlüğe girmeleri ile ilgili işlem bazı eleştirilere uğradı. Bunlardan haklı olanların incelenmesine ve kapsadıkları konuların uygulama sırasında anlaşmada öngörülen imkânlar çerçevesinde süratle iyileştirilmesine çalışılacaktır.³⁶⁷

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası kendini Batının bir parçası olarak konumlandırma yönünde politikalara izlemeye önem vermiştir. Türkiye, Avrupa'ya entegrasyonu bu sürecin önemli bir parçası addetmiştir. BM ve NATO gibi küresel organizasyonlarda etkin rol oynayan Türkiye'nin 1958 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) 1959 yılında ortaklık başvurusu yapması bu politikanın bir tezahürüdür.

Türk ve Avrupa halklarının sosyo-kültürel ve ekonomik alanda birlikte gelişmesini sağlamak adına bir takım anlaşmalar ve protokoller imzalanmıştır. 12 Eylül 1963'te

³⁶⁴ Erel Tellal, “SSCB'yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar içinde**, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, 15. Baskı, İstanbul, 2009, s. 779.

³⁶⁵ Yetkin, **age**, s. 118-120.

³⁶⁶ Bkz: <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105> (Son erişim tarihi: 19.02.2024).

³⁶⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 80, Dönem 3, Cilt 12, 2 Nisan 1971, s. 400.

Türkiye ile AET arasında imzalanan Ankara Anlaşması bu çerçevede atılan önemli bir adım olmuştur. Ankara Anlaşması'na ek olarak 13 Kasım 1970'te Brüksel'de "Katma Protokol, Mali Protokol ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Yetki Alanına Giren Maddelerle İlgili Anlaşma" imzalanmıştır. Anlaşmanın işleyişi ile ilgili görüş alışverişi yapıldığı Türkiye - AET Ortaklık Konseyi toplantısı, 2 Nisan 1971'de Ankara'da yapılmıştır. Toplantıya Dışişleri Bakanı Osman Olcay ve Avrupa Toplulukları Konsey Başkanı Fransız Dışişleri temsilcisi sıfatıyla Devlet Bakanı Yvon Bourges başkanlık etmiştir. Bu anlaşma 8 Haziran 1971'de Mecliste onaylanarak yürürlüğe girmiştir.³⁶⁸ Bu anlaşma gereğince Türkiye, Ortak Gümrük Tarifesini kabul etmiş sayılmaktadır. Bunun anlamı karşılıklı olarak ithalat ve ihracat kısıtlamalarının kaldırılması ve bazı kalemlerde gümrük vergilerinin azaltılması veya tamamen kaldırılmasıdır. Bu dönemde Türkiye'nin AET bölgesine yaptığı ihracat önemli ölçüde artmıştır.³⁶⁹

Türkiye ile AET arasındaki ortaklık anlaşmasının uygulanmasına ilişkin düzenlemeleri içeren Katma Protokol, üye ülkelerin onaylamasına müteakip 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir.³⁷⁰ Mecliste, AET ile yapılan Katma Protokol hususunda bir takım tartışmalar gündeme gelmiştir. CHP, Avrupa ile ilişkilerin geliştirilmesi noktasında hükümetin aceleci davrandığını ve yeterli hazırlıklar yapılmadan anlaşmalar imzalandığını belirterek, bu durumun ileride Türkiye ekonomisinde telafisi zor hasarlar bırakacağını iddia etmiştir.³⁷¹ AP cephesi ise CHP'nin aksine AET ile yapılan anlaşmaların tartışılmasından ziyade, negatif yönlerin en aza indirilerek ülkeye faydalı hususların geliştirilmesine odaklanmak gerektiğini belirterek konuya fonksiyonel bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır.³⁷²

AET ile yapılan Ankara Anlaşması ve sonrasında imzalanan protokoller planlandığı gibi uygulanmaktan uzak kalmıştır. Türkiye içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı birçok yükümlülüğünü yerine getiremezken Avrupa Topluluğu da gümrük avantajlarını kendi üyeleri lehine işletme gayreti sebebiyle anlaşmaların uygulanması noktasında aksaklıklar yaşanmıştır.

2.4.4. Balkan Devletleri ile İlişkiler

³⁶⁸ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 3, Toplantı 2, 1971, C.54, s. 266-342.

³⁶⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 3-Toplantı 4, 1973, C.56, s. 25-68.

³⁷⁰ **T.C. Resmi Gazete**, *Katma Protokol ve Ekleri ile Mali Protokol, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu yetki alanına giren maddelerle ilgili Anlaşma ve Son Senet'in onaylanmasının uygun bulunduğu dair kanun*, 03.08.1971, Sayı: 13915, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1-26.

³⁷¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 3, Toplantı: 2, Birleşim: 123, Oturum: 1, 1971, C.15, s. 118-119.

³⁷² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 3, Toplantı: 2, Birleşim: 123, Oturum: 1, 1971, C.15, s. 129-136.

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte Türkiye-Balkan ülkeleri münasebetleri, tarihsel bağlar dikkate alınarak yürütölmeye çalışılmıştır. Kıbrıs sorunu özelinde Yunanistan ile yaşanan gerilimler bir kenara konulduğunda, Türkiye-Balkanlar arasında ilişkilerin seyri genellikle iyi komşuluk ve dostluk çerçevesi eksenindedir. 12 Mart muhtırası sonrası askeri vesayet döneminde de bu denge muhafaza edilmeye çalışılmıştır.

Sınır komşusu Bulgaristan ile ilişkilerin ana konusu bu dönemde de göç ve Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlığın sorunları olmuştur. Bulgar hükümetinin Türkleri Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma yolunda attığı adımlar, iki ülke arasında diplomasi trafiğinin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. 1972 yılında Türk kızlarının askere alınması konusunda Dışışleri Bakanına verilen soru önergesine Bakan Haluk Bayülken şöyle cevap vermiştir:

1958 yılında yeniden düzenlenen Bulgar askerlik mevzuatına göre askerlik hizmeti sadece erkeklere yaptırılmaktadır. Ancak, Bulgar vatandaşı olan Türk ve Bulgar kızları da senenin muayyen zamanlarında bazı özel eğitim merkezlerinde 15 ila 45 gün askerlik eğitime alınmaktadır. Bulgaristan ile aramızda mevcut anlaşmaların imkânları çerçevesinde hukuk kaidelerine istinaden her fırsatta gerekli teşebbüslerde bulunmaktadır.³⁷³

Bu açıklama ile hükümetin Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlığın durumunu yakından takip ettiğı vurgulanmıştır. 6 Ekim 1970 tarihinde iki ülke arasında imzalanan “Konsolosluk Sözleşmesi” de 19 Nisan 1973 tarihli Meclis oturumunda onaylanarak yürürlöğe girmiştir.³⁷⁴

Tarihsel bağların güçlü olduğı Balkan ülkelerinin başında Yugoslavya gelmektedir. 1968 yılında Yugoslavya Dışışleri Bakanı Marko Nikeziç Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Kıbrıs konusunda demeç veren Nikeziç, Yugoslavya’nın ENOSİS’e karşı olduğunu belirtmiştir.³⁷⁵ Ülkede yaşayan Türklerin varlığı ve transit geçişlerde Yugoslavya’yı kullanan gurbetçi Türklere gösterilen misafirperverlik bu dönemde de örnek gösterilen hususlardan olmuştur.

Romanya, Balkan devletleriyle ilişkilerde büyük öneme sahip bir ülkedir. Muhtıra öncesinde ve sonrasındaki süreçte iki ülke arasında ilişkiler gelişmiş, ancak Türkiye bağı olduğı ittifakların etkisiyle Romanya’nın dış politikada bloklardan bağımsız hareket etme

³⁷³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Toplantı: 2, Birleşim: 92, Oturum: 1, 1972, C.24, s. 808- 809.

³⁷⁴ TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 3-Toplantı 4, 1973, C.56, s. 290-301.

³⁷⁵ Bozkurt Gazetesi, “Yugoslavya ENOSİS’e Karşı”, (1 Nisan 1968).

fikrine sıcak bakmamıştır.³⁷⁶ Romanya, sosyo-kültürel alanlarda 12 Mart sonrası da etkin bir işbirliği sergilemiştir. Bu çerçevede TBMM; 8 Haziran 1971’de Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Sosyalist Cumhuriyeti arasında 30 Temmuz 1966 tarihinde imzalanan “İlim ve Sanat Münasebetleri Anlaşması”nı,³⁷⁷ 14 Mart 1972’de ise 25 Kasım 1968 tarihinde imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Sosyalist Cumhuriyeti arasında imzalanan “Hukukî ve Adlî Yardım Sözleşmesi”ni,³⁷⁸ 19 Nisan 1973’de ise 25 Kasım 1968’de imzalanan “Konsolosluk Sözleşmesi” görüşerek onaylamıştır.³⁷⁹

2.4.5. Ortadoğu ve Arap Dünyası ile İlişkiler

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan küresel bloklaşmanın Batı kanadında kendini konumlandıran Türkiye, yüz yıllar boyunca hâkimiyetinde kalan ve inanç noktasında kardeşlik bağına sahip olduğu Arap-İslam coğrafyasına ilgisiz kalmıştır. Bunda en önemli etken Batı politikalarını ulusal politika addeden yönetimlerin varlığı olmuştur. Küba füze krizi ve Kıbrıs meselesi konularında ABD ve Batının hayal kırıklığına uğrattığı Türkiye, dış politikada alternatif yönelimler benimsemeye karar vermiştir. Bu değişim Ortadoğu politikasının da yeniden şekillenmesine kapı açmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye, Arap-İslam ülkeleri ile iyi niyete dayalı ilişkiler kurmaya önem vermiştir.³⁸⁰

Türkiye, Bağdat Paktı ve sonrasında CENTO üyelikleri ile İran, Pakistan ve Irak ile çeşitli konularda işbirliği yapma fırsatı bulmuştur. Irak’ın Bağdat Paktı’ndan ayrılmasıyla CENTO olarak değiştirilen örgütün etkinliği azalmıştır. 1964 yılı ikinci yarısında Pakistan Cumhurbaşkanı Muhammet Eyüp Han’ın gerçekleştirdiği İran ve Türkiye ziyaretleri neticesinde Türkiye, İran ve Pakistan; ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğinin canlandırılması konusunda yeniden harekete geçmeye karar vermiştir. 4 Temmuz 1964 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, İran Dışişleri Bakanı Abbas Aram ve Pakistan Dışişleri Bakanı Ali Butto konu ile ilgili ortak bir bildiri yayınladılar. Bildiriye göre; ülkeler arasında sanayi, madencilik, sağlık, eğitim, tarım, ulaştırma ve kültür alanlarında iş birliği için bakanlarının üç ayda bir toplanmaları kararlaştırılmıştır.³⁸¹ Böylece Kalkınma İçin İş Birliği Projesi (RCD) adı verilen bu

³⁷⁶ Fatih Tuğluoğlu, *Türkiye-Romanya İlişkileri*, 20. Yüzyılda Türkiye-Batı İlişkileri içinde, ed. Osman Okumuş, Fatih Tuğluoğlu, Cihat Yıldırım, Eğitim Yayınevi, İstanbul 2022, s. 599.

³⁷⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim: 84, Oturum: 1, 1971, C.12, s. 480.

³⁷⁸ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 3-Toplantı 3, 1972, C.55, s. 227-368.

³⁷⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem 3-Toplantı 4, 1973, C.56, s. 271-289.

³⁸⁰ Fırat ve Kürkcüoğlu, “Orta Doğu İle İlişkiler”, s. 788.

³⁸¹ Ali Servet Öncü, Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Projesi: Türkiye, İran ve Pakistan Ortaklığı, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 17, Sayı 34 (Güz 2021), s. 933.

organizasyon 21 Temmuz 1964 tarihinde, Pakistan Cumhurbaşkanı Muhammet Eyüp Han, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü ve İran Başbakanı Hasan Ali Mansur tarafından yayınlanan ortak bildiri ile ilan edilmiştir.³⁸² Bu organizasyon kapsamında 53 proje onaylanmışsa da sadece 15 tanesi hayata geçirilebilmiştir. İşbirliği çerçevesinde üç ülke arasında ticaret hacminin beklentilerin çok altında kalması organizasyonun zamanla işlerliğini yitirmesine sebep olmuştur.³⁸³

Türkiye, 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail gerginliği konusunda alınacak pozisyonu ve geliştirilecek politikaları belirlemek üzere Ortadoğu’da bulunan tüm büyükelçileri merkeze çağırmıştır. Aslında bu toplantı Türkiye’nin takip edeceği Ortadoğu politikasının da ana temellerini oluşturması bakımından önemlidir.³⁸⁴ Bu toplantıda alınan kararlar doğrultusunda Arap-İsrail çatışmasında Türkiye, tarafsız bir tavır sergilemiştir. Ancak Türkiye, 1969 yılında kurulan İslam Konferansı Örgütü’ne dâhil olarak bölge ülkeleriyle ilişkilerini bu örgüt üzerinden geliştirmek istemiştir. Türk dış politikasındaki bu yeni arayışın bir diğer nedeni ise ekonomik beklentilerdir. AET ile yapılan işbirliğinden umduğu ticari gelişmeyi yakalayamayan Türkiye, Ortadoğu pazarına açılarak bu verimli pazardan faydalanmak istemiştir. Böylece 1965-1971 yılları arasında oluşan siyasi çeşitlilik bir anlamda dış politikaya da sirayet etmiş oluyordu.³⁸⁵

Demirel hükümetlerinin Ortadoğu açılımı ABD’yi son derece rahatsız etmiş, bölgedeki önemli bir ortağını kaybetme korkusu yaşatmıştı. Bu yüzden ki Demirel, son döneminde ABD için istenmeyen adam ve bir tehdit unsuru olmuştur.³⁸⁶

12 Mart sonrasında dış politikada yine eski alışkanlıklara dönme eğilimi kendini hissettirmiş, ABD etkisi yeniden politikaları belirler olmuştur. Buna en iyi örnek; Demirel’in yıllarca direndiği haşhaş ekim yasağı, Erim hükümeti tarafından hızla uygulamaya konulmuştur.³⁸⁷ Demirel döneminde Ortadoğu ülkeleriyle kurulan yakın ilişkiler, 12 Mart muhtırası sonrasında zayıflamış; 1971-1973 yılları arasında Türkiye bölge ülkeleriyle ilişkilerini ağırlıkla İslam Konferansı Örgütü üzerinden yürütmüştür. Yine bu dönemde, Türkiye’deki devrimci gençlerin Suriye yoluyla Lübnan’a geçip Filistin

³⁸² İsmail Soysal, **Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları c. II (1945 -1990), Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2000, s. 510-516

³⁸³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Toplantı 2, 21. Birleşim, 1971, Cilt 9, s. 290.

³⁸⁴ Muzaffer Erendil, **Çağdaş Orta Doğu Olayları**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 10-12.

³⁸⁵ Fırat, **age**, s. 197.

³⁸⁶ Yetkin, **age**, s. 124.

³⁸⁷ **Milliyet**, “1972’de Afyon Ekimi Yasak”, (30 Haziran 1971).

kamplarında askeri eğitim alması ve ardından Türkiye'ye dönüp silahlı eylemlere katılması gibi bazı gelişmeler, Türkiye'nin Orta Doğu'ya mesafeli bakmasına yol açmıştır.³⁸⁸

2.4.6. Kıbrıs Meselesi

Haziran 1964'te Kıbrıs'a müdahale girişimi Johnson Mektubu ile bir şekilde durdurulan Türkiye, adadaki Türklere yönelik saldırıların Erenköy olaylarıyla had safhaya ulaşması sonrasında 8-9 Ağustos 1964 tarihinde tek taraflı müdahale kararı almış ve Türk savaş uçakları Rum mevzilerini bombalamıştır.³⁸⁹ Bu gelişme ABD cephesinde kaygıyla izlenmiş, soruna barışçıl bir çözüm bulmak amacıyla Acheson Planı'nı taraflara önermiştir. Bu plana göre; Türkiye'ye Karpaz Burnu'nda bir üs verilmesi ve adanın birkaç noktasında Türk kantonları oluşturulması teklif ediliyordu. Ayrıca Türkiye'nin güvenliği için Meis adası da Türkiye'ye bırakılacaktı. Türk ve Yunan tarafı planı olumlu karşıladı. Makarios ise adanın taksimine yol açtığı gerekçesiyle plana karşı çıktı. Bir anlamda ENOSİS'e en yakın anlaşma olan Acheson Planını elinin tersiyle itmiş oldu.³⁹⁰

1967 yılında yaşanan Geçitkale ve Boğaziçi saldırılarının ardından Türkiye Yunanistan'a sert bir nota vererek adaya tek taraflı müdahalede bulunacağını bildirmiştir. Türk ordusunun müdahale hazırlıklarına başlamasıyla adada olaylar durulmuştur. Buna rağmen Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi 1967 bunalımı sonrasında da ENOSİS hayallerinin peşinden koşmaya devam etmişlerdir. Bütün planlarını adadaki Türkleri imha etmek ve adanın Yunanistan ile birleşmesini sağlamak üzerine kurmuşlardır.³⁹¹ 28 Aralık 1967'de Geçici Kıbrıs Türk Yönetimini kuruldu. Yönetimin başkanı Dr. Fazıl Küçük, başkan yardımcısı ise Rauf Denktaş olmuştur.³⁹² Kıbrıs'ta yaşanan gerilim bu gelişmeyle yeni bir safhaya geçmiş oluyordu. Artık iki toplum olgusu fiilen hayata geçirilmişti. İki toplumun temsilcileri BM gözetiminde 1968-1971 yılları arasında bir takım görüşmeler yapmıştır. Elle tutulur bir ilerleme sağlanamayan görüşmeler kesintiye uğramış, BM Genel Sekreterinin çabalarıyla Haziran 1972 tarihinde görüşmeler yeniden başlamıştır. 1974 yılına kadar süren görüşmeler adadaki şiddet eylemlerini sonlandırmaktan uzak kalmıştır.

³⁸⁸ Oran, **age**, s. 794.

³⁸⁹ Fırat, **age**, s. 129.

³⁹⁰ Fırat, **age**, s. 135-138.

³⁹¹ Cihat Yıldırım, Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi'nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri, **20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri içinde**, ed. Cihat Yıldırım, Fatih Tuğluoğlu, Mustafa Gökçe, Osman Okumuş, PEGEM Akademi, Ankara 2021, s. 169-172.

³⁹² Hüner Tuncer, **Kıbrıs Sarmalı-Nasıl Bir Çözüm?**, Ankara: Ümit Yayıncılık. 2005, s. 106.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980-1983 ARA REJİM DÖNEMİ

3.1. 12 Eylül Öncesi Genel Durum

3.1.1. 1973-1980 Yılları Arası Kurulan Hükümetler ve Siyasi Gelişmeler

Askeri vesayetin sona ermesi anlamına gelen 14 Ekim 1973 seçim sonuçlarına göre; CHP 185, AP 149, MSP 48, DP 45, CGP 13 milletvekili çıkarmıştır.³⁹³ Bu sonuçlar ışığında sağ partilerde oyların önemli ölçüde bölündüğü göze çarpmaktadır. Bu tablo aynı zamanda çeşitli koalisyon seçeneklerinin tartışılacağı bir siyasi ortamın da habercisi olmuştur.

3.1.2. I. Ecevit Hükümeti (26 Ocak 1974-17 Kasım 1974)

Seçim sonrasında hükümeti kurma görevi verilen Ecevit, birçok koalisyon seçeneğini denemiş ancak başarılı olamamıştır. Sağ partilerin CHP ile ortaklığa sıcak bakmamaları bunun başlıca sebebi olmuştur. Uzun uğraşlar sonucunda MSP ile anlaşılan Ecevit iki zıt ideolojinin birleşimi olan CHP-MSP koalisyon hükümetini 25 Ocak 1974'te kurabilmiştir.³⁹⁴

Klasik CHP çizgisini terk etmiş görünen ortanın solu ile dini argümanları söylemlerinin merkezine oturtmuş bir sağ partinin birçok konuda görüş ayrılığı yaşaması beklenen bir durumdu. Bu koalisyon hükümeti süresince de bu gerçeklik kendini göstermiştir. Koalisyon ortakları arasında en önemli tartışmalar af yasası konusunda yaşanmıştır. Türk Ceza Kanunu'nun 141, 142 ve 163. maddelerinden suçlu bulunanların affedilmesi konusunun meclise taşınması tartışmaların fitilini ateşlemiştir. MSP'li vekillerin solcu suçluların affedilmesine oy vermeyeceklerini beyan etmesiyle kriz tırmanmıştır.³⁹⁵ İlk oylamada MSP'li vekillerin bir kısmı diğer sağ partilerle birlikte kanun teklifine hayır oyu vermiş ve teklifin geçmesine engel olmuştur. Sonrasında 141. ve 142. maddeler dışarıda

³⁹³ Hasan Buran, *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s. 112,116.

³⁹⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde ...*, s. 411.

³⁹⁵ *Milli Gazete*, "Af İçin Karar Günü", (14 Mayıs 1974).

bırakılarak kanun teklifi revize edilmiş böylelikle meclisten geçmiştir.³⁹⁶ Bu sonuçtan hoşnut olmayan Ecevit, parti komisyonlarına yeni bir anayasa değişikliği hazırlanması talimatı vermiştir. Buna göre 141,142 ve 163. maddelerden hüküm giyenler, “düşünce özgürlüğü” formülü ile serbest bırakılmak istenmektedir. MSP tarafından ilgi görmeyen değişiklik, sonunda Anayasa Mahkemesine taşınmıştır. Temmuz 1974 tarihinde verilen kararlar düşünce suçlularının affedilmesinin önü açılmıştır.³⁹⁷

Haşhaş ekiminin serbest bırakılması ve Kıbrıs Barış Harekâtı³⁹⁸ sonrasında halk nezdinde kahraman addedilen Ecevit, olası bir erken seçimde büyük bir başarı kazanacağını umarak koalisyon hükümetine son vermeyi seçmiş, 18 Eylül 1974’te istifa etmiştir.³⁹⁹

3.1.3. Sadi Irmak Hükümeti (17 Kasım 1974-31 Mart 1975)

Seçimlerin ardından uzun süren görüşmeler sonucu kurulabilen koalisyon hükümetinin istifası yeni bir siyasi bunalıma davet çıkarmaktaydı. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, bu ihtimali bertaraf etmek için kontenjan senatörü Prof. Dr. Sadi Irmak’ı partiler üstü bir hükümet kurmakla görevlendirdi. 70 yaşındaki Irmak’ın hükümet kurma arayışları siyasi partilerden destek görmemiştir.⁴⁰⁰ Öyle ki 28 Kasım’daki güven oylamasında sadece 17 milletvekili evet oyu kullanmıştır. Irmak bu sonuç üzerine istifa etse de yeni bir hükümet kurulana kadar görevde kalmıştır.⁴⁰¹ Beş aya yakın görev yapan Irmak hükümeti döneminde, Irak’ta yaşanan iç savaş nedeniyle Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Hakkâri illerinde sıkıyönetim ilan edilmesi düşünülmüş, 28 Mart’ta yapılan meclis oylamasında bu istek reddedilmiştir.⁴⁰²

3.1.4. IV. Süleyman Demirel Hükümeti / I. Milliyetçi Cephe (31Mart 1975-21 Haziran 1977)

Süleyman Demirel, AP lideri olarak 1965 ve 1969 seçimlerini kazanarak Türkiye Cumhuriyeti’nin 30., 31. ve 32. Hükümetlerini kurmuştur. Altı yıl boyunca Başbakanlık koltuğunda oturan Demirel, ekonomi ve sanayileşme noktasında ülkeye Cumhuriyet tarihinin parlak dönemini yaşatmıştır. Ülkeyi saran anarşizm ve Batı yanlısı politikalardan

³⁹⁶ **T.C. Resmi Gazete**, *Cumhuriyetin 50’nci Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun*, 18.05.1974, Sayı: 14890, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1-4.

³⁹⁷ Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset...*, s. 263.

³⁹⁸ Haşhaş ekimi yasağının kaldırılması ve Kıbrıs Barış Harekâtı konularına bu bölümün “Dış Politika” başlığı altında değinilecektir.

³⁹⁹ **Milliyet**, “Ecevit’in İstifası Kabul Edildi”, (19 Eylül 1974).

⁴⁰⁰ Aydın ve Taşkın, **age**, s. 265.

⁴⁰¹ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde ...**, s. 424-425., **Milliyet**, “Irmak İstifa Etti”, (30 Kasım 1974)

⁴⁰² Aydın ve Taşkın, **age**, s. 267.

uzaklaşma eğilimi 12 Mart 1971 muhtırasına davetiye çıkarmış ve süreç, Demirel'in iktidardan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştır.

Meclis desteğinden yoksun Irmak hükümeti döneminde hükümet kurma arayışında olan Demirel, nihayet 31 Mart 1975 tarihinde AP, CGP, MSP ve MHP'den oluşan koalisyon hükümetini kurmuştur. Bileşenleri itibarıyla Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak adlandırılan hükümetin kabinesine, AP 16, MSP 8, CGP 4 ve MHP 2 üye ile katılmıştır.⁴⁰³ 6 Nisan 1975 tarihinde hükümet programı Demirel tarafından Mecliste okunmuştur. Programın genel çerçevesi şöyle ifade edilmiştir: “*Hükümetimiz, sadece desteğine mazhar olacağı siyasi grupların ve gruplar dışındaki değerli parlamento üyelerinin değil, bütün milletin hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin Hükümeti olduğunun idraki içinde çalışılacaktır.*”⁴⁰⁴ Milliyetçi Cephe bileşenleri analiz edildiğinde AP, MHP ve MSP'nin, Demokrat Parti içindeki farklı grupların mirasçıları oldukları görülmektedir. Aynı zamanda sola karşı sağın ittifakı konumundaki Milliyetçi Cephe bileşenleri, yönetimde oldukları sürede kendilerini iktidara taşıyacak kadroları da hızla devlet kademesine yerleştiriyordu.⁴⁰⁵

IV. Demirel hükümeti döneminde; ülke içinde huzur ve güvenin tesis edilmesi öncelikli amaç olarak belirtilse de bu dönem boyunca sağ-sol çatışmaları ve iç karışıklıklar artarak devam etmiştir. Bunun en önemli göstergesi; *Kanlı 1 Mayıs* olarak hafızalara kazınan, 1977 yılı 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlamalarında yaşanan hadisedir. Tüm dünyada işçilerin birlik ve dayanışma günü olarak kutlanan 1 Mayıs, Türkiye'de de emekçi kesimin yoğun katılım sağladığı bir etkinlik olmuştur. DİSK, 1977 yılında 1 Mayıs kutlamalarının Taksim'de yapılmasını kararlaştırmıştır. DİSK ayrıca, ülkenin içinde bulunduğu bunalımın, hayat pahalılığının tek sebebinin Milliyetçi Cephe Hükümeti olduğunu ileri sürmüş ve karşısında CHP'nin desteklenmesi ülküsüyle tüm solcuları 1 Mayısta Taksim'de toplanmaya çağırmıştır.⁴⁰⁶

Belirtilen dönemde, sağ-sol çatışmaları ile eş zamanlı olarak sol fraksiyonlar arasında da bölünmeler çatışma boyutuna varmıştır. TKP ve Maocu gruplar arasında yaşanabilecek çatışmalardan endişe eden DİSK, 1 Mayıs kutlamalarına Maocuların katılamayacağını duyurmuştur. Yüz binlerce işçi, memur ve sendikacı 1 Mayıs 1977 günü Taksim

⁴⁰³ Muzaffer Ayhan Kara, **Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon**, Bigbang Yayınları, Ankara: 2015, s. 129.

⁴⁰⁴ Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP39>.

⁴⁰⁵ Aydın ve Taşkın, **age**, s. 271.

⁴⁰⁶ Metin Toker, **Not Defterinden (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e)**, Ekim 1981, s. 162.

Meydanında toplanmıştır. Israrla o gün Taksim’de olacaklarını ilan⁴⁰⁷ eden Maocu grup, kutlamalar sırasında binlerce üyesiyle alana girmeye çalışmış ve taşlı sopalı kavgaya sebep olmuştur. DİSK Başkanı Kemal Türkler konuştuğu sırada alanda yankılanan silah sesleri kalabalığı paniğe sevk etmiş ve on binlerce insan ara sokaklara kaçmaya çalışmıştır. Bu durum izdihama yol açmış ve insanların ezilerek ölmesiyle sonuçlanmıştır. Kanlı 1 Mayıs’ın bilançosu: 34 ölü, 200 yaralı olarak kayda geçmiştir. Mehmet Ali Birand, 12 Eylül Belgeseli’nde katliamlarla ilgili Inter Continental Otel ve Sheraton Otel’e bir gün öncesinden yerleşen gizemli Amerikalıları adres göstermiştir.⁴⁰⁸ Buna karşın olaydan uzun yıllar sonra o dönemin bazı solcu fikir adamları, sol gruplar arasında yaşanan çatışmanın faciaya sebep olduğunu iddia etmektedir.⁴⁰⁹

Ekonomi yönetimi konusunda çok fazla hareket alanı olmayan hükümet, iktisadi bunalımdan çıkabilmek için yeni formüller aramaya başlamıştır. Dış ödemeler dengesindeki açıkları bir süre gurbetçilerden gelen dövizle karşılayan hükümet, bunun yeterli olmadığını görmüştür. Devalüasyonlarla TL değeri düşürülerek dışarıdan para girişi arttırılmaya çalışılmıştır. Dövizle Çevrilebilir Mevduat (DÇV) formülü ile nefes alan ekonomi bir süre sonra tamamen dışa bağımlılık riskinin ortaya çıkmasıyla faydadan çok zarara sebep olmuştur.⁴¹⁰

Hükümet enerjide dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Türkiye’nin deniz yetki alanlardaki kaynakların araştırılması ve halkın kullanımına kazandırılmasının yolları üzerinde durulmuştur. Ayrıca Irak Gaz Projesi ile de bu bağlamda ilgilenilmiştir. Petrol boru hatları ile ilgili teknolojilerin geliştirilmesi ve büyük sulama projelerinin hayata geçirilmesi de hükümetin hedefleri arasında yerini almıştır.⁴¹¹

Bu hükümet döneminde de TRT’nin şeffaflığı konusu ele alınmış, 20 Mayıs 1975’te Meclis, 22 Haziran 1960’da imzalanan “Televizyon Yayınlarının Korunmasına Dair Avrupa Anlaşması” ile ek protokolleri onaylanarak yürürlüğe koymuştur.⁴¹² Bu adımla TRT’nin tarafsızlığının uluslararası standartlarla garanti altına alınması amaçlanmıştır.

⁴⁰⁷ Korhan Atay, **1 Mayıs 1977, İşçi Bayramı Neden ve Nasıl Kana Bulandı?**, İstanbul 2013, s. 13.

⁴⁰⁸ Mehmet Ali Birand, **12 Eylül Belgeseli, Günlerin O Gün Getirdiği.., 32. Gün Arşivi**, <https://www.youtube.com/watch?v=pWsd7fqolPo> (Erişim Tarihi: 04.12.2023)

⁴⁰⁹ **Taraf Gazetesi**, “İlk Kurşun Maoculardan”, (3 Mayıs 2012).

⁴¹⁰ Aydın ve Taşkın, **age**, s. 271.

⁴¹¹ **Hükûmetler ve Programları 1960–1980 –II**, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s.324-327., akt. Müjgan Karataş (2012), **İki Askeri Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960-1980)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, s. 370.

⁴¹² **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, Toplantı 2, 1975, C. 58, s. 282-288.

Üniversite gençliğinin, ülkeyi kurtarma mottosuyla birbirini kırmaması, sokaklarda her geçen gün artan şiddet eylemleri ve ekonomik sıkıntıların dayanılmaz boyutlara ulaşması erken seçimi gerektirmiştir. I. Milliyetçi Cephe hükümeti dönemi 5 Haziran 1977 tarihli erken seçiminin ardından sona ermiştir.

3.1.5. II. Ecevit Hükümeti (21 Haziran 1977-3 Temmuz 1977)

5 Haziran 1977 tarihinde yapılan seçimlere katılım % 70 oranında olmuştur.⁴¹³ 21 ay süren MC iktidarında umduğunu bulamayan, rahat bir nefes almak isteyen kitleler sandıklara yönelmişti. Hatırı sayılır bir kesim ise “umudumuz Ecevit” sloganlarıyla CHP iktidarının kurtarıcı olacağı günler için oy vermeye gidiyordu. MC ortaklarının devlet kadrolarını kendi ideolojilere uygun memurlarla doldurmasından muzdarip olan solcular, bu seçimde topyekûn CHP’yi desteklemişlerdi. Seçimlerde CHP birinci parti oldu ancak meclis çoğunluğunu sağlayamadı.⁴¹⁴ 5 Haziran erken seçim sonuçlarına göre; CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16, Bağımsızlar 4, CGP 3, DP de 1 milletvekili ile meclise girmeyi başarmıştır.⁴¹⁵

Sonuçlara göre Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümeti kurma görevini Ecevit’e verdi. Tek başına azınlık hükümeti kurma düşüncesi olan Ecevit’in güven oylamasında, CHP dışından 13 milletvekilinin daha oyuna ihtiyacı vardı. Meclis aritmetiğine bakıldığında bunun pek mümkün olmadığı aşikârdı. Nitekim 21 Haziran’da Ecevit tarafından kurulan azınlık hükümetini Korutürk onaylamıştır. Demirel bu hükümeti “Çankaya” hükümeti olarak adlandırmış ve “oradan geldikleri gibi Çankaya’ya dönerler” diyerek suçlamıştır.⁴¹⁶ Bu azınlık hükümeti 3 Temmuzda yapılan güven oylamasında; 217 kabul, 229 ret ve 2 de çekimser oy alarak düşmüştür.⁴¹⁷ Büyük umutlarla kurulan hükümetin güvenoyu alamamasının ardından Ecevit, Korutürk’e istifasını sunmuştur. Böylece hükümet kurma görevi Demirel’e verilmiştir.

3.1.6. V. Süleyman Demirel Hükümeti / II. Milliyetçi Cephe (21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978)

II. Milliyetçi Cephe hükümeti olarak adlandırılan V. Demirel Hükümeti, AP, MSP ve MHP ortaklığında 21 Temmuz 1977 tarihinde ilan edilmiştir. Demirel’in Başbakan, Erbakan ve Türkeş’in Başbakan yardımcısı olarak görev aldığı kabinede, AP 17, MSP 7 ve MHP ise 5

⁴¹³ Hürriyet, “Katılma Oranı %70’i Geçti”, (6 Haziran 1977).

⁴¹⁴ Aydın ve Taşkın, *age*, s. 282.

⁴¹⁵ Seçim sonuçları için bakınız: [YSK Web Portal](#) (Erişim Tarihi: 07.12.2023)

⁴¹⁶ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi ...*, s. 247.

⁴¹⁷ Hergün Gazetesi, “Red 229 Kabul 217”, (4 Temmuz 1977).

bakanlıkla temsil ediliyordu.⁴¹⁸ 27 Temmuzda mecliste okunan hükümet programının; *“Siyasi istikrar korunabildiği, huzursuzluk yerine hizmet ortamı sağlanabildiği takdirde, her alanda milli, güçlü, dengeli ve süratli kalkınma hedefine ulaşılacaktır.”*⁴¹⁹ kısmından anlaşılacağı üzere öncelikli hedef ülkede sükûnetin sağlanması olmuştur. Ancak hedeflerle yaşananlar tam tersi istikamette cereyan etmiştir. II. Milliyetçi Cephe hükümeti kurulduktan sonra ülkedeki kutuplaşma daha keskin hale gelmiş ve hükümetin ilk 15 gününde 26 cinayet işlenmiştir.⁴²⁰ Öyle ki karşıt görüşlülerin sadece okulları değil, kılık kıyafetleri, görünüşleri, sakal bıyık tarzları ve kullandıkları kelimelere kadar her şeyleri ayırt edici rol oynamaktaydı. Bu durum da grupların her karşılaştıklarında çatışmalarına sebep oluyordu.⁴²¹

I. MC hükümeti gibi II. MC hükümeti de programlarında yapmayı vaat ettiği reformları yapmaktan uzak kalmıştır. Devalüasyonla paranın değerinin düşmesi, açıklanan yeni zamlar ve artan enflasyon ekonomideki kötü gidişatı perçinlemiştir. Koalisyon ortakları arasında yaşanan fikir ayrılıklarının hükümet krizi boyutuna varmaya başlaması ortaklığın sonunu getiren etmenlerin başında gelmektedir. Meclis başkanı seçimlerinde AP ve MHP’nin ortak hareket etmesi, MSP’nin kendi adayında ısrar etmesi ve sorunun CHP’li Cahit Karakaş’ın seçilmesiyle⁴²² aşılması ortaklar arasındaki fikir ayrılıklarının boyutunu göstermek adına güçlü bir örnektir. Ayrıca bu hükümet döneminde de kadrolaşma yarışı hız kesmeden devam etmiştir. Kadrolaşmanın bir diğer işlevi ise sol görüşlü kadroların tasfiye edilmesiydi. Komünizm karşıtlığı adı altında yapılan bu uygulamalar hükümet içinde bile rahatsızlık yaratmıştır. Örneğin; Öğretmen Okulları Başkanlığına atanan MHP’li Ayvaz Gökdemir’in iki yıl içinde Milli Eğitim camiasında yaptığı tasfiye ve kadrolaşmalar sonucunda koltuğundan olmuştur. AP-MHP arasında iplerin gerilmesi ve milliyetçilerin tasfiyesi olarak yorumlanan bu olay, Gökdemir’in Sağlık Bakanlığı Mesleki Eğitim Genel Müdürlüğü’ne atanmasıyla telafi edilmiştir.⁴²³

11 Aralık 1977 tarihinde yapılan yerel seçimlerde sağ partilerin CHP karşısında yenilgiye uğraması MC hükümeti için sonun başlangıcı olmuştur. AP’dan 11 milletvekilinin istifa

⁴¹⁸ Tercüman, “Hükümet Kuruldu”, (22 Temmuz 1977).

⁴¹⁹ Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-7: Demokrasinin Son Baharı (1977-1978)**, Ankara, 1987, s. 380-385.

⁴²⁰ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde ...**, s. 448.

⁴²¹ Mehmet Ali Birand, **12 Eylül Türkiye'nin Miladı**, Doğan Kitap, 6. Baskı, İstanbul, 2010, s. 60.

⁴²² Mesut Can Akçay, **Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçi Muhafazakâr Koalisyonlar**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2020, s. 132.

⁴²³ Arif İlman ve Cengiz Dönmez, 12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Kurulan Koalisyonlara Örnek: Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri. **Cumhuriyet Tarihi Araştırma Dergisi**, Yıl 11, Sayı 21, (Bahar 2015), s. 187-188.

etmesi sonucunda 31 Aralık 1977 tarihinde verilen gensoru neticesinde II. MC hükümeti düşmüştür.⁴²⁴

3.1.7. III. Bülent Ecevit Hükümeti (5 Ocak 1978 - 16 Ekim 1979)

Cumhurbaşkanı Korutürk hükümeti kurma görevini yeniden Ecevit'e vermiştir. Ancak Ecevit'in güvenoyu alabilmesi için 13 milletvekiline ihtiyacı vardı. DP ve CGP birer vekille destek vermeyi kabul etmişti. Geriye AP'den istifa eden 11 bağımsız vekili ikna etmek kalıyordu. Bağımsızlarla Güneş Motel'de yapılan pazarlıklar sonucunda bu vekillere bakanlık verilmesi vaadiyle anlaşma sağlanmıştır. Bu görüşmeler "Güneş Motel Olayı" olarak anılmıştır.⁴²⁵

Birtakım siyasi manevralar sonucu 5 Ocak 1978'de kurulan III. Ecevit Hükümeti 229 oyla güvenoyu alarak işbaşı yapmıştır.⁴²⁶ İsmail Cem'e göre; Milliyetçi Cephe Hükümeti, ülkeyi kutuplaştırmış ve cihad ilan ederek ülkeyi savaş alanına çevirmiştir.⁴²⁷ III. Ecevit Hükümeti'nin devraldığı bu enkaz, barış ve birlik hedefiyle göreve başlayan hükümetin önündeki engellerin başında gelmektedir. Ecevit'in mecliste hükümet programı okumak için kürsüye çıkması bile yaşanan kavgalar yüzünden oturuma ara verilmesiyle engellenmiştir. 1978 yılının ilk 15 gününde 30 siyasi cinayet işlenmiştir. Anarşizmi ve artan şiddet olaylarının bastırılmasında hükümetin elindeki en büyük güç olan polis gücünün bile sağ-sol olarak kutuplaşmış olması olayların engellenmesini ve faillerinin bulunmasını imkânsız hale getirmekteydi.⁴²⁸

İç politikada bu gelişmeler yaşanırken orduda da hareketlilik söz konusu olmuştur. Ege Ordu Komutanlığından emekliliğe sevk edilmeyi beklerken Eylül 1977'de Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanan Kenan Evren, 7 Mart 1978 tarihinde Semih Sancar'dan boşalan Genelkurmay Başkanlığına getirilmiştir.⁴²⁹

1978-1979 yıllarında da toplumsal olaylar artarak devam etmiştir. Mart ayında İstanbul Üniversitesi'nde sol görüşlü öğrencilere bomba atılması sonucu 6 kişi yaşamını yitirmiştir.⁴³⁰ Bu olaydan kısa bir süre sonra 17 Nisanda Malatya Bağımsız Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu'na gönderilen bombalı paketin infilak etmesiyle iki torunu ve

⁴²⁴ **Cumhuriyet**, "İkinci MC Düştü", (1 Ocak 1978).

⁴²⁵ Aydın ve Taşkın, **age**, s.286.

⁴²⁶ **Tercüman**, "Hükümet Güvenoyu Aldı ", (18 Ocak 1978).

⁴²⁷ İsmail Cem, **Siyaset Yazıları (1975-1980)**, Cem Y., İstanbul: 1980, s. 11.

⁴²⁸ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde ...**, s. 449-450.

⁴²⁹ Aydın ve Taşkın, **age**, s. 289.

⁴³⁰ **Günaydın**, "İstanbul'da Dehşet", (17 Mart 1978).

geliniyle birlikte hayatını kaybetmiş, bu olay Malatya’da kitlesel olaylara sebep olmuştur.⁴³¹ 3-7 Eylül tarihleri arasında Sivas’ta patlak veren alevi-sünni çatışması sonucu 10 kişi hayatını kaybetmiştir.⁴³² Sivas’ta yaşanan olaylar daha sonra cereyan edecek olan kitlesel şehir katliamlarının adeta habercisi olmuştur. 9 Ekimde gerçekleştirilen Bahçelievler katliamında 7 kişi öldürülmüştür. 19-26 Aralık tarihinde yaşanan Maraş olayları ülke tarihinde görülmemiş bir vahşete sahne olmuştur. Günlerce süren mezhep kaynaklı saldırılarda 111 kişi hayatını kaybetmiştir.⁴³³

1979 yılı terörün hız kesmeden devam ettiği bir yıl olmuştur. 1 Şubatta Milliyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi’nin bir suikasta kurban gitmesi⁴³⁴ saldırıların her an her kesime yönelebileceği algısını doğurmuştur. Olaylar karşısında can güvenliğinden endişe eden halk silahlanmaya gitmiş, siyasi otoriteden umudunu keserek kurtuluşu askerin namlusunda görmeye mecbur kalmıştır.⁴³⁵

Anarşi ve şiddet olayları, 70’li yılların sonunda bireysel çatışma ve suikastlardan kitlesel imhalara dönüşmüştür. Kahvehanelerin, lokallerin ve toplantıların rastgele tarandığı olaylar, Sivas, Çorum ve Kahramanmaraş gibi illerde yaşanan kitlesel çatışmalar bunun en belirgin örnekleridir. Buradaki itici güç sağ-sol kavgası olmasıyla birlikte alevi-sünni çatışması olarak da cereyan etmiştir. Türklük bilincine zarar veren ve bu olguyu alevi-sünni, sağcı-solcu olarak ayrıştıran sıfatlara bölen bu kaos günümüze kadar ulaşan bir ulusal güvenlik sorunu halini almıştır.⁴³⁶

Dönemin anarşi ve terör eylemlerini anlatırken bir hususa ayrıca değinmek lazımdır. Bu husus “*Apocular*” olarak anılan Marksist-Leninist örgütün eylemleridir. Bu örgüt, sağ-sol çatışmasından farklı olarak Kürtçülük ve Doğu ve Güneydoğu illerinde bir Kürt devleti kurmak için eylemler yapmıştır. PKK’nın nüvesi sayılan bu örgütün ilk büyük eylemi, 30 Temmuz 1979’da Bucak Aşireti lideri ve AP Urfa milletvekili Celal Bucak’a yapılan silahlı saldırı olmuştur.⁴³⁷ 4 kişinin öldüğü bu saldırı sonrasında Apocular resmi daireleri işgal etmiş ve devlete savaş açan bir terör örgütü olduğunu bir anlamda tescil etmiştir.⁴³⁸

⁴³¹ **Tercüman**, “Malatya Tahrip Edildi”, (19 Nisan 1978).

⁴³² **Son Havadis**, “Doğuda Kan Durmuyor”, (9 Eylül 1978).

⁴³³ **Cumhuriyet**, “Maraş’ta Ölü Sayısı Artıyor”, (25 Aralık 1978).

⁴³⁴ **Milliyet**, “Abdi İpekçi Öldürüldü”, (2 Şubat 1979).

⁴³⁵ **Tercüman**, “Sıkıyönetim Süresince Bir Tümeni Donatacak Silah Ele geçirildi”, (2 Ocak 1973).

⁴³⁶ Ömer Faruk Püskül, **12 Eylül 1980 Darbesine Giden Süreç ve Bireyler Üzerindeki Etkileri**, İstinye Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2023, s. 57.

⁴³⁷ Kenan Evren, **Kenan Evren’in Anıları I**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s. 275.

⁴³⁸ Birand, **12 Eylül Belgeseli, Uçurumun Eşiğinde**, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=TLsMdyJHgHk>, (Erişim Tarihi: 27.12.2023)

Demokrasi anlayışı yüzünden sıkıyönetim konusuna oldukça mesafeli olan Ecevit, yaşanan hadiseler sonunda direnmekten vazgeçmiş ve 26 Aralık 1978 tarihinde 13 ilde sıkıyönetim ilan edilerek yönetimi bir anlamda orduya devretmiştir.⁴³⁹ Sıkıyönetim ilan edilen iller, İstanbul, Ankara, Kahramanmaraş, Adana, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Kars, Malatya, Sivas ve Şanlıurfa'dır.⁴⁴⁰ Ordunun beynelmilel hareket etmesini istemeyen Ecevit, Başbakanlığa bağlı "Sıkıyönetim Eşgüdüm Başkanlığı" kurdu. Ancak Genelkurmay Başkanı Evren, ordunun siyasilerin çıkarlarına alet edilemeyeceğini ve Sıkıyönetim Komutanlıklarının Eşgüdüm Başkanlığı'na bağlı olmadığını açıkça beyan ediyordu. Bunun anlamı askerin artık darbe yoluna girdiği ve hükümetten bağımsız hareket edecekti.⁴⁴¹

III. Ecevit hükümeti, ekonomik sorunlara çözüm getirmekte başarısız olmuştur. 1977-78-79 yılları, zamlarla halkın belinin büküldüğü, enflasyonun özellikle gıda ve temel ihtiyaç maddelerinde üç haneli rakamları gördüğü bir dönemdir. V. Demirel Hükümeti'nin Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) uygulamasının vadesi bitmiş ancak ne anapara ne de faizler ödenememiştir. Borcu borçla kapatma sarmalına yönelen yönetimler, ülkeyi içinden çıkılmaz bir borç batağına sürüklemiştir. Bu çerçevede 1978 yılında IMF ile 2,8 milyar \$ tutarında bir anlaşma imzalanmıştır.⁴⁴² 1978-79 yıllarında birkaç kez yenilenen anlaşmalar gereği Türk Lirası devalüye uğramış, 1 ABD Doları kademeli olarak önce 25 TL, 35 TL ve son olarak 47 TL'ye çıkmıştır.⁴⁴³ Yapılan devalüasyonlar sonucunda ithalatta kısıtlamalar görülmüş ve içerde hammadde sıkıntısı baş göstermiştir. Bu durum üretimin azalmasına ve enflasyonun daha da artmasına yol açmıştır. Böylece ekonomik kalkınma hayalleri gerçekleşmekten çok uzak kalmıştır.⁴⁴⁴ 1979 yılında İran'da yaşanan devrimle Humeyni yönetimi ele geçirmiş ve ilk iş olarak Batı ile ilişkileri tamamen durdurmuştur. Batıya petrol sevkiyatını bitiren bu gelişme yeni bir petrol krizini tetiklemiştir.⁴⁴⁵ Ekonomik darboğazda olan Türkiye'de bu krizden oldukça etkilenmiştir.

III. Ecevit Hükümeti, Türkiye'nin tarihinde olumsuz manada iz bırakan bir dönemde işbaşına gelmiştir. Anarşinin ve terörün had safhada olduğu, ekonomik göstergelerin dibe

⁴³⁹ Evren, **age**, s. 234-235.

⁴⁴⁰ **Milliyet**, "13 İlde Sıkıyönetim İlan Edildi", (26 Aralık 1978).

⁴⁴¹ Aydın ve Taşkın, **age**, s.293.

⁴⁴² **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)**, Cilt: 37, Birleşim 50, 21 Nisan 1978, s. 307-316.

⁴⁴³ Ahmet Ulusoy, **Devlet Borçlanması**, Üçöl Kitabevi, Trabzon, 2004, s. 129.

⁴⁴⁴ Salih Yasa Erdoğan (2008), **Döviz Kuru Rejimleri ve Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Rejimlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 120.

⁴⁴⁵ Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1989, s. 366.

vurduğu bu dönemde; Ecevit'in kozmopolit hükümeti kayda değer bir toparlanmaya imza atamamıştır. Bu karne, halk nezdinde de CHP'nin itibar kaybı yaşamasıyla sonuçlanmıştır. 14 Ekim 1979 ara seçimlerinde AP'nin oyları %36,9'dan % 46,3'e yükselmiş, CHP'nin oyları ise % 41,4'den % 29,1'e düşmüştür. AP boş kalan 5 milletvekilliğinin tamamını kazanmıştır. Seçimlerden eli boş çıkan Ecevit 16 Ekim 1979 tarihinde Korutürk'e istifasını sunmuştur.⁴⁴⁶

3.1.8. VI. Süleyman Demirel Hükümeti (12 Kasım 1979 - 12 Eylül 1980)

Ecevit'in istifası sonrasında Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümeti kurma görevini Demirel'e vermiştir. Yeni bir Milliyetçi Cephe hükümeti kurmaya sıcak bakmayan Demirel, MHP ve MSP'nin dışarıdan desteğiyle bir azınlık hükümeti kurmayı başarmıştır.⁴⁴⁷ Yine de bu hükümetin bir cephe hükümeti olduğu savunulabilir. Azınlık hükümeti 25 Kasım 1979'da 229 oyla meclisten güvenoyu almıştır.⁴⁴⁸

VI. Demirel Hükümeti Programında, ekonomik sıkıntılar ve ülkedeki anarşi ve terör ortamına da vurgu yapılarak alınacak önlemlerden bahsedilmiştir.⁴⁴⁹ Demirel, 4 Aralıkta ilk Sıkıyönetim Koordinasyon Toplantısı'nı açarken yaptığı konuşmada, *“Sıkıyönetim komutanları kendi sıkıntılarını ve bu yangını söndürmek, hedefe ulaşmak için ne lazım geldiğini açıklasınlar. Yetki lazımsa yetki, silah lazımsa silah, para lazımsa para, insan lazımsa insan bulalım.”* diyerek anarşizmle mücadelede askere koşulsuz destek verdiğini bildirmiştir.⁴⁵⁰ Bu güçlü desteğe rağmen ordu kendi yol haritasını belirlemekten geri durmuyordu. Aralık 1979'da Brüksel'de yapılan NATO Askeri Komitesi Toplantısı'na katılan Evren, döner dönmez Selimiye Kışlasında kuvvet komutanlarını toplayarak askeri müdahaleyi görüşmüştür. Yapılan görüşmede bazı komutanların bir an evvel darbe yapılması yönünde fikirleri olsa da Evren, siyasilere son bir şans verme formülünü teklif etmişti. Böylelikle siyasi irade gerekli tedbirleri almayıp işler daha da kötüye giderse askerin müdahalesi de meşru bir zemine oturabilecekti. Toplantı sonunda Cumhurbaşkanı Korutürk'ün şahsında siyasilere hitabeden bir uyarı mektubu verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s. 383-384.

⁴⁴⁷ Ahmet Akif Mücek, **Türkiye'de Askeri Darbeler**, Gökkuşluğu Yayınları, İstanbul, 2009, s. 157.

⁴⁴⁸ **Hürriyet**, “Hükümet Güvenoyu Aldı, CHP Zaiyat Verdi”, (26 Kasım 1979).

⁴⁴⁹ **Hükümetler ve Programları 1960–1980 –II**, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s. 450-455.

⁴⁵⁰ Nevzat Bölügiray, **Sokaktaki Asker, Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1989, s. 251.

⁴⁵¹ Cüneyt Arcayürek, **12 Eylül'e Doğru Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 260-261.

Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu ile Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'un imzaladığı uyarı mektubu, 27 Aralık 1979 tarihinde Başbakan ve diğer siyasi parti liderlerine iletmek üzere Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verilmiştir. Mektubun içeriği şöyledir:

Sayın Cumhurbaşkanım,

Ülkemizin içinde bulunduğu ortamda devletimizin bekası, milli birliğin sağlanması, halkın mal ve can güvenliğinin temini için; anarşi, terör ve bölücülüğe karşı parlamenter demokratik rejim içerisinde anayasal kuruluşların ve özellikle siyasi partilerin, Atatürkçü milli bir görüşle müştereken tedbirler ve çareler aramaları kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmektedir. Milli Güvenlik Kurulu'nun muhtelif toplantılarında bu konuda alınan kararların muhalefete mensup siyasi partilerin kısır tutum ve davranışları yüzünden olumlu sonuçlara götürülemediği yüksek malumlardır. Kuvvet Komutanları ile beraber yaptığım son gezilerimde Ordu ve Kolordu Komutan seviyesindeki general ve amirallerle görüşmelerimde milli birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz bu dönemde süratle bir sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirlerin müştereken tespiti amacı ile tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılması bütün komutanlarca müştereken dile getirildi. Bu karar ışığında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görüşlerini, Milli Güvenlik Kurulu Başkanı olarak zatîîlilerine sunuyorum.

Gereğini yüksek takdirlerine arz ederim. Saygılarımla.

Kenan Evren

Orgeneral

Genelkurmay Başkanı⁴⁵²

Mektubun ekinde ise siyasilere verilmesi istenen daha kapsamlı bir uyarı ve çözümlemelerle dolu bir mektup mevcuttur. Anlaşılacağı üzere ordu, kendi dinamiklerini harekete geçirmekle birlikte müdahale için şartların olgunlaşmasını beklemeyi yeğlemiştir. Bunu da siyasilere bir şans vermek kabilinden bir kılıfa uydurmuştur.

Ülkede her geçen gün artan şiddeti sonlandırma sorumluluğunu orduya devreden Demirel, ekonomideki kötü gidişata çözüm bulmak içinse Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı

⁴⁵² Kenan Evren, **12 Eylül'den Önce ve Sonra... Ne Demişlerdi? Ne Dediler? Ne Diyorlar?**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997, s. 12.

Turgut Özal'ı görevlendirmiştir.⁴⁵³ Ülkede uzun süredir devam eden kriz halinden kurtulmak için yeni bir ekonomik model arayışına giren Özal, Demirel'e istikrarı sağlamak adına uygulanacak tedbirleri içeren bir rapor sundu. Daha sonra 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları olarak uygulamaya alınan bu tedbirlerin en önemli özelliği; uygulanmakta olan ithal ikameci sanayileşmeye dayalı ekonomi politikasından vazgeçilmesidir.⁴⁵⁴

IMF'nin zaman zaman önerdiği programlardan bile daha sert olan 24 Ocak Kararları'nın ana maddeleri şöyleydi:

“Türk Lirasını devalüe ettikten sonra kontrollü biçimde dalgalanmaya bırakmak.

İhracatın kredi vb. teşviklerle özendirilmesi, ithalatın serbestleştirilmesi.

Sadece dövizin değil diğer fiyatların oluşumunun da piyasaya, arz ve talep güçlerine bırakılması ve çoğu maldaki kamu sübvansiyonlarının kaldırılması.

Faiz oranlarının yükseltilmesi, daha sonra da dövizde olduğu gibi denetimli bir biçimde serbest bırakılması.

Ekonomide kamu kesiminin ağırlığının azaltılması ve KİT açıkklarının sürekli zamlarla karşılanması.”⁴⁵⁵

Kararların uygulamaya konulmasından sonra Türk Lirası ağır bir devalüasyona daha uğramıştır. Buna göre 1 ABD Doları 70 TL'ye, 1 Alman Markı ise 40,49 TL'ye yükselmiştir. Ayrıca istikrar programı gereği; akaryakıtta %120, kâğıda %300, kömüre %100⁴⁵⁶, alkole %75, sigaraya %37, şekere %35, trene %175 oranında zam yapılmıştır.⁴⁵⁷

Özal'ın programının, ekonomiyi piyasa aktörlerinin yönetimine devreden bir yaklaşımı bulunmaktaydı. Bu da büyük şirketlerin orta ölçekli ve küçük şirketler üzerinde baskıya sebep olacaktı. Toplumun alt kesimini büyük bir darboğaza iten bu program aslında herhangi bir koalisyon hükümetiyle ve hatta muhalefeti olan hiçbir yönetimle uygulanabilecek türden değildi. Özal en az 5 yıllık bir ekonomik sıkıyönetimle ülkenin düze çıkacağını öngörüyordu. Askeri müdahale bu programın uygulanması için en ideal

⁴⁵³ Cezmi Eraslan, “Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II içinde*, Atam Yayınları, Ankara, 2006, s. 626.

⁴⁵⁴ Mehmet Rauf Kesici, Türkiye Ekonomisinde Yüksek Büyüme Evresinde İstihdam ve İşsizlik, “İş-Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3, (2010), s. 11.

⁴⁵⁵ Çavdar, *age*, s. 258-259.

⁴⁵⁶ *Milliyet*, “Fiyatlar Serbest ve Zamlar Geldi”, (26 Ocak 1980).

⁴⁵⁷ *Milliyet*, “Zamlar Sürüyor, Kredi Geliyor”, (27 Ocak 1980).

ortamı sağlayacak yegâne olguydu.⁴⁵⁸ Nitekim Özal, 12 Eylül müdahalesinden 1983 yılına kadar askeri idare altında, bu tarihten sonra iktidara gelen partisi ANAP ile de bizzat siyasi gücü ile bahsi geçen ekonomik istikrar programını uygulamaya devam etmiştir.⁴⁵⁹

3.1.9. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün 7 yıllık görev süresi 6 Nisan 1980'de sona ermiş ve Korutürk görevinden ayrılmıştır. Anayasa'nın 100. Maddesi gereği yeni bir Cumhurbaşkanı seçilene kadar, Cumhuriyet Senatosu Başkanı AP'li İhsan Sabri Çağlayangil, Cumhurbaşkanı vekilliği görevini üstlenmiştir.⁴⁶⁰ Aritmetik olarak CHP-AP arasında bir uzlaşma olduğunda ancak cumhurbaşkanı seçilebilmekteydi. Ama her parti kendi adayını seçmekte ısrarlı olunca yeni Cumhurbaşkanını seçmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Ayrıca, Çağlayangil'in Cumhurbaşkanlığına vekâlet ediyor olması AP cephesindeki uzlaşmaz tavrın gerekçesi olarak yorumlanmaktaydı. Velhasıl 6 Nisan - 11 Eylül tarihleri arasındaki 5 aylık süreçte yapılan, toplam 115 turluk Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde herhangi bir aday başarılı olamamıştır. Dönemin Meclis Başkanı Cahit Karakaş, 11 Eylül tarihindeki oturumu yeterli çoğunluk olmadığı gerekçesiyle 12 Eylül Cuma gününe ertelemiştir.⁴⁶¹

Meclis Cumhurbaşkanı seçmek için yoğun mesaiyken ülkede cinayetler de olanca hızıyla devam etmekteydi. 1980 yılı da tanınmış simaların uğradığı bir yıl olarak kayıtlara geçmeye adaydı. Gün Sazak örneği bunlardan biridir. MHP Genel Başkan Yardımcısı ve II. Milliyetçi Cephe Hükümeti Gümrük ve Tekel Bakanı Gün Sazak, 27 Mayıs 1980 tarihinde evinin önünde Marksist-Leninist Dev-Sol militanları tarafından çapraz ateşe tutularak öldürüldü.⁴⁶² Sağ-sol kavgasının iki ana cephesinden biri olan MHP'nin 2. adamının öldürülmesi ülkede şok etkisi yaratmıştı. İtidal çağrılarına rağmen birçok şehirde tepkiler ve intikam naraları atılmaya başlanmıştı. Bu şehirlerden biri de Alevi nüfusun yoğun olduğu Çorum'du. 28 Mayıs günü bir grup ülkücü gencin başlattığı yürüyüş, Alevilerin Sünni yerleşim yerlerine saldırdıkları dedikodusuyla çığ gibi büyüyen bir kalabalığın intikam eylemine dönüşmüştü. Alevilerin ev ve iş yerlerine saldırılmış bütün öfke Maraş ve Sivas olaylarındaki gibi Alevi yurttaşlara yöneltilmişti. Bir mahallede

⁴⁵⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde ...*, s. 459.

⁴⁵⁹ Rıdvan Karluk, *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 408-409.

⁴⁶⁰ İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990, s. 232.

⁴⁶¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 124, Toplantı 19, Cilt 1, 11 Eylül 1980, s. 732. Not: İronik bir şekilde o gün darbe gerçekleştiği için Kenan Evren otomatik olarak Cumhurbaşkanı olmuştur.

⁴⁶² **Yeni Asır**, "Gün Sazak Öldürüldü", (28 Mayıs 1980)

toplanan ve canlarını korumak için barikat kuran Aleviler, bu bölgeye MHP'lileri ve polisi sokmamaya çalışmıştı. Bu gerginlik esnasında iki polis hayatını kaybetmişti.⁴⁶³

Olaylar Temmuz ayına kadar sürmüş ve yaşanan çatışmalarda 50'den fazla vatandaş hayatını kaybetmiştir. Bu süreçte şehirdeki Alevi nüfus hızla göç ederek canını kurtarmaya çalışmıştır.⁴⁶⁴ MGK'nın tespitine göre: Maraş, Sivas ve Çorum olayları yaşanmadan bir süre önce ABD Türkiye Büyükelçiliğinde 2. Kâtip olarak çalışan ve CIA ajanı olduğu bilinen Alexander Peck bu yörelerin tamamında sosyolojik araştırmalarda bulunmuş, bölgedeki vatandaşlara sorular sormuş toplumsal yapı hakkında fikir edinmiştir. Alexander Peck'in bu olaylardan sorumlu olup olmadığı bilinmemekle beraber kamuoyunda bu konuyla ilgili birçok dedikodu konuşulmuştur.⁴⁶⁵

1980 yılı Temmuz ayı sansasyonel cinayetlere yenilerinin eklendiği bir ay olmuştur. 15 Temmuzda, CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu kendine ait işyerinde⁴⁶⁶, 19 Temmuzda ise eski Başbakan Nihat Erim evinin önünde uğradığı silahlı saldırıda hayatını kaybetti. Olay yerinde, "Gün Sazak'ı cezalandırdık, şimdi de Nihat Erim'i cezalandırıyoruz" yazılı Dev-Sol'a ait pankart bulunmuştur.⁴⁶⁷ Tanınmış kişilere yapılan suikastlardan biri de 22 Temmuzda gerçekleştirilmiştir. DİSK'in kurucusu ve TİP'in kurucu üyelerinden Kemal Türkler uğradığı silahlı saldırıda hayatını kaybetmiştir.⁴⁶⁸

3.1.10. Askeri Müdahaleyi Hızlandıran Gelişmeler

Ordunun müdahalesini haklı kılacak bazı olaylar da darbeye giden süreçte askerin ekmeğine yağ sürmüştür.

3.1.10.1. Regaip Kandili Olayı

16 Mayıs 1980 tarihine denk gelen Regaip Kandili münasebetiyle Fatih Camiinde bir mevlit okunmuştur. Tüm yurttaki naklen yayınlanan mevlit esnasında "Atatürk'ün ruhuna Fatiha" ibaresinin kullanılmasından rahatsız olan bir grup bu söylemi yuhalayarak protesto etmiştir.⁴⁶⁹ Toplumun her kesiminden olaya büyük tepkiler gelmiştir. Evren'in de şiddetle kınadığı bu olay, bir anlamda ordunun darbe yolundaki taşları temizleme görevi görmüştür.

⁴⁶³ Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım-1**, Milliyet Yay, İstanbul 2004, s.172.

⁴⁶⁴ **Cumhuriyet**, "Çorum'da Göç Süreken Ölü Sayısı Her An Artıyor", (6 Temmuz 1980).

⁴⁶⁵ Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Ankara 1981, s.169-170.

⁴⁶⁶ **Hürriyet**, "Ve Bir de Milletvekili Öldürüldü", (15 Temmuz 1980).

⁴⁶⁷ **Cumhuriyet**, "Nihat Erim Öldürüldü", (20 Temmuz 1980).

⁴⁶⁸ Çavdar, **age**, s. 251.

⁴⁶⁹ Evren, **Kenan Evren'in... I.**, s. 434.

3.1.10.2. Konya Mitingi

23 Temmuz 1980 tarihinde, İsrail parlamentosunun Kudüs'ü daimi başkent ilan etmiştir. Bunun üzerine 6 Eylül 1980'de Konya'da, MSP öncülüğünde “Kudüs'ü Kurtarma Mitingi” tertip edilmiştir.⁴⁷⁰ Tepki mitingi topluluğun galeyana gelmesiyle amacından uzaklaşmış adeta bir şeriat gösterisine dönüşmüştür. İslam sancağı açılmış, İstiklal Marşı okunurken bir grup ayağa kalkmamış ve “Ya Şeriat Ya Ölüm” ve “Laiklik Dinsizliktir” gibi sloganlar şehrin sokaklarında yankılanmıştır. Erbakan yaptığı konuşmada “Müslümanların ilk kıblesi olan Kudüs için CİHAD ilan ediyoruz” demiştir.⁴⁷¹ 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamalarına katılmayan Erbakan'ın Konya mitingindeki söylemleri ve şeriat çağrıları, müdahale için fırsat kollayan ordu için gayet faydalı bir bahane olmuştur.⁴⁷²

3.1.10.3. Ecevit'in Petrol-İş Sendikası Toplantısındaki Beyanları

6 Eylül 1980'de Ecevit, Petrol-İş Sendikasının düzenlediği bir toplantıya katılmıştır. Bu toplantıda yaptığı konuşmada; halkın toplumsal olaylar karşısında gereken tepkiyi vermediğini, bu noktada işçi sınıfının da etkin rol oynaması gerektiğini belirtmiştir. Ecevit ayrıca; *“Türkiye’de sanki bir maç oynanıyor. Bu maçta sahada siyasal partiler ve siyaset adamları vardır. Toplumun büyük bir kesimi ise tribünlerde seyirci durumdadır. Sahada oynanan kavgalı dövüşlü, tatsız, tuzsuz, sıkıcı ve sabır taşıyıcı bir maçıdır... Şimdi ben de Petrol-İş Kongresi’ne tribünlerdeki işçileri sahaya çağırarak için geldim. Demokrasi sahasında demokrasinin sağlıklı kuralları içinde siyasal sürece katkıda bulunmaya çağırmaya geldim. Yalnız Petrol-İş değil, demokrasiyi benimsemiş tüm Türk işçilerini çağırmaya geldim. Böyle giderse, birisi düdüğü çalar demokrasi biter.”*⁴⁷³ diyerek adeta, darbenin hızla yaklaştığını ve can havliyle son bir direnç gösterilmesinin hayati önem taşıdığını vurgulamıştır. Ülkenin sistematik bir anarşi ortamına mahkûm edilmesi ve olayların gelişimi hakkında eski istihbaratçı ve yazar Mahir Kaynak, iki soruyla iki hayati tespiti ortaya koymaktadır: Sokaklarda “kahrolsun Moskova” sloganları atan gençler neden sosyalist blok ülkelerine, “kahrolsun Amerika” diyenler de neden liberal Batı ülkelerine sığınmışlardır? İkinci ve daha vahim olan soru ise; 12 Mart-12 Eylül arasında yaşanan

⁴⁷⁰ Bölügiray, **age**, s. 557.

⁴⁷¹ **Türkiye’de Yarın**, “Müslümanların İlk Kiblesi Olan Kudüs İçin CİHAD İlan Ediyoruz” (08.09.1980)

⁴⁷² Evren, **Kenan Evren’in... I.**, s. 535.

⁴⁷³ **Age**, s. 535-536.

anarşi olaylarında ölen sağcı ve solcu 5000 öğrencinin vücutlarından çıkan kurşunların aynı tip silahlara ait olması nasıl izah edilebilir?⁴⁷⁴

Büyük resme bakıldığında yukarda bahsi geçen olaylar Türkiye Cumhuriyeti tarihinde nadir rastlanan kitlesel olaylardır. Sosyo-ekonomik buhranlara ve askeri darbenin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu olaylar arasındaki benzerlikler mevcut bir provokasyonun ve sistemli bir kaos planının devreye sokulduğu düşüncesini çağrıştırmaktadır.

3.2. 12 Eylül Askeri Darbesi

3.2.1. Ordunun Müdahale Hazırlıkları

3.2.1.1. Bayrak Harekâtı Planı

Ülke içerisinde süregelen bu şiddet sarmalı ve bunalım ordunun kendi içerisinde organize olarak bir çözüm üretme arayışına girmesini tetikliyordu. Zaten 27 Mayıs'tan sonra gelenek haline dönüşen askeri müdahale alışkanlığı ve bu hakkı kendinde görme olgusu içgüdüsel olarak ordunun reaksiyon vermesini olağan hale getirmekteydi. Bu bağlamda siyasi otoriteye uyarı mektubu vermiş olan ordu bir müdahale planı hazırlamaya koyuldu. Bu konudaki ilk adım Genelkurmay Başkanı Kenan Evren tarafından atılmıştır. İkinci Başkan Haydar Saltık'a, "*Senin başkanlığında çok itimat ettiğimiz iki kurmay subayla bir çalışma grubu kurunuz. ... Esas görevleri, bir müdahale zamanı gelmiş midir, müdahale mi daha iyi netice verir yoksa ilgilileri ikaz mı daha münasiptir, bunları etüt etsinler.*" diyerek *Özel Çalışma Grubu* kurulmasını emretmiştir.⁴⁷⁵ 11 Eylül 1979'da çalışmalara başlayan grup, yaptığı değerlendirmeler sonucunda bir müdahale planı ortaya koydu. Bu plana *Bayrak Harekâtı* adı verildi. Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Haydar Saltık'ın hazırladığı harekât planı Evren'e sunuldu. 16 Haziran 1980'de Genelkurmay Başkanının, Orgeneral Haydar Saltık ve kuvvet komutanlarının yaptığı toplantıda *Bayrak Harekâtı* görüşülmüş ve 11 Temmuz tarihinde askeri müdahale yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak Demirel hükümetinin yeniden güvenoyu alması⁴⁷⁶ sonucu müdahale ertelenmek zorunda kalmıştır.⁴⁷⁷ Komuta kademesi harekâtla ilgili yeni bir değerlendirme yaparak müdahale

⁴⁷⁴ Davut Dursun, *12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005, s. 274.

⁴⁷⁵ Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, s. 284.

⁴⁷⁶ *Tercüman*, "Hükümet Güven Tazeledi", (3 Temmuz 1980).

⁴⁷⁷ Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, s. 442-461.

tarihini 12 Eylül olarak güncellemiş, Bayrak Harekât Planı Sıkıyönetim Komutanlarına 28 Ağustosta gönderilmeye başlanmıştır.⁴⁷⁸

Askeri müdahalenin dayandırıldığı birçok sebep sayılabilir. 1970-80 yılları arasında Türkiye, sosyal, kültürel ve ekonomik bunalımlarla boğuşmuş, ideolojik kutuplaşmaların eylemsel pratiğe evrilmesine şahit olmuştur. Sağ-sol ideolojiler tıpkı bir dama oyununun iki tarafı gibi, birbirlerini eksilterek yok edebilecekleri düşüncesiyle ülkeyi savaş alanına çevirmişlerdir. Yetmişli yılların siyasi aktörleri ise ülke için en hayati konularda bile çözümsüzlüğü yeğlemiş, uzlaşamamayı⁴⁷⁹ ve kavgayı siyaset haline getirerek toplumdaki huzursuzluğa katkı sağlamışlardır.⁴⁸⁰

Ekonomik sıkıntıların giderek kıtlık seviyelerine yaklaştığı 70'li yılların son çeyreğinde, halkın siyasi iradede beklediği çözüm bir türlü üretilmemiştir. Beklentilerin karşılanamadığı, üretimin azaldığı ve işsizliğin had safhaya ulaştığı bu dönemde, halkı canından bezdiren bir diğer etken ise her geçen gün artan anarşizm ve terör olayları olmuştur. Siyasilerden umudunu yitiren halk bir kurtarıcı beklemeye başlamıştır.

12 Eylül askeri müdahalesinin gerekçelerini açıklarken dış etkenlere de değinmek gereklidir. II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan blokların etkinlik ve güç mücadelesi sadece askeri alanlarla sınırlı kalmamış, ideolojik ve fikirsel kavgaları da taraf ülkelere taşımıştır. Kapitalizm ve komünizm arasındaki savaş birçok ülkede sokakları hareketlendirmiş Türkiye'de ise bunun tezahürü sağ-sol çatışması olarak kendini göstermiştir.⁴⁸¹ 1973 Dünya petrol krizi, Türkiye'de haşhaş ekimi yasağının kaldırılması ve Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında, ABD'nin ve dolaylı olarak AET'nin uyguladığı ekonomik ve askeri ambargolar ekonominin bozulmasında oldukça etkilidir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve 1979 İran İslam Devrimi ise küresel siyasi etkileri bakımından askeri müdahaleye dolaylı katkılar sağladığı iddia edilebilir.⁴⁸² Bunun en önemli nedeni, Afganistan ve İran gibi NATO'nun doğu kanadının önemli iki parçasının Sovyet tarafına geçmiş olmasıdır. ABD'nin yıllarca süren SSCB'yi çevreleme politikası, adeta çökmüştür.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Mehmet Ali Birand, , **12 Eylül Belgeseli, Darbenin Ayak Sesleri**, 32. Gün Arşivi, <https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s>, (Erişim Tarihi: 17.12.2023)

⁴⁷⁹ Cumhurbaşkanlığı seçiminde 5 ay gibi uzun bir süre Mecliste siyasi partilerin ortak bir aday üzerinde anlaşamaması bu hususta kuvvetli bir örnektir.

⁴⁸⁰ Hale, **1789'dan Günümüze Türkiye'de ...**, s. 200.

⁴⁸¹ Ufuk Güldemir, **Kanat Operasyonu**, Tekin Yayınları, 2. Baskı, 1986, s. 22-24.

⁴⁸² Ahmad, **Demokrasi Sürecinde ...**, s. 497-545.

⁴⁸³ Alaattin Parmaksız, **Türk Ordusu'nda General Olmak**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 140.

NATO'nun askeri kanadından ayrılmış bir Yunanistan ve Kıbrıs Meselesi yüzünden ilişkilerin zayıfladığı bir Türkiye, bu noktada Batı'nın tekrar kazanmak zorunda olduğu iki müttefike dönüşüvermiştir. Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünü engelleyen Türkiye'nin ikna edilmesi için Batı bloğunun yoğun gayreti olmuştur.⁴⁸⁴ Mevcut siyasi iradeyi bir türlü ikna edemeyen ABD ve NATO, 12 Eylül sonrasında Evren ile samimi bir çalışma zemini bulmuş⁴⁸⁵ ve Türkiye eskiden olduğu gibi tekrar NATO'nun ileri karakolu hizmetine dönmüştür.

3.2.2. Darbe Gerçekleşiyor

Yukarıda sayılan tüm etkenlerin bir sonucu olarak askeri müdahale şartlarının ordu nezdinde olduğu bir gerçektir. Artık Bayrak Harekât Planının ordunun tüm yetkili kadrolarına duyurulmasına sıra gelmiştir. Bu vesileyle tüm ordu ve kolordu komutanları Genelkurmay toplantıya çağırılmıştır. Bu toplantıda, 12 Eylül 1980 günü saat 04.00'te müdahalenin yapılacağı teyit edilmiştir.

Evren, siyasi parti liderlerine verilmek üzere Genelkurmay Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı imzasıyla bir mektup hazırlamıştır. Bu mektupta, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinin uygulanarak yönetime el konulacağı bildirilmiştir.⁴⁸⁶ Tüm hazırlıklarını tamamlayan ordu, 12 Eylül 1980 saat 03.00'te Bayrak Harekâtını başlatmıştır. Buna göre; TRT, PTT ve diğer haberleşme sistemleri kontrol altına alınmıştır. Daha sonra ise müdahaleye karşı oluşabilecek herhangi bir direncin önünü almak için, Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Telsiz İstasyonu ve Polis Radyosu gibi kurumlar ele geçirilmeye başlanmıştır.⁴⁸⁷

3.2.3. Milli Güvenlik Konseyi (MGK)

Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Kara, Hava, Deniz Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan "Milli Güvenlik Konseyi" (MGK) tüm yurttaki yönetime el koymuştur. MGK üyeleri: Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'dur. Devlet Başkanlığı ve MGK Başkanlığı görev ve yetkileri Kenan Evren'de

⁴⁸⁴ M. Ali Birand, **12 Eylül Saat: 04:00**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1984, s. 92-93.

⁴⁸⁵ Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları II**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 98.

⁴⁸⁶ Turan, **Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap**, s. 396-407.

⁴⁸⁷ Didem Karaca, **12 Eylül 1980 Darbe Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2015, s. 59.

toplanmıştır. MGK Genel Sekreterliğine ise Org. Haydar Saltık getirilmiştir.⁴⁸⁸ Ordunun emir komuta zinciri içerisinde yönetimi devraldığı MGK'nın 1 numaralı bildirisi sabaha karşı 04.00'te Türkiye radyolarından tüm dünyaya duyurulmuştur.⁴⁸⁹ 1 No'lu bildiride müdahalenin genel maksadı şöyle ifade edilmektedir:

“Yüce Türk Milleti

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milleti ile bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda izlediğimiz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik ciddi ve fiziki haince saldırılar içindedir.

Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumları ile devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri alamamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine artırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşmüştür.

Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek sistemli bir şekilde ve haince ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köylerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca, devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti!

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyetini kollama ve koruma görevini yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararı almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

⁴⁸⁸ Bülent Tanör, “**Siyasal Tarih (1980-1995)**”, **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995 içinde**, Sina Akşin (Ed.), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 26-27.

⁴⁸⁹ **Milliyet**, “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”, (12 Eylül 1980).

Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Yurtdışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05.00'ten itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

Bu kollama ve koruma harekâtı hakkında teferruatlı açıklama, bugün saat 13.00'teki Türkiye Radyoları ve Televizyonu'nun haber bültenlerinde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşların sükûnet içinde radyo ve televizyonları başında, yayımlanacak bildirimleri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne güvenmelerini beklerim.”

Kenan EVREN

Orgeneral

Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı⁴⁹⁰

Darbenin gerçekleşmesiyle birlikte Hükümet ve TBMM dağıtıldı. Ardından siyasi parti liderleri, Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gözaltına alındılar.⁴⁹¹ 12 Eylül saat 13.00'te Genelkurmay Başkanı ve MGK Başkanı Evren, radyo ve televizyondan müdahalenin sebeplerini izah eden bir konuşma yapmıştır. Konuşmanın içeriği özetle şöyledir:

“Uyarı mektubuna rağmen parlamento ve Anayasal gruplarda 8 ay hiçbir olumlu faaliyet izlenememiş, dünyanın hiçbir ülkesinde Cumhurbaşkanı makamı ve seçimi bu kadar hafife alınmamıştır.

Türk toplumuna yaraşır bir Anayasa, Seçim ve Partiler Kanunu hazırlanacaktır.

NATO dâhil tüm ittifak ve Anlaşmalara bağlı kalınacak, uluslararası sorunlar barışçı yollarla çözülmesinden yana bir dış politika izlenmeye devam edilecektir.

AP, CHP, MSP ve MHP başkanları durum müsait olduğunda serbest bırakılacaktır.

Mahkemelerin süratli ve korkusuz çalışmalarını sağlayacak yasal ve idari tedbirler alınacaktır.

Öğretmen ve polislerin DER'li BİR'li derneklere üye olarak bölünmelerine izin verilmeyecektir. Eğitim ve Öğretim Atatürk ilkeleri doğrultusunda yapılacaktır. İşçi hakları korunacak, işçi ağalarına izin verilmeyecektir.”⁴⁹²

⁴⁹⁰ **T.C. Resmi Gazete**, *Milli Güvenlik Konseyi'nin Bir Numaralı Bildirisi*, 12.09.1980, Sayı: 17103, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 6.

⁴⁹¹ Akşin, **age**, s. 275.

⁴⁹² **Cumhuriyet**, “Ana Hedef Atatürkçülük”, (13 Eylül 1980).

Evren'in konuşmasında en dikkat çekici nokta; siyasi iradenin anarşi ve şiddet olaylarını önlemek için hiç reaksiyon göstermediği ve müdahaleyi zorunlu hale getirdiğidir. MGK tarafından 13 Eylülde *Devlet Başkanı* unvanı verilen Evren, 16 Eylül 1980 tarihli konuşmasında ise, müdahalenin amaçlarını şöyle açıklamıştır:

1. Milli birlik ve beraberliği tesis etmek,
2. Anarşi ve terörü önleyerek can ve mal güvenliğini sağlamak,
3. Devlet otoritesini hâkim kılmak ve korumak,
4. Sosyal barışı milli anlayış ve beraberliği sağlamak,
5. Sosyal adalete, kişi hak ve hürriyetlerine ve insan haklarına dayalı laik Cumhuriyet rejimini işler kılmak,
6. Ve nihayet makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmektir.⁴⁹³

Bazı kesimler ise askerin ülkede cereyan eden olaylara müdahalede bulunmamayı tercih ettiğini ileri sürmektedir. Örneğin Türkeş'e göre; 12 Eylül'den önce MİT, terör örgütü üyelerinin ve anarşistlerin isim ve adreslerini sıkıyönetim komutanlıklarına iletilmiş olmasına rağmen herhangi bir tutuklama işlemi yapılmamıştı. Bu durumun da ordu eliyle terörün tırmanmasına fırsat verilmesine ve halkın bu olaylar yüzünden bezgin hale gelmesine neden olmaktaydı.⁴⁹⁴ Bu açıdan halkın hükümet dışında bir kurtarıcıyı onaylayacak noktaya gelmesi sağlanmış ve darbenin psikolojik zemini oluşturulmuştur.

Milliyet Gazetesi yazarı Güneri Civaoğlu 6 Şubat 2010 tarihli köşe yazısında; “11 Eylül’e kadar her gün onlarca insanımız terör saldırılarında öldürülüyordu. Peki, ne oldu da 12 Eylül 1980 ihtilalinin sabahından itibaren terör bıçakla kesilmişçesine durdu?”⁴⁹⁵ diye önemli bir soru soruyor ve darbeye giden süreçte yaşanan şiddet olaylarının engellenmesi noktasında ordunun isteksiz tavrını dile getiriyordu. Darbeden birkaç gün önce Demirel ile yaptığı görüşmeyi de bu iddiasını desteklemesi babında bu yazısında aktarmıştır.

3.2.4. Türk ve Dünya Basınında 12 Eylül Darbesine İlk Tepkiler

12 Eylül 1980 darbesi gazetelerde şu manşetlerle karşılanmıştır: Milliyet, “*Yönetim Ordu’da*”, Tercüman, “*Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu*”, Cumhuriyet ve Hürriyet,

⁴⁹³ **Ayın Tarihi**, 1980 Eylül, Ekim, Kasım, Aralık-1981 Ocak Şubat, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1981, s. 39.

⁴⁹⁴ Metin Turhan, **Alparslan Türkeş 1980-1987**, Panama Yayıncılık, Ankara 2016, s. 229.

⁴⁹⁵ **Milliyet**, Güneri Civaoğlu “Darbe Gerekçesi”, (6 Şubat 2010).

“*Ordu Yönetime El Koydu*”. Türk basınında ilk andan müdahalenin olumlu karşılandığı haber içeriklerine de yansımıştır. Dış basının saygın gazeteleri de konuya büyük ilgi göstermiştir. Amerika’nın önde gelen gazetelerinden The New York Times 16 Eylül sayısında; “*Darbeden Sonra Türkiye’nin Görevi*” başlığı altında, Türkiye’nin müdahaleden önceki güç koşullarına değinmiş, ordunun zor bir görev üstlendiğine vurgu yaparak görece darbeyi haklı görür bir yaklaşım sergilemiştir. İngiliz medyasının yüksek tirajlı gazetelerinden The Observer 14 Eylül tarihli sayısında, “*Türk Generaller Barış İstiyor*” başlığı altında, ordunun müdahalesinin teröre karşı yapıldığını ve kısa zamanda demokrasiye geçme fikrinin hâkim olduğunu vurgulamış, halkın ordu idaresinden memnun olduğunu belirtmiştir. Fransa’da yayınlanan haftalık dergi Paris-Match 18 Eylülde, “*Halk Tarafından Çağrılan Bir Ordu*” başlığı altında; Darbelerin Türk demokrasi hayatının bir emniyet sübabı olduğu minvalinde yorumlar yapmıştır. Ayrıca askerlerin siyasetin çıkmaza girdiği dönemlerde işleri toparlamak adına idareyi ele aldığı ve sonra da sivillere tekrar iade ettiği belirtilmiştir.⁴⁹⁶

3.2.5. Türk ve Dünya Kamuoyunda 12 Eylül Darbesine İlk Tepkiler

Türk halkı, 70’li yıllar boyunca artarak devam eden ve son çeyrekte en kanlı haline şahit olduğu anarşizm ve çatışmaların 12 Eylül müdahalesiyle son bulmasını, can güvenliğinin temin edileceğine inanarak sevinçle karşılamıştır. Ülkenin önemli bir bölümünden orduya minnet duyguları ve tebrikler iletilmiştir.

Eski Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Danıştay Başkanı ve Uyuşmazlık Mahkemesi Başkanları Evren’e tebrik mesajları göndermiştir.⁴⁹⁷ Atatürk Üniversitesi Yönetim Kurulu Orgeneral Evren’e kutlama telgrafi göndermiştir.⁴⁹⁸ TOBB Başkanı Mehmet Yazar, Devlet Başkanı Kenan Evren’e bir telgraf göndererek başarı dileklerini iletmiştir. Ayrıca TOBB’un Türk Silahlı Kuvvetlerinin başarılı olması için elinden gelen desteği sunacağını bildirmiştir.⁴⁹⁹ Bu yaklaşım, ülkede söz sahibi olmuş siyasilerin, iş dünyasına yön veren odaların, yüksek yargı mensuplarının ve yükseköğretim camiasının müdahaleye olumlu bakışına örneklerdendir.

Müdahaleden önce yaklaşık 55.000 işçinin katıldığı grevler, 12 Eylül sonrası maaşlara verilen %70 oranındaki zamla birlikte kaldırılmış ve ülkenin üretim çarkları yeniden

⁴⁹⁶ **Dış Basında Türkiye 1977-1987**, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1987, s. 35-37

⁴⁹⁷ **Cumhuriyet**, (16 Eylül 1980).

⁴⁹⁸ **Cumhuriyet**, (14 Eylül 1980).

⁴⁹⁹ **Cumhuriyet**, (15 Eylül 1980).

dönmeye başlamıştır. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Halit Narin, ekonominin canlanmasıyla toplumun huzurunun artacağını belirterek, üretimi ve ülke gelirinin artmasına katkı sağlayarak yeni yönetimi destekleyeceklerini ifade etmiştir.⁵⁰⁰

Dış kamuoyunda tepkisi en çok merak edilen ülke ABD olmuştur. Son yıllarda Türkiye ile ilişkileri inişli çıkışlı bir halde olan ABD'nin bu müdahalenin neresinde olduğu, hep tartışla gelmiştir. Dünya kamuoyuna Türkiye'deki darbeyi ilk duyuran ülkenin ABD olması, olaylarda bir etkisi olduğu veya önceden darbeden haberi olduğu söylentilerine yol açmış, ABD Dışişleri bu iddiaları yalanlamıştır.⁵⁰¹ 12 Eylül yönetiminin ABD ile iyi ilişkiler kurması, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya'nın darbeden bir hafta önce ABD'de bulunması⁵⁰² ve 11 Eylülde Türkiye'ye dönmesi iddiaları güçlendiren bir durumdur. Bununla birlikte Bayrak Harekât Planının mimarı Haydar Saltık'ın darbe öncesi Türkiye-NATO arasındaki askeri ilişkilerden sorumlu kişi olması ve darbe sonrası MGK Genel Sekreterliğine getirilmesi de ABD ile TSK arasında darbe konusunda işbirliği olduğu savını güçlendirmektedir.⁵⁰³ Nitekim CIA Türkiye Masası Şefi Paul Henze, ABD yönetiminin böyle bir müdahaleyi beklediğini ve kendi yararına gördüğü için desteklediğini söylemiştir.⁵⁰⁴ Dönemin tanıklarından, siyaset adamı ve gazeteci Yaşar Okuyan anılarında, Türkiye'de yapılan her darbede ABD parmağı olduğunu, bunun en önemli kanıtının da müdahalelerden önce ABD'nin sivil yönetimlere yaptırmadığı her işi askeri yönetim dönemlerinde kolayca yaptırabilmesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁵

İngiltere de 12 Eylül müdahalesine olumlu yaklaşan ülkelerden biri olmuştur. Önde gelen yayın kuruluşları, Türkiye'de yaşanan anarşizm ve ölümlerin orduyu darbeye zorunlu kıldığını, Türkiye'nin NATO için önemli bir ortak olduğunu vurgulamışlardır.⁵⁰⁶ The Daily Telegraph; *“Hiç şüphesiz ordunun yönetime el koyması Batıyı rahatlattı”* diyerek olumlu ifadeler kullanmıştır.⁵⁰⁷ Sovyet resmi haber ajansı TASS, müdahalenin ABD tarafından duyurulmasına atıfla, TSK ve ABD'nin işbirliği içinde olduğunu ima etmiştir. AET Komisyonu da Türkiye'de yaşanan gelişmeleri yakından takip ettiklerini, AET-Türkiye ilişkilerinin tarihsel bağlarla kuvvetlendiğini ve bunu kaybetmek istemediklerini

⁵⁰⁰ **Cumhuriyet**, (16 Eylül 1980).

⁵⁰¹ **Tercüman**, (13 Eylül 1980).

⁵⁰² **BCA**, 30-18-1-2, 405-160-4.

⁵⁰³ Ufuk Güldemir, **Çevik Kuvvet Gölgesinde Türkiye (1980-1984)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 131.

⁵⁰⁴ Turan, **Türk Devrim ...**, 5. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s. 411.

⁵⁰⁵ Yaşar Okuyan, **O Yıllar 12 Eylül'den Anılar, Mektuplar ve Belgeler**, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 163.

⁵⁰⁶ **Tercüman**, (13 Eylül 1980).

⁵⁰⁷ **Dış Basında...**, s. 35-37.

bildirmiştir.⁵⁰⁸ Büyük resme bakıldığında, MGK Başkanı Kenan Evren'in 12 Eylül günü yaptığı konuşmada tüm uluslararası anlaşmalara bağlı kalınacağı teminatı, Batılı ülkelerin ve NATO'nun içini rahatlatmıştır.

3.2.6. Bülent Ulusu Hükümeti

12 Eylül Bayrak Harekâtı'nın ilk ve en önemli evresi yönetimin kansız bir şekilde devralınmasıyla başarılmıştı. Askeri yönetimin başarısı, ancak yasama ve yürütme organlarının sağlıklı işletilmesiyle mümkün olabilirdi. MGK bu saikle bir hükümet teşkil etmeye koyuldu. Hükümetin başına kimin geçeceği konusunda fikir birliği yoktu. Önce Haydar Saltık düşünülmüş, ancak askerliğe devam etme isteği nedeniyle bu görevi kabul etmemiştir. CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu'na da aynı teklif götürülmüş, Feyzioğlu göreve sıcak bakmamıştır. Bunun üzerine MGK, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Emekli Oramiral Bülent Ulusu ismi üzerinde fikir birliğine varmıştır. 20 Eylül tarihinde Ulusu Başbakan olarak tayin edilmiştir.⁵⁰⁹

21 Eylül 1980 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin 44. Hükümeti Ulusu tarafından kurulmuştur. Yeni kabinenin MGK'nın belirlediği isimlerden oluşması sürpriz olmamış, asker bu konuda da işi sıkı tutmayı yeğlemiştir. Bu nedenle emekli generallere ve 12 Mart hükümetlerinde görev almış isimlere kabinede⁵¹⁰ yer verilmiştir.⁵¹¹

Kabinenin en dikkat çekici üyesi, 1977 milletvekili seçimlerinin MSP İzmir adayı, son Demirel hükümetinin Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'dır. MGK, uluslararası mali işbirlikleri noktasında Özal'ın yetkinliğine güvenmektedir. 24 Ocak kararlarının mimarı Özal, bu istikrar planıyla başta IMF ve uluslararası finans dünyasının Türkiye'ye olumlu bakmasını sağlamıştır. Askerin, MSP geçmişine rağmen Özal'ı tercih etmesi ekonomik

⁵⁰⁸ Tercüman, (13 Eylül 1980).

⁵⁰⁹ Evren, **Zorlu Yıllarım-1**, s.237-239, **T.C. Resmi Gazete**, *Başbakan Atanmasına Dair İşlem*, 21.09.1980, Sayı: 17112, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 9, **Hürriyet**, "Başbakan Bülent Ulusu", (21 Eylül 1980), Dursun, **age**, s. 172.

⁵¹⁰ T.C. 44. Hükümetinin üyeleri: Başbakan Bülent Ulusu, Devlet Bakanı-Başbakan Yardımcısı Zeyyat Baykara, Devlet Bakanı-Başbakan Yardımcısı Turgut Özal, Devlet Bakanı İlhan Öztrak, Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş, Devlet Bakanı Nimet Özdaş, Adalet Bakanı Cevdet Menteş, Milli Savunma Bakanı Ü. Halûk Bayülken, İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner, Dışişleri Bakanı İlter Türkmen, Maliye Bakanı Kaya Erdem, Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam, Bayındırlık Bakanı Tahsin Önalp, Ticaret Bakanı Kemal Cantürk, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Necmi Ayanoğlu, Gümrük ve Tekel Bakanı Recai Baturalp, Ulaştırma Bakanı Necmi Özgür, Tarım ve Orman Bakanı Sabahattin Özbek, Çalışma Bakanı Turhan Esener, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Şahap Kocatopu, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Serbülen Bingöl, Turizm ve Tanıtma Bakanı İlhan Evliyaoglu, İmar ve İskân Bakanı Şerif Tüten, Köyîşleri ve Kooperatifler Bakanı Münir Raif Güney, Gençlik ve Spor Bakanı Vecdi Gönül, Sosyal Güvenlik Bakanı Sadık Şide ve Kültür Bakanı Cihat Baban'dan oluşmuştur.

⁵¹¹ Turan, **Türk Devrim ..., 5. Kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s. 413-414.

kaygıların daha ağır bastığının resmidir.⁵¹² Özal, yeni kabinede Devlet Bakanı-Başbakan Yardımcısı olarak görevlendirilmiştir. Aslında Özal'ın hayali, Maliye ve Ticaret Bakanlıklarının kendi idaresinde olmasıdır.⁵¹³ Ancak bu gerçekleşmemiş ekonomi yönetiminin başında olmakla şimdilik yetinmiştir.

Yeni hükümetin programı, 27 Eylül tarihinde Mecliste okunmuştur. Bu sunumda Ulusu hükümet programı⁵¹⁴ ve amaçlarını şöyle sıralamaktadır:

1. Atatürk ilkeleri rehberimiz olacaktır. Takip edeceğimiz yolu bu ilkeler aydınlatacak ve gösterecektir.
2. Ülkemizin bütünlüğüne ve bölünmezliğine yönelik, anarşi, mezhep kışkırtmacılığı, bölücülük faaliyetleri kesinlikle yok edilecektir.
3. Aziz yurdumuzun ufkunu karartan bütün kara bulutları dağıtmaya kararlıyız. Bunun için de, herkese insanca yaşayacağı gelir teminine gayret etmek, işsizlikle mücadeleyi kazanmak, pahalılığı etkisiz hale getirmeyi başarmak, ülkeyi her geçen gün daha mamur ve müreffeh hale getirmek değişmez hedeflerimiz olacaktır.⁵¹⁵

Ulus hükümeti 30 Eylül tarihinde MGK üyelerinin güvenoyunu almıştır.⁵¹⁶

3.3. Siyasi Partilerin Kapatılması

12 Eylül müdahalesi yönetiminin ilk işi MGK'nın 7 numaralı bildirisiyle siyasi partilerin faaliyetlerini yasaklamak olmuştur. Bununla birlikte kamu güvenliği nedeniyle DİSK ve MİSK ile bunlara bağlı tüm sendikaların faaliyetleri de durdurulmuştur. Bu kuruluşların yöneticileri TSK tarafından güvence altına alınmıştır. Yine aynı bildiride, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay dışında kalan tüm derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur.⁵¹⁷ Bu bildirinin gereği olarak müdahale sabahı erken saatlerde, Türkeş hariç Demirel, Ecevit ve Erbakan aileleriyle birlikte gözetim altına alınarak Etimesgut Havaalanına getirildiler. Buradan liderleri ve eşlerini alan uçak önce İzmir'e indi. Askerler Erbakan'ı Uzunada'ya naklettiler. Uçağın sonraki durağı Yeşilköy Havalimanı oldu.

⁵¹² Baskın Oran, "1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye - 2", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2** içinde, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 16-17.

⁵¹³ Mehmet Barlas, **Turgut Özal'ın Anıları**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 18.

⁵¹⁴ **Hükümetler ve Programları 1980-1987 -III**, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s. 9-12.

⁵¹⁵ **Ayın Tarihi**, (Eylül-Aralık 1980), 16 Eylül 1980, s. 39.

⁵¹⁶ **T.C. Resmi Gazete**, Bakanlar Kuruluna Güvenildiğine Dair MGK Kararı, 1.10.1980, Sayı: 17122, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1,

⁵¹⁷ **T.C. Resmi Gazete**, "Milli Güvenlik Konseyi'nin Yedi Numaralı Bildirisi", 12 Eylül 1980, Sayı: 17103, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 10.

Demirel ve Ecevit aileleriyle buradan Gelibolu'daki Hamzakoy'a götürüldüler.⁵¹⁸ Darbe sabahı ulaşılamayan Türkeş ise 14 Eylülde teslim olmuştur. Aynı gün Uzunada'ya Erbakan'ın yanına götürülmüştür.⁵¹⁹

9 Ekim 1980 tarihinde Erbakan ve Türkeş Ankara'ya getirilmiş ve ifadeleri alınmak üzere Mamak Sıkıyönetim Komutanlığı'na sevk edilmişlerdir. Haklarında ceza davası açılan Türkeş⁵²⁰ 11 Ekimde, Erbakan⁵²¹ ise 15 Ekimde tutuklanmıştır.

TSK gözetimindeki sürgün hayatı Demirel ve Ecevit için 11 Ekim tarihinde sona ermişti. Bu tarihte Ankara'ya getirilen iki lider, MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık imzalı, 5 maddeden oluşan bir tebligata uymak kaydıyla evlerine dönebilmişlerdir. Tebligatın asıl amacı ise 3. maddede açıkça belirtiliyordu. Bu maddeye göre; siyasi faaliyetler yasaklandığından, siyasi ve yönlendirici faaliyetlerde bulunulmayacak ve bu minvalde beyanlar verilmeyecekti. Evlerinde bu amaca yönelik toplantılar düzenlenmeyecek ve başkasının düzenleyeceği siyasi içerikli toplantılara katılmayacaktı.⁵²² MGK bu tedbirle, geniş kitleleri etkileyebilecek potansiyele sahip bu liderlerin siyasi arenayı yeniden hareketlendirip, müdahalenin amaç ve hedeflerine zarar vermesinin önüne geçmeyi düşünmüştür.

Demirel ve Ecevit siyasi hayattan öyle kolay ayrı kalabilecek figürler değildi. Resmî olarak sade vatandaş olsalar bile halkın gözünde parti liderlikleri devam etmekteydi. Özellikle Demirellerin Güniz Sokak'taki evleri ziyaretçi akınına uğruyordu. Özellikle AP'lilerin sık ziyaretleri TSK'nın radarına girmişti. MGK bu hareketlilikten hiç memnun değildi.⁵²³

MGK'nın 29 Ekim tarihli bildirisinde, siyasi yasaklar kaldırılınca Demirel ve Ecevit'in sade vatandaşlar ölçüsünde siyasete katılabilecekleri ancak herhangi bir partinin lideri olabileceklerinden söz edilmediği vurgulanıyordu. Demirel bu bildiri karşısında sessiz kalmayı tercih etmiş, Ecevit ise radikal bir karar vererek 30 Ekim 1980'de CHP Genel Başkanlığından istifa etmiştir.⁵²⁴ Demirel'in gizli kapaklı faaliyetleri ve Ecevit'in belirgin reaksiyonları, MGK'yı siyaset konusunda daha sert önlemler almaya sevk etmiştir. Bu vesileyle, 5 Haziran 1980 tarihli 52 Numaralı MGK bildirisi ile her türlü siyasi faaliyet

⁵¹⁸ Birand, 12 Eylül Saat: 04:00, s. 291-292.

⁵¹⁹ Cumhuriyet, "MHP Başkanı Türkeş de Teslim Oldu", (15 Eylül 1980).

⁵²⁰ Milliyet, "Türkeş Tutuklandı Erbakan Serbest Bırakıldı", (12 Ekim 1980).

⁵²¹ Milliyet, "Erbakan Tutuklandı", (16 Ekim 1980).

⁵²² Veli Özdemir, ARAYIŞ/12 Eylül Darbesi ve Özgürlüğün Bedeli, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 19-20.

⁵²³ Bölügiray, Age, s. 90.

⁵²⁴ Günaydın, "Ecevit'in İstifa Demeci Siyasi Amaçlı Bulundu", (31 Ekim 1980).

yasaklanmıştır.⁵²⁵ İlerleyen günlerde bu tedbirin yeterli olmadığını düşünen MGK, 16 Ekim 1981 tarihinde yayınlanan 2533 sayılı kanunla tüm siyasi partileri kapatma kararı almıştır.⁵²⁶

3.4. 12 Eylül Sonrası MGK'nın Yol Haritası

Ordu tarafından 12 Eylül müdahalesinin gerekçeleri arasında en önemli husus anarşi ve şiddet olayları gösterilmektedir. Asker bu durumun ortaya çıkmasında 1961 Anayasası'nın getirdiği aşırı özgürlüklerin belirleyici olduğunu savunmaktadır. Bu dönemde MGK'nın bir numaralı gündemi yeni bir anayasa hazırlamak olacaktır. MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık, anayasa çalışmalarını ve demokrasiye dönüş programını, düzenlediği basın toplantısında şu şekilde sıralamıştır:

1. “Kurucu Meclis’in teşkiline imkân verecek ön şartların sağlanması,
2. 2324 sayılı “Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun’a ek olarak çıkarılacak “Kurucu Meclis’in Kurulu, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun” kabulü,
3. Kurucu Meclis’in teşkil edilerek yeni anayasanın hazırlanması,
4. Yeni anayasanın halkoyuna sunulması,
5. Yeni Partiler Kanunu ile Seçim Kanunu’nun hazırlanması,
6. Parti faaliyetlerine izin verilmesi,
7. Makul bir sürenin sonunda yeni seçimlerin yapılması ve parlamentonun açılması,
8. Kurucu Meclis ve Millî Güvenlik Konseyi’nin görevlerinin sona ermesi, demokratik siyasal yaşama dönülmesi.”⁵²⁷

Müdahale sonrası yoğun bir çalışma temposuna giren MGK üyeleri, 18 Eylül 1980 tarihinde Mecliste yemin ederek bir anlamda yaptıkları tüm eylemlerin resmiyet çatısı altına kaydetmiş oldular.⁵²⁸

3.4.1. Kurucu Meclis ve Yeni Anayasa Çalışmaları

⁵²⁵ **T.C. Resmi Gazete**, *Millî Güvenlik Konseyi 52 No’lu Kararı*, 5 Haziran 1981, Sayı: 17361, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1-2.

⁵²⁶ **T.C. Resmi Gazete**, *Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun (No: 2533)*, 16 Ekim 1981, Sayı: 17486, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1-2.

⁵²⁷ Evren, **Kenan Evren’in Anıları II**, s. 136-137.

⁵²⁸ Yemin metni için bkz. Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Ankara 1981, s. 204-205.

MGK yönetimi, müdahale sonrasında birçok kez yeniden demokratik düzene dönüleceğinin sinyalini vermiştir. Bu yönde atılan önemli adımlardan biri Kurucu Meclisin teşkil edilmesidir. MGK, 29 Haziran 1981 tarihinde 2485 Sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunu kabul ederek yürürlüğe koymuştur. Kanun gereği Kurucu Meclis; MGK ve Danışma Meclisinden oluşacaktır. Kurucu Meclis'in temel görevleri; yeni Anayasa hazırlamak ve Anayasa'yı halkoyuna sunmak için gerekli yasal düzenlemeleri yapmaktır. Ayrıca Kurucu Meclis, Anayasa'nın kabulü sonrasında "Siyasî Partiler Kanunu" ve "Seçim Kanunu" hazırlamakla yetkilendirilmiştir.⁵²⁹

Kurucu Meclis, doğrudan MGK'nın seçtiği 40, 67 il valiliklerinin gönderdiği adaylar arasından yine MGK'nın uygun gördüğü 120 olmak üzere 160 üyeden oluşmaktaydı.⁵³⁰ Hal böyleyken nihai kararı verecek mercii yine MGK oluyordu. Askerin bu yapıyı kurma amacı, yapılacak uygulamaları "Meclis" kavramı altında yaparak demokratiklik algısı oluşturmak istediği de düşünülebilir. Danışma Meclisi en yaşlı üye olan Sadi Irmak başkanlığında, 23 Ekim 1981 tarihinde çalışmalarına başladı.⁵³¹

3.4.2. Yeni Anayasa Çalışmaları ve 1982 Anayasası

1960 askeri müdahalesinde olduğu gibi 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren askeri erkler de hem müdahaleyi meşru zemine oturtabilmek hem de planladıkları sistemi oturtmak için yeni bir anayasa yapma yolunu seçmiştir. Bunun yanı sıra 12 Eylül'e ülkeyi sürükleyen başlıca sebebin 1961 Anayasası olduğu savı MGK'nın darbe sonrası en çok kullandığı argüman olmuştur.

Yeni Anayasa yapmakla görevlendirilen Danışma Meclisi, 23 Kasım'da 15 kişilik bir Anayasa Komisyonu kurmuş ve başkanlığa ise Anayasa Hukuku Profesörü Orhan Aldıkaçtı getirilmiştir.⁵³² Çalışmalara başlayan komisyon, toplumun farklı kesimlerinin de görüşünü alarak ve 1961 Anayasası'ndan da faydalanarak hazırladığı taslağı 17 Temmuz 1982 tarihinde Danışma Meclisi'ne sunmuştur.⁵³³ Danışma Meclisi'nin gündeme aldığı taslak 120 üyenin kabul oyuyla kabul edilerek maddeler üzerinde çalışmalara

⁵²⁹ T.C. Resmi Gazete, *Kurucu Meclis Hakkında Kanun (No: 2485)*, 30 Haziran 1981, Sayı: 17386, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1-8.

⁵³⁰ Bkz: <https://www.anayasa.gen.tr/82ay-hazirlik.htm> (Son Erişim Tarihi 20.02.2024)

⁵³¹ Cumhuriyet, "Irmak, Danışma Meclisi Başkanı", (28 Ekim 1981).

⁵³² Cumhuriyet, "Prof. Orhan Aldıkaçtı Anayasa Komisyonu Başkanlığına Seçildi", (25 Kasım 1981).

⁵³³ Şükrü Karatepe, *Darbeler ve Anayasalar*, A Kitap, Ankara, 2017, s. 238-239.

geçilmiştir.⁵³⁴ MGK taslakta bulunan siyasi partiler, dernekler ve sendikalar ile ilgili maddelerde bazı düzenlemeler yapmış ve Anayasa taslağına son şekli verilmiştir.⁵³⁵

Hazırlanan yeni Anayasa metninin 7 Kasım 1982’de referanduma götürülmesi için gerekli kanun 24 Eylül 1982 tarihinde çıkarılmıştır.⁵³⁶ 19 Ekim tarihinde Anayasa halka duyurulmuştur.⁵³⁷ Anayasa konusunda halkın desteğine çok önem veren Evren, yeni Anayasa’yı yurt gezileriyle, televizyon ve radyo konuşmalarıyla halka takdim ederek destek arayışına girmiştir. Ancak bu tanıtım gezilerinden önce MGK yapılabilecek olumsuz kampanyaların ve eleştirilerin 71 No’lu karar ile bertaraf etmek istemiştir. Kararda;

“Parlamentar demokratik rejime sağlıklı ve güvenilir bir biçimde süratle geçebilmeyi sağlamak amacı ile düzenlenmiş olan Anayasanın geçici maddeleri ile Devlet Başkanının Radyo - Televizyonda ve yurt gezilerinde yapacakları Anayasayı tanıtmaya konuşmaları hiç bir surette eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı veya sözlü her hangi bir beyanda bulunulamaz.”⁵³⁸

ifadeleri ile, Anayasa ve Devlet Başkanı ile ilgili eleştirilere ve aksi yönde görüşlere katiyen izin verilmeyeceği vurgulanmıştır. MGK böylece, Anayasa’daki en temel haklardan sayılan *ifade özgürlüğünü* Anayasa tanıtımları yapılırken yasaklayarak dramatik bir işe imza atmıştır.

7 Kasım 1982 tarihinde yapılan halkoylamasında % 92’ye yakın Evet oyuyla Anayasa halk tarafından kabul edilmiş, MGK Başkanı Kenan Evren ise Türkiye Cumhuriyeti’nin 7. Cumhurbaşkanı olmuştur.⁵³⁹ Evren böylece 7 yıllığına bu göreve getirilmiş oluyordu.⁵⁴⁰ 1982 Anayasası olarak bilinen yeni Anayasa 9 Kasım’da çıkarılan kanunla yürürlüğe girmiştir.⁵⁴¹

1982 Anayasası 1961 Anayasası’na göre daha kısıtlayıcı bir yapıya sahiptir. Örneğin; 12. maddede kişi hak ve hürriyetlerinin önemi vurgulanırken, 14. maddesinde ise bu hak ve özgürlüklerin, devletin varlığına tehdit oluşturan durumlarda yok sayılabileceğine işaret

⁵³⁴ Tercüman, “Anayasa MGK’nın Görüşüne Hazır”, (24 Eylül 1982).

⁵³⁵ Evren, **Kenan Evren’in Anıları III**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s. 271-289.

⁵³⁶ T.C. Resmi Gazete, *Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun (No: 2707)*, 24 Eylül 1982, Sayı: 17823, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1-3.

⁵³⁷ Hürriyet, “Liderler ve Yöneticilere 10 Yıl Siyaset Yasak”, (20 Ekim 1982).

⁵³⁸ T.C. Resmi Gazete, *Milli Güvenlik Konseyi Kararı (No: 71)*, 21 Ekim 1982, Sayı: 17845, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1-2.

⁵³⁹ Milliyet, “Evren Cumhurbaşkanı”, (8 Kasım 1982).

⁵⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Geçici Madde 1.

⁵⁴¹ T.C. Resmi Gazete, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (No:2709)*, 9 Kasım 1982, Sayı: 17506, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1-37.

edilmektedir.⁵⁴² Yeni Anayasa'nın getirdiği yeniliklerden biri de çift başlı meclis sisteminin feshedilmesidir. 12 Eylül öncesinde önemli kanunların çıkarılması noktasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları sebebiyle yaşanan aksaklıklar Senato yapısının sorgulanmasına yol açmıştır. Bu dönemde, 5 yıllığına 400 vekille çalışan bir TBMM yapısı kabul edilmiş ve Senato uygulamasından vazgeçilmiştir.⁵⁴³ Ayrıca Cumhurbaşkanının yetkileri arttırılmış ve doğal olarak askerin yönetimdeki ağırlığı pekiştirilmiştir.⁵⁴⁴

12 Eylül yönetiminin hem Anayasa hazırlarken hem de sonrasında yaptığı uygulamaların temel hareket kaynağı darbe öncesinde ülkede yaşanan olayların sebeplerini yok etmek olmuştur. Genel itibariyle özgürlükler belli bir sınıra çekilmiş, siyasi partilerin faaliyet alanları ve örgütlenme sahaları daraltılmıştır. Anarşizmin ve bölücü fikirlerin kaynağı olarak görülen üniversiteler ile ilgili ise MGK'nın aldığı tedbir Yükseköğretim Kurulu'nu (YÖK) kurmak olmuştur.⁵⁴⁵ Yükseköğretim kurumlarının 2547 Sayılı kanunla yeni bir statüye geçmesi kimi çevrelerce olumlu karşılanmış bazı akademisyenlerin ise tepkisine maruz kalmıştır.⁵⁴⁶

3.4.3. 1983 Seçimleri ve Demokrasiye Dönüş

16 Ekim 1981 tarihinde mevcut siyasi partiler kapatılmış ve mal varlıkları hazineye devredilmiştir.⁵⁴⁷ MGK demokrasiye geçiş yolunda siyasi parti oluşumlarının yeniden düzenlenmesine karar vermiştir. Bu amaçla Danışma Meclisi'ne Anayasa hazırlama görevinin yanında Siyasi Partiler Kanunu hazırlama görevi de verilmiştir.⁵⁴⁸ Anayasa tasarısının kabulünün ardından Siyasi Partiler Kanunu üzerine yoğunlaşan Anayasa Komisyonu, 14 Şubat 1983 tarihinde hazırlanan tasarıyı Danışma Meclisi'ne sunmuştur.⁵⁴⁹ 3 Mart 1983 tarihinde üzerinde yapılan bazı değişikliklerle tasarı kabul edilmiştir. MGK'nın onayına sunulan yasa tasarısı 24 Nisan 1983'te kanunlaştırılmıştır. Buna göre; partiler en az 30 Türk vatandaşı tarafından kurulabilecek, partiler seçime katılabilmek için illerin en az yarısında teşkilatlanmış olacaktır. Cumhuriyet Başsavcısı partileri denetleyebilecek ve gerekli görülen hallerde kapatılmasını sağlayabilecektir. 21 yaşını

⁵⁴² Karatepe, **Age**, s. 273.

⁵⁴³ Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset...**, s. 306.

⁵⁴⁴ **T.C. Resmi Gazete**, 1982, Md. 104.

⁵⁴⁵ **T.C. Resmi Gazete**, *Yükseköğretim Kanunu (No:2547)*, 6 Kasım 1981, Sayı: 17863, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1-58.

⁵⁴⁶ **Hürriyet**, "Üniversiteler YÖK'ü Fazla Beğenmedi", (7 Kasım 1981).

⁵⁴⁷ **Milliyet**, "İşte Feshedilen Partiler", (17 Ekim 1981).

⁵⁴⁸ **T.C. Resmi Gazete**, *Kurucu Meclis Hakkında Kanun (No: 2485)*, 30 Haziran 1981, Sayı: 17386, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s. 1-8.

⁵⁴⁹ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, C. 14, 55'inci Birleşim, 14 Şubat 1983, s. 369.

dolduran vatandaşlar parti üyesi olabilecek, partilerin gelirleri, üyelik aidatları, milletvekili aidatı, bayrak, flama ve rozet satışlarından elde edilen gelirler, mal varlıkları üzerinden kazanılan gelirler, konser eğlence vb. etkinlik gelirleri dışında ayrıca partilere devlet yardımı yapılmayacaktı.⁵⁵⁰

Siyasi Partiler Kanunu'nda dikkat çeken hususlardan biri de getirilen siyasi yasaklardır. Geçici 1. maddenin 'a' bendine göre Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş ve Bülent Ecevit'in de aralarında bulunduğu 242 kişi 10 yıl süreyle siyaset yapamayacak, parti üyesi olamayacak ve herhangi bir partiyi desteklediği beyanında bulunamayacaktır.⁵⁵¹

Siyasi Partiler Kanunu'nun kabul edilmesiyle sıra Seçim kanunu hazırlamaya gelmiştir. Anayasa Komisyonu tarafından yapılan çalışmalar neticesinde hazırlanan kanun tasarısı, 15 Nisan 1983 tarihinde Danışma Meclisi'ne sunulmuştur.⁵⁵² Danışma Meclisi'nde görüşülen tasarı, bazı değişiklikler yapılarak MGK'ya sunulmuş, 10 Haziran'da MGK'da kabul edilerek yasalaşmıştır. Kanunun öne çıkan hükümleri özetle şöyledir: Tek dereceli nispi temsil sistemine göre ve gizli oy ile yapılacaktır. 400 üyeden oluşacak TBMM seçimleri 5 yılda bir yapılacaktır. Milletvekili seçilme yaşı 30 olarak belirlenmiştir. Genel seçimlerde ülke çapında %10 barajını aşamayan partiler milletvekili çıkaramayacaktır.⁵⁵³ Aynı kanunun Geçici 1. maddesi gereğince genel seçimler 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacaktır.

3.4.4. 6 Kasım Seçimlerine Katılan Siyasi Partiler

Siyasi partilerin kuruluş şartlarını sağlama ve ülke çapında yeterli teşkilatlanmayı tamamlaması için verilen süre 25 Ağustos 1983 tarihinde sona ermekteydi. Tüm şartları sağlayabilen, bunun yanında MGK'nın onayını almayı başararak seçime katılmaya hak kazanan partiler; Turgut Sunalp başkanlığında Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Turgut Özal başkanlığında Anavatan Partisi (ANAP) ve Necdet Calp başkanlığında Halkçı Parti (HP) idi.

MGK'nın incelemeleri sonucunda veto yiyen ve 6 Kasım seçimlerine katılamayan partiler; Büyük Türkiye Partisi (BTP), Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Doğru Yol Partisi (DYP), Yeni Doğuş Partisi, Fazilet Partisi (FP), Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti (CMP),

⁵⁵⁰ T.C. Resmi Gazete, *Siyasi Partiler Kanunu* (no: 2820, 24 Nisan 1983, Sayı: 18027, s. 1-27.

⁵⁵¹ T.C. Resmi Gazete, *Siyasi Partiler Kanunu* (no: 2820), 24 Nisan 1983, Sayı: 18027, s. 25.

⁵⁵² Cumhuriyet, "DM Seçim Yasasını 25 Nisan'da Görüşmeye Başlıyor", (15 Nisan 1983).

⁵⁵³ T.C. Resmi Gazete, *Milletvekili Seçimi Kanunu* (No: 2839), 13 Haziran 1983, Sayı: 18076, s. 1-17.

Yüce Görev Partisi'nin (YGP), Refah Partisi (RF)'dir. Bu partilerden BTP, eski AP'li birçok milletvekilinin partiye kaydolmasıyla bir anda MGK'nın dikkatini çekmiştir. BTP'nin eski siyasi odakları bünyesinde toplamasının kamplaşmalara ve 12 Eylül öncesinde yaşanan menfi olaylara yol açacağı düşüncesi ile MGK yayınladığı 79 Sayılı kararla 31 Mayıs 1983 tarihinde bu partiyi kapatmıştır. Ayrıca karara göre Süleyman Demirel, Hüsamettin Cindoruk, İhsan Sabri Çağlayangil, Deniz Baykal ve Mehmet Gölhan başta olmak üzere 16 eski ve yeni siyasi Çanakkale Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabi tutulmuşlardır.⁵⁵⁴ Evren, MGK'nın veto yetkisini kullanmada bu kadar istekli olmasını ülkede parti enflasyonu oluşmasını istememeleriyle açıklamaktadır.⁵⁵⁵ MGK'nın, seçimler öncesinde bu denli siyasete yön veren uygulamaları gösteriyordu ki asker, seçim sonucu ne olursa olsun ülke siyasetinde yön verici unsur olmayı sürdürmekte kararlıydı.

Ordunun antidemokratik müdahaleleri ve vetolarının gölgesinde girilen 6 Kasım seçimlerinde ANAP %45,15 oy alarak 211 milletvekili, HP %30,46 oy alarak 117 milletvekili ve MDP ise % 23,2 oy alarak ile 71 milletvekili çıkarmıştır.⁵⁵⁶ Bu sonuçlara göre ANAP tek başına iktidara gelme başarısını göstermişti. Nitekim Evren, 7 Aralık 1983'te hükümeti kurma görevini Özal'a vermiştir.⁵⁵⁷ Evren, Özal kabinesini hiç müdahale etmeden onaylamış ve böylece sivil hükümet kurulmuştur.⁵⁵⁸ TBMM Başkanlık Divanı'nın 6 Aralık 1983'te oluşturulmasıyla MGK ve Danışma Meclisinin hukuki ve fiili varlığı sona ermiştir. 3 yıl 2 ay süren 1980-83 ara rejimi, hükümetin kurulması ve Meclisin yeniden açılmasıyla sona ermiş, ülke yönetimi yeniden sivil otoriteye devredilmiştir.

3.5. Dış Politika

3.5.1. Darbe Öncesi Dış Politikadaki Önemli Gelişmeler

1973-1980 tarihleri arası Türk dış politikasına yön veren birçok etkenden söz edilebilir. Bilindiği üzere 1973 seçimleri ile muhtıra sonrası sivil yönetime kavuşan Türkiye'de koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu dönemde CHP-MSP ve Milliyetçi Cephe koalisyonları arasında gidip gelen ülke yönetimi, hem iç hem dış politikada belli bir çizgi yakalamaktan

⁵⁵⁴ Hulusi Turgut, **12 Eylül Partileri**, 2. Baskı, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 244, *Hürriyet*, "Konsey Dur Dedi", (1 Haziran 1983).

⁵⁵⁵ *Cumhuriyet*, "Cumhurbaşkanı, Sinop'ta 'Geçiş Döneminde Bazı Antidemokratik Tedbirler Almak Zorundaydık' Dedi", (18 Haziran 1983).

⁵⁵⁶ **T.C. Resmi Gazete**, *Yüksek Seçim Kurulu Kararı*, 14 Kasım 1983, Sayı: 18221, s. 13-59.

⁵⁵⁷ *Son Havadis*, "Hükümet Listesi Özal'ın Cebinde", (7 Aralık 1983).

⁵⁵⁸ *Hürriyet*, "Özal Koltuğunda", (13 Aralık 1983).

uzak kalmıştır. Ayrıca ordunun, yönetim üzerindeki etkisi de istikrarsızlığın sebeplerinden olmuştur.⁵⁵⁹

Türkiye bu dönemde, bölgesel ve küresel ölçekte yaşanan gelişmeler sebebiyle askeri ve ekonomik çıkmazlara girmekten kurtulamamıştır. 1973 petrol krizi, Kıbrıs Barış Harekâtı, Arap-İsrail çatışması ve İran Devrimi gibi önemli olaylar 1973-1980 yılları arasında Türk Dış Politikasının çok yönlü ve pragmatik olmaya itmiştir.⁵⁶⁰ 1974 yılında icra edilen Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ABD ve Avrupa'nın askeri ve ekonomik yaptırımına maruz kalan Türkiye, bu dönemde ihtiyacı olan desteği Müslüman ülkelerden görmüştür. Libya, İran ve Pakistan gibi ülkeler maddi manevi desteğini Türkiye'den esirgememiştir.⁵⁶¹ Bu manidar desteklere paralel olarak Türk dış politikasının eksenini Arap-İslam coğrafyasına kaymıştır. Bir anlamda Batı'nın yalnız bıraktığı Türkiye, kendine yeni rotalar çizebileceğinin örneğini vermiştir. Bu dönemde ABD ile SSCB arasında yaşanan detant dönemi, Türkiye'nin beynelmilel hareket etmesinin sebeplerinden biridir.

3.5.1.1. ABD İle İlişkiler

70'li yıllar Türk-Amerikan ilişkilerinin gerilimli olduğu bir dönemdir. 1973 seçimlerinin hemen ardından kurulan CHP-MSP hükümetinin haşhaş ekimini yeniden serbest bırakması⁵⁶² ABD tarafından hoş karşılanmamıştır. Henüz bu olayın şoku geçmeden Türkiye'nin 20 Temmuz-14 Ağustos 1974'te Kıbrıs'a tek taraflı müdahaleleri ilişkilere yeni bir boyut getirmiştir.⁵⁶³ Bu dönem boyunca Türkiye'nin dış politikada aktif olduğu konu Kıbrıs Meselesi olmuş, ABD'nin 1975-1978 yılları arasında uyguladığı silah ambargosu ise ikili ilişkilerde gerilimin karşılıklı restleşmelerin yaşanmasını beraberinde getirmiştir.⁵⁶⁴ İki yıldan fazla süren ABD ambargosunun Türkiye'ye faturası ağır olmuştur. Türkiye, 1950'li yıllardan itibaren askeri anlamda ABD'nin silah ve teçhizatı dışında bir alternatif kaynak kullanmayı düşünmemiştir. Bu konuyla ilgili dönemin önde gelen siyasetçilerinden Kamran İnan; *“Silah konusunda tamamen ABD'ye güvenmekle büyük hata yaptık. Şimdi bu boşluğu mümkün olan tüm kaynaklardan doldurmaya çalışıyoruz. Türkiye'nin bu konuda iyi alternatifleri yok ve mevcutlar pahalı.”* diyerek durumun

⁵⁵⁹ Balcı, **age**, s. 162-163.

⁵⁶⁰ Karaca, **agt**, s. 33.

⁵⁶¹ Erman Akıllı, Türk Dış Politikası Zemininde Arap Baharı, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Ocak 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 37, s. 42.

⁵⁶² **Tercüman**, “Haşhaş Ekimi Çok Sıkı Kontrol Edilecek”, (3 Temmuz 1974).

⁵⁶³ Mete Tunçay, **“Siyasal Gelişimin Evreleri”**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1988.

⁵⁶⁴ Mehmet Gönübol ve Ömer Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, 9.Baskı, Ankara, 1996, s. 589.

vahametini ortaya koymuştur.⁵⁶⁵ Bu sebeple silah ambargosu; yeni silah tedariki ve yedek parça konusunda TSK'nın elini kolunu bağlamıştır. Savunmada zafiyetin oluşmasını önlemek için gereken yedek parça ve askeri donanım o dönem Batı Almanya ve İtalya'dan satın alınmıştır.⁵⁶⁶ Ancak alınan bu silah ve teçhizat fiyat performans olarak ters orantılı olduğundan ülke ekonomisine oldukça fazla yük getirmiştir.

ABD'nin bu hamlesine cevap olarak, IV. Demirel Hükümeti döneminde alınan bir kararla, 1969 tarihli Ortak Savunma ve Ekonomi İşbirliği Anlaşması tek taraflı askıya alınmıştır. Bu karar gereğince Türk topraklarında bulunan ABD üslerinin faaliyetleri durdurulmuş ve üslerin kontrolü TSK'ya geçmiştir.⁵⁶⁷

Kıbrıs Barış Harekâtı sebebiyle Batı'ya tavır koyan Yunanistan'ın NATO'dan ayrılarak Sovyetlere yaklaşması,⁵⁶⁸ NATO'nun doğu kanadında zafiyete yol açmıştır. ABD bu sebeple Türkiye ile ilişkileri normale döndürmek için bir takım girişimlerde bulunmuştur. ABD, Türk topraklarındaki üslerin yeniden faaliyete geçmesi adına silah ambargosunda yumuşamaya gitmiştir. SSCB ile rekabette istihbarat kaybı yaşayan ABD, 4 Ağustos 1977'de Kongreden çıkardığı bir yasayla, 1978 yılı içinde Türkiye'ye silah satışına izin vererek ambargoyu kısmen kaldırmıştır.⁵⁶⁹

1979 yılında yaşanan gelişmeler ABD-Türkiye ilişkilerinde yeni bir safhaya girilmesine neden olmuştur. İran'da Ayetullah Humeyni'nin Şah rejimini devirmesi ve ABD ile ilişkileri kesmesi ABD'nin Ortadoğu'daki en güçlü müttefikini kaybetmesi anlamına gelmekteydi.⁵⁷⁰ 1979 Aralık ayında SSCB'nin Müslüman bir ülke olan Afganistan'ı işgali bölgedeki tüm dengeleri ABD aleyhine değiştirmişti. Büyük resme bakıldığında, ABD'nin neden Türkiye ile her zamankinden daha yakın ilişkiler geliştirmek zorunda kaldığı görülebilmektedir. Bu yönde girişimlerini arttıran ABD yönetimi sonunda amacına ulaşmış, Türkiye ile ABD arasında 29 Mart 1980'de Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) imzalanmıştır.⁵⁷¹ SEİA, Türkiye'deki ABD üslerinin kullanımı konusunda yeni düzenlemeler getiren bir anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre üsler yalnızca NATO görevleri çerçevesinde kullanılabilir ve üslerin yönetimi iki ülkenin eşit

⁵⁶⁵ Murat Özata, *age*, s. 187.

⁵⁶⁶ *Cumhuriyet*, (15 Şubat 1975).

⁵⁶⁷ Nasuh Uslu, *Türk Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s. 200-201.

⁵⁶⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi ..*, s. 831-832.

⁵⁶⁹ Balcı, *Age*, s. 171-172.

⁵⁷⁰ *Age*, s. 173.

⁵⁷¹ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 300-301.

rütbedeki subayları tarafından üstlenilecekti. Bu anlaşma çerçevesinde ABD, Türkiye'ye hem silah tedarik edecek hem de ekonomik yardımlar yapacaktı.⁵⁷²

3.5.1.2. Sovyetler Birliği İle İlişkiler

1970-1980 yılları arasında SSCB-Türkiye ilişkilerinin seyrini belirleyen etken, Türkiye'nin Batı ile inişli çıkışlı ilişkisidir.⁵⁷³ Özellikle ABD ile yaşanan sorunların çözümünü SSCB'ye yaklaşmak olarak geliştirilen alternatifli politika anlayışı yer yer işe yaramış sayılabilir. ABD ambargosunun sürdüğü 1976, 1977 ve 1978 yıllarında SSCB ile yakınlaşma söz konusu olmuştur.

1976 yılında SSCB'nin düzenlediği “Kafkas” tatbikatına Türk gözlemci davet etmesi ve bu vesileyle yapılan görüşmeler buna örnektir. Ayrıca 1977 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Moskova ziyareti ve bu esnada imzalanan Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması da bu dönem için kayda değer bir gelişmedir. Bu süreçte Sovyet Rusya'nın silah yardımı önerisi ise kabul görmemiştir.⁵⁷⁴ Aslında Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko daha kapsamlı siyasi bir anlaşma imzalamak niyetindedir. Bu yolla Türkiye'yi Batı bloğundan ayırarak bağlantısız bir ülke konumuna sokmak ve müttefiklik bağları geliştirmek istemiştir.⁵⁷⁵

Az gelişmiş ülkelere ekonomik yardımlar yapan SSCB ile Türkiye arasında 1977'de 1,3 milyar dolar, 1978'de 3,8 milyar dolar ve 1979'da yapılan protokollerle 8 milyar dolara ulaşan bir kredi anlaşması sağlanmıştır. Bu krediler sanayileşme çerçevesinde alındığından ülkenin kalkınmasında önemli katkıları olması öngörülmüştü. Erel Tellal: “*Türkiye 1960'lardan başlayarak iki süper güçten de yardım alan ender devletlerden biri oldu.*” diyerek bu konuda önemli bir tespit yapmaktadır.⁵⁷⁶

Aralık 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgali Türk kamuoyunda sert tepkiyle karşılanmıştır. Zaten 70'lerin sonlarında Türkiye'de faaliyet gösteren sol örgütleri desteklediği ileri sürülen ve bu yüzden eleştirilen Sovyetler Birliği, doğal olarak yaşanan anarşizmin de faillerinden biri olarak görülüyordu. Hâlihazırda oluşan bu kanaatin üzerine, SSCB'nin Müslüman bir ülkeyi işgal etmesi ikili ilişkilerin gerilmesine yol açtı.

⁵⁷² Yakup Beriş ve Aslı Gürkan, “Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler”, **TUSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu**, İstanbul 2002, s. 7.

⁵⁷³ Tellal, “SSCB'yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, Ed. Baskın Oran, s. 781.

⁵⁷⁴ Tellal, “SSCB'yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, Ed. Baskın Oran, s. 780.

⁵⁷⁵ Qasımlı, **Age**, s. 487.

⁵⁷⁶ Tellal, “SSCB'yle İlişkiler”, s. 783.

Genel olarak bakıldığında Türkiye, SSCB ile Batı ile olduğu gibi bir müttefiklik kurmayı pek düşünmemiştir. Bu yakınlaşmaların hedeflediği asıl amaç ABD'nin Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmesini sağlamak olduğu düşünülmektedir.

3.5.1.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile İlişkiler

Türkiye ve AET Ortaklık Konseyi arasında 13 Kasım 1970 tarihinde *Katma Protokol* imzalanmıştır.⁵⁷⁷ Türkiye'nin Batı ile entegrasyonu açısından önemli bir dönüm noktası olan bu protokol 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Avrupa Topluluğu'na üyelik için bir geçiş prosedürü olan bu protokol kapsamında AET, 1971-1980 yılları arasında Türkiye'ye 610 milyon ECU (European Currency Unit) mali yardım/kredi kullanmıştır.⁵⁷⁸ Protokol gereği iki tarafın da belirli ekonomik yükümlülükleri olmasına rağmen Türkiye, bu konuda pek başarılı olamamıştır. Küresel petrol krizleri ve özellikle Kıbrıs Barış Harekâtının olumsuz etkileri başarısızlığın başlıca sebepleridir. 25 Aralık 1976'da Türkiye, protokolün 60. maddesine dayanarak AET ile ilişkilerin tek taraflı dondurulmasını talep etmiştir. Topluluk bu talebe ancak 21 Eylül 1979 tarihinde olumlu yanıt vermiş ve ilişkiler 5 yıl süreyle askıya alınmıştır.⁵⁷⁹

3.5.1.4. Ortadoğu ve Arap Dünyası İle İlişkiler

Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkileri 1965 yılından itibaren iyi yönde gelişmiştir. 1971 Muhtırası ve ara rejim döneminde durma noktasına gelen ilişkiler Ekim 1973 seçimlerinden sonra yeniden canlanmıştır. Türkiye 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında Arapları destekleyerek safını belli etmiştir. Türkiye 1973 yılındaki savaşta İsrail destekçisi ABD'nin İncirliği kullanmasına izin vermezken Araplara yardım götüren Sovyet uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasına izin vermiştir. Bu destek Arap kamuoyunda takdir toplamıştır. Bu desteğin karşılığında Türkiye hem petrol kısıtlamalarından muaf tutulmuş hem de Irak devleti ile Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı anlaşması imzalamayı başarmıştır. Bu anlaşmayla kurulacak boru hattı, Türkiye'nin petrol sıkıntısından kurtulmasına büyük katkı sağlamıştır. Gelişen ilişkiler doğrultusunda Türkiye, Kıbrıs Meselesi konusunda da Arap coğrafyasının desteğini kazanmıştır. Ayrıca 1974 Kıbrıs Harekâtı sırasında Batılı devletlerin ağır ambargo uyguladığı dönemde Libya lideri Kaddafi, Türk uçaklarının ihtiyacı olan yakıt ve lastikleri yollayarak Türkiye'yi

⁵⁷⁷ Protokol metni için: Bkz. https://www.ab.gov.tr/protokoller_115.html (Son erişim tarihi: 07.01.2024)

⁵⁷⁸ Rıza Aslan, Türkiye –Avrupa Birliği: Sancılı Gelişen İlişki, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 55, Sayı 3, 2000, s. 12-13.

⁵⁷⁹ Ahmet Çimen, *Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu-Türkiye İlişkileri*, Adil Yayınevi, Ankara, 1996, s. 154.

açıkça desteklediğini göstermiştir. Bu bağlamda İKÖ ile ilişkilerini geliştiren Türkiye, 1975 İKÖ Dışişleri Bakanları Toplantısına bakan düzeyinde katılım sağlamıştır.⁵⁸⁰ Türkiye bu dönemde, İslam İşbirliği zirvelerine hep bakan seviyesinde katılmıştır. Bunun başlıca sebebi; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'ndaki “*Laiklik*” ilkesine ters düşmeme çabasıdır. Zira muhalefet sık sık bu cihetten AP hükümetlerine baskı yapmaktan çekinmemiştir.

1973-80 yılları arasında Türkiye, İsrail ile diplomatik ilişkilerini sürdürmekle birlikte Arap-İsrail çatışmalarında yoğunlukla Arap tezlerine destek vermiştir. Barış yanlısı olmasına rağmen, 1978 Camp David İsrail-Mısır barışını reddetmesinin nedeni, Arap devletleri ile ilişkilerin bozulmasını istememesidir.⁵⁸¹ 12 Eylül darbesi öncesine Türkiye'nin Ortadoğu politikası, petrol merkezli ekonomik kaygılar ve uluslararası ticarete yeni lokasyonlar edinebilmek üzerine şekillenmiştir.

3.5.1.5. Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs Meselesi, 1960'ların ortasından itibaren Türk dış politikasını belirleyen ana unsurlardan biri olmuştur. Adada yaşayan Türk halkına yönelik sindirme politikalarına karşı Türkiye, hem uluslararası camiada hem de askeri hamlelerle sahada mücadele etmeye çalışmıştır. Bu yüzden başta ABD olmak üzere batılı ülkelerle ilişkilerinde sorunlar yaşamıştır.

3 Haziran 1968 tarihinde Rauf Denktaş ve Glafkos Klerides arasında sorunun barışçıl yollarla çözümü için görüşmeler başlatılmış ancak 1974 yılına kadar kayda değer bir ilerleme yaşanmamıştır. Bunun temel nedeni Rumların adadaki Türkleri azınlık statüsüne hapsetmek istemesidir. Türk tarafının amacı ise iki ayrı federe devlet fikrini Rumlara kabul ettirmek olmuştur. Birbirinden çok uzak olan bu iki yaklaşım çözümsüzlüğü de beraberinde getirmiştir.⁵⁸²

Yunanistan'da 1967'den beri iktidarı elinde bulunduran Albaylar Cuntası, ENOSİS'in gecikmesinin Makarios'un Atina'dan bağımsız politikalar izlemesinden kaynaklı olduğu kanısındaydı. 1974 yılına kadar birkaç kez Makarios'u devreden çıkarma girişimleri de olmuştu. 1974 yılında EOKA'nın kurucusu Grivas ölmüş⁵⁸³ yerine Makarios tarafından Nicos Sampson getirilmiştir. Atina yanlısı Sampson ve Albaylar Cuntası işbirliği yaparak 15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios'u devirmiştir. Kıbrıs Elen Cumhuriyeti ilan edilerek

⁵⁸⁰ Fırat ve Kürkcüoğlu, “Orta Doğu İle İlişkiler”, s. 793-795.

⁵⁸¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s. 503-505.

⁵⁸² Tuncer, **age**, s. 535.

⁵⁸³ **Milliyet**, “EOKA'nın Lideri Grivas Öldü”, (29 Ocak 1974).

Cumhurbaşkanlığına Sampson getirilmiştir.⁵⁸⁴ Makarios, İngiliz üssüne sığınarak canını kurtarmıştır. Adada fiili olarak ENOSİS hayata geçirilmiştir.

Türkiye’de bu gelişmeleri yakından takip etmekteydi. CHP-MSP hükümeti Başbakanı Ecevit, Makarios’un devrilmesini adadaki anayasal düzenin ortadan kalkması olarak yorumlamıştır. Bu sebeple garantörlük anlaşmasından kaynaklanan müdahalenin yolunun açıldığı kabul edilmektedir. Kıbrıs’taki darbe sonrasında toplanan MGK’da müdahale şartlarının oluştuğunu beyan edilmiştir. Uluslararası kamuoyunun da darbeye tepkilerini beyan etmesiyle Türkiye’nin eli güçlenmiş ve uzun yıllardır planlanan müdahale kararı alınmıştır.⁵⁸⁵

Adadaki garantör ülkelerden İngiltere ile ortak bir hareket düzenlemek isteyen Ecevit, 17 Temmuzda Londra’ya giderek temaslarda bulunmuştur. İngiltere Başbakanı Wilson ve Dışişleri Bakanı Callaghan ile yapılan görüşmelerden umduğunu bulamayan Ecevit,⁵⁸⁶ 20 Temmuz 1974’te adaya tek taraflı müdahaleyi başlatmıştır.⁵⁸⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri, adadaki Türklerin can ve mal güvenliğini sağlamak üzere 20 Temmuzda Girne kıyılarından çıkarma yapmaya başlamıştır. Rum ve Yunan kuvvetlerinin sert direnişiyle karşılaşan Türk ordusu, 22 Temmuz 1974’e kadar Kıbrıs Türk Mücahitleri ile birlikte belirli bir ilerleme kaydedebilmiştir.

BM Güvenlik Konseyi acil toplanarak 20 Temmuzda 353 sayılı bir karar almıştır. Karara göre taraflar arasında ateşkes yapılacak ve tüm yabancı kuvvetler adayı terk edecektir. 22 Temmuzda Türkiye ateşkese uyarak zaman kazanmıştır. Ateşkes süresince Türkiye adaya takviye birlikler ve askeri teçhizat yığmayı başarmıştır. 40.000 asker ve 300 tankla adadaki varlığını ve gücünü pekiştiren⁵⁸⁸ Türk ordusu kritik noktalarda güvenliği sağlamaya çalışmıştır. Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında 25 Temmuzda Cenevre’de barış konferansı düzenlenmiştir. ABD, Sovyetler Birliği ve BM gözlemcileri toplantıda hazır bulunmuştur. Türkiye adına görüşmeleri yürüten Dışişleri Bakanı Turan Güneş; “*Bu konferansın önceki yapılan uluslararası görüşmelerde yapıldığı gibi uzatılmasına, Türkiye’nin oyalanmaya çalışılmasına müsaade edilmeyecektir.*” diyerek Türkiye’nin net

⁵⁸⁴ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s. 476.

⁵⁸⁵ Balcı, **age**, s. 164.

⁵⁸⁶ Tuncer, **age**, s. 537.

⁵⁸⁷ **Hürriyet**, “Mehmetçik Kıbrıs’ta”, (20 Temmuz 1974).

⁵⁸⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi...**, s. 477-478.

tavrını ortaya koymuştur.⁵⁸⁹ Kıbrıs'ta yeniden anayasal düzene geçilmesinin görüldüğü konferansta taraflar uzlaşma sağlayamamıştır.

Cenevre Konferansının ikinci etabı 8-13 Ağustos 1974 tarihlerinde yapılmıştır. Kıbrıs Türkleri adına Rauf Denktaş, iki kesimli federal bir yapının anayasa ile tesis edilmesini talep etmiş, Dışişleri Bakanı Turan Güneş'te kendi isimleriyle kendi yönetimleriyle otonom Türk kantonları fikrini sunmuştur. Adanın %30'unun Türklere verilmesi anlamına gelen bu teklifler, Rum lideri Glafkos Klerides tarafından reddedilmiştir. Dışişleri Bakanı Turan Güneş, konferanstan ada için olumlu bir sonuç çıkmayacağına kanaat getirmiştir. Bunun üzerine Ecevit'i arayarak daha önceden belirledikleri "*Ayşe tatile çıksın*" parolasını söylemiştir. Bu parola, eller tetikte bekleyen birliklerin harekete geçmesi için bir emir niteliğindedir. Nihayet 14 Ağustos 1974 tarihinde ikinci harekât başlamış ve 16 Ağustosa kadar Türk birlikleri, bugünkü KKTC sınırlarını kapsayan alanı kontrol altına almıştır.⁵⁹⁰

Türkiye'nin adaya yaptığı ilk müdahale, uluslararası kamuoyunda anlayışla karşılanmış ve olumsuz bir tepki almamıştır. Ancak ikinci müdahale tüm dünyayı ayağa kaldırmış, Türkiye adayı işgal etmekle suçlanmış, birçok devlet ve uluslararası örgüt Türkiye'yi kınamıştır.⁵⁹¹ İkinci Kıbrıs harekâtı Türkiye'yi adada işgalci konumuna düşürmüştür. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesine en sert tepki ABD'den gelmiştir. ABD, Türkiye'ye yapacağı ekonomik ve askeri yardımları durdurmuş ve silah ambargosu uygulama kararı almıştır. Buna rağmen ABD, Kıbrıs politikasında Türkiye aleyhinde herhangi bir adım atmamaya gayret etmiştir.⁵⁹² Bu yaklaşım Rum ve Yunan cephesinde tepkiyle karşılanmış, harekâta NATO'nun müsaade ettiğini ileri süren Yunanistan, NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştır.⁵⁹³

Türkiye'nin adaya tek taraflı müdahalesi Türk dış politikası adına önemli bir adım olarak nitelendirilebilir. Türkiye adaya müdahalesi sonrasında müttefikleriyle bir takım sorunlar yaşamaktan kaçamamıştır. Örneğin; ABD 5 Şubat 1975'te Türkiye'ye kapsamlı bir ambargo uygulamaya karar vermiştir. Buna karşılık Türkiye, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasına destek vermiştir.⁵⁹⁴ Bunun yanında Türkiye'de bulunan

⁵⁸⁹ Tercüman, "Müzakereleri Uzatmayacağız", (26 Temmuz 1974).

⁵⁹⁰ Tuncer, *age*, s. 539.

⁵⁹¹ Tuncer, *Kıbrıs Sarmalı...*, s. 111.

⁵⁹² Uslu, *age*, s. 301.

⁵⁹³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 479.

⁵⁹⁴ *Cumhuriyet*, "Kıbrıs Federe Türk Devleti İlan Edildi", (14 Şubat 1975).

tüm ABD üslerine el konulmuştur. Dönemin siyasi aktörleri, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte siyasetten uzaklaştırılmıştır.⁵⁹⁵

3.6. 1980-1983 Ara Rejim Dönemi Türk Dış Politikası

3.6.1. Bülent Ulusu Hükümeti Programında Dış Politika

Ulus, hükümet programının dış politika kısmında Türk Dış Politikası hedeflerini şöyle özetlemektedir:

Dış politikada hükümetimiz, temelleri Büyük Atatürk tarafından atılmış olan Cumhuriyetimizin geleneksel barışçı tutumunu sürdürecektir. Bu amaçla, tüm ülkelerle bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, iç işlerine karışmamak ve hak eşitliği ilkelerine dayalı ilişkilerin sürdürülmesine ve geliştirilmesine çaba harcanacaktır. Hükümetimiz, bölgede ve dünyada imkânları elverdiği ölçüde barış ve güvenliğe katkıda bulunmayı amaçlayan bir politika izleyecek ve bu politikanın temel bir unsuru olarak uluslararası şartların gerekli kıldığı yumuşama sürecini destekleyecektir. Bu sürecin başarıya ulaşması için, bütün ülkelerin azami dikkat ve titizliği göstermesi gerektiğine inanmaktayız.⁵⁹⁶

Programın bu bölümünde Ulusu; Türkiye'nin taraf olduğu tüm ikili ve çok katımlı anlaşmaya sadık olduğunu ve *karşılıklılık ilkesi* çerçevesinde yükümlülüklerini yerine getireceğini teyit etmiştir. NATO, ABD ve Avrupa Konseyi ile ilişkilerin parlamenter sistemdeki özgünlüğüyle devam edeceği vurgulanmıştır.

İslam ülkeleri ile ilişkilerde dostluk ve kardeşlik anlayışı hâkim olacaktır. Tarihi ve geleneksel bağlar bu ilişkilerin ana omurgası olacaktır. Bu güçlü bağlara ek olarak, Arap ülkeleri, İran ve Pakistan ile ilişkiler coğrafi yakınlık ve komşuluk etmenleri ışığında geliştirilecektir. Ortadoğu'daki sorunlar ve Filistin davasına yaklaşım, adalet, hakkaniyet ekseninde, kuvvet yoluyla toprak işgalini reddeden ilkelere dayanacaktır.

Türkiye komşularıyla dostluk ve işbirliğini geliştirmek konusunda isteklidir. Bu çerçevede Sovyetler Birliği ile dostane ilişkiler geliştirilmesine özel önem verilecektir. Yunanistan ile olan sorunlara, tarafların hak ve menfaatlerine uygun çözümlerin yapılacak görüşmelerle

⁵⁹⁵ Akşin, *age*, s. 275, Birand, **12 Eylül Saat: 04:00**, s. 291-292, **Cumhuriyet**, "MHP Başkanı Türkeş de Teslim Oldu", (15 Eylül 1980), **Milliyet**, "Erbakan Tutuklandı", (16 Ekim 1980).

⁵⁹⁶ **Hükümetler ve Programları 1980-1987 -III**, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s.9-12.

sağlanacağı umut edilmektedir. Ege'deki hak ve çıkarlar, Türkiye için vazgeçilmezdir. Kıbrıs'taki sorunların uluslararası mecralarda çözülmesine katkı sağlanacaktır.⁵⁹⁷

3.6.2. ABD ile İlişkiler

Türkiye-ABD ilişkileri, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile birlikte belirgin bir şekilde gerilemiştir. ABD gibi yakın bir müttefikin, dış politikada haklı olduğu davasında Türkiye'yi yalnız bırakması ve üstelik uyguladığı ambargo ve ekonomik kısıtlamalar Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu ruh haliyle kendine yeni bir rota çizme fikrine kapılan Türkiye, alternatifli bir politika izlemek için Doğu ile de etkili ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Bu süreçte ABD'nin birçok isteğini geri çevirmiştir. Topraklarındaki ABD üslerine el koyan Türkiye, U2 uçaklarının SSCB'yi gözetlemesine izin vermemiş, Yunanistan'ın NATO'ya dönmesini veto etmiş ve Çevik Kuvvet'in Türkiye'de konuşlanmasına izin vermemiştir. Ayrıca İran'daki Humeyni rejimini tanıyarak da ABD güdümünden çıktığını açıkça göstermiştir.⁵⁹⁸

ABD, 1978 yılında Türkiye'ye uyguladığı ambargoyu kaldırmış ve ilişkileri düzeltmek için girişimlerini arttırmıştır.⁵⁹⁹ Bu tarihten sonra SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve İran Devrimi gibi önemli gelişmeler ABD için Türkiye'nin bölgedeki önemini artırmıştır. Türkiye'deki mevcut yönetimle bölgedeki çıkarlarını koruyamayacağını tecrübe eden ABD, 12 Eylül darbesini memnuniyetle karşılamıştır.

ABD'nin darbeye bizzat rolü olduğuna dair bir kanıt yoktur. Ancak; 1971 muhtırasından hemen önce Hv Kuv. Kom. Muhsin Batur'un ABD'ye gitmesi gibi 12 Eylül darbesinden hemen önce Hv. Kuv. Kom. Tahsin Şahinkaya'nın da ABD'de olması ve 11 Eylül günü yurda dönmesi ve darbe yönetiminin ABD'nin her isteğine olumlu cevap vermesi şüpheleri beraberinde getirmektedir.⁶⁰⁰ Türkiye kamuoyunda 12 Eylül ile ABD ilişkisi hem popüler siyasi analizlerde hem de bilimsel çalışmalarda sıklıkla işlenmiştir. Yapılan analiz ve çalışmalarda üç farklı ihtimal dillendirilmektedir. *Darbeyi ABD yapmıştır, ABD darbenin şartlarını hazırlamıştır, ABD darbenin olacağını bildiği halde engellememiştir.* Bu ihtimallerin ortak paydası o günlerde Türkiye'de yapılacak bir darbenin Amerikan çıkarlarına uygun olacağı düşüncesidir. Gerekçesi ise ABD'nin 12 Eylül'e yakın tarihlerde Şili, Arjantin, Pakistan, Güney Kore ve Bolivya'daki darbelerle olduğu iddia edilen

⁵⁹⁷ **MGK Tutanak Dergisi**, Birleşim 4, Cilt 1, 27 Eylül 1980, s. 88-93.

⁵⁹⁸ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 38.

⁵⁹⁹ Gönlübol ve Kürkçüoğlu, **Age**, s. 589.

⁶⁰⁰ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 38.

ilişkileri yer almaktadır. Dolayısıyla aynı dönemde başka ülkelerde adı darbelere karışan ABD'nin Türkiye'de de 12 Eylül fotoğrafının parçası olma ihtimali değerlendirilmiştir.⁶⁰¹

1980-1983 tarihleri arasında Türkiye'de askeri rejim hüküm sürse de ABD ile ilişkiler bölgesel dinamiklere bağlı olarak gelişim göstermiştir. Kenan Evren, bu yakınlaşmada ABD Başkanı Reagan'ın büyük katkısı olduğunu dile getirmiştir.⁶⁰² ABD'nin SSCB ve Ortadoğu politikasının sağlıklı işleyebilmesi için Türkiye ile bazı hususlarda acilen anlaşması gerekmektedir. Bu çerçevede, Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'na (SEİA) bazı hükümler eklenerek 18 Kasım 1980'de onaylanmıştır.⁶⁰³ Böylece ABD, Türkiye'ye hem ekonomik hem de askeri yardımlarda bulunarak ordunun modernizasyonunu sağlayacaktı. Bunun yanında Türk topraklarındaki askeri tesisleri de yeniden kullanılabilecekti. ABD ile anlaşarak mali yardım alan askeri yönetim, hem borçları ödeyebileceği bir kaynak bulmuş hem de ithalatın önünü açarak uzun zamandır erişilemeyen tüketim mallarının ülkeye girişini sağlamıştır. Böylelikle sanayide hammadde sıkıntısı sona ermiş ve üretim çarkları yeniden dönmeye başlamıştır.⁶⁰⁴

Türkiye-ABD ilişkilerindeki bir başka çıkmaz da Çevik Kuvvet konusudur. ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarına hizmet edecek, SSCB'yi kontrol altında tutacak bir mobil askeri birliği yani Çevik Kuvveti Türkiye'de konuşlandırmak istemesi, Demirel hükümeti tarafından kabul edilmemişti. Başlarda 12 Eylül yönetimi de bu projeye temkinli yaklaşmıştır. Bunun sebepleri arasında, Ortadoğu ülkeleri ile gelişen ticari ve siyasi ilişkilerin zedelenmesinden endişe edilmesi ve Çevik Kuvvetin hangi amaçlara hizmet edeceğinin tam olarak bilinmemesi zikredilebilir. Evren, 12 Eylül sonrasında gelişen ilişkilerin boyutuna bakıldığında ABD'ye Çevik Kuvvet hususunda uzun süre direnecek durumda değildi. Nitekim 29 Kasım 1982'de ABD ve Türkiye arasında Brüksel'de "Mutabakat Muhtırası" imzalanmıştır. Bu mutabakat gereği ABD, Türkiye'de bulunan 10 havaalanını, nükleer kapasiteli ve uzun menzilli uçaklarının kullanımına uygun olacak şekilde modernize etmeyi, Muş ve Batman'da iki yeni havalimanı yapmayı taahhüt etmiştir. Üslerin kullanımının belirli şartların yerine getirilmesi ve bir takım izinlere tabi olması kaydıyla Çevik Kuvvet sorunu çözülmüştür.⁶⁰⁵

⁶⁰¹ Mehmet Akif Okur, Türkiye-ABD İlişkileri 12 Eylül Kavşağı: Amerikan Belgeleri Darbe Hakkında Ne Anlatıyor?, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 10, Sayı 40, 2014, s. 72.

⁶⁰² Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları IV*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s. 94.

⁶⁰³ *T.C. Resmi Gazete, Milletlerarası Andlaşma*, 1 Şubat 1981, Sayı: 17238, s. 1-92.

⁶⁰⁴ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 39.

⁶⁰⁵ Tuncer, *age*, s. 662.

ABD'nin bu dönemde çözmeye çalıştığı önemli problemlerden biri de Yunanistan'ın NATO askeri kanadına tekrar dönmesi meselesidir. Sivil hükümetlerden bu konuda taviz alamayan ABD, Evren'i Yunanistan konusunda ikna etmek için NATO Avrupa Kuvvetleri Başkomutanı Bernard Rogers'ı Ankara'ya göndermiştir. 17 Ekim 1980'de Ankara'ya gelen Rogers, kendi adıyla anılan ve Yunanistan'ın NATO'ya dönüş programı olan “*Rogers Planı*” çerçevesinde Evren'le görüşmüştür. Evren ise Yunanistan ile geçmişten gelen Ege Denizi odaklı sorunların çözülmesini şart koşturmuştur. Rogers, Yunanistan'ın SSCB güdümüne girebileceği yönündeki endişelerini vurgulayarak, Türk-Yunan sorunlarının çözümü için “asker sözü” vererek Evren'i ikna etmiştir. Türkiye, 20 Ekimde toplanan NATO Savunma ve Planlama Konseyi Yunanistan'ın askeri kanada dönüş kararını onaylamıştır.⁶⁰⁶

Rogers Planı çerçevesinde sadece bir “söz” karşılığında ulusal güvenlik açısından oldukça önemli bir konuda taviz verilmesi, Türk Dış Politikasında yapılan önemli hatalardan biri olarak kayıtlara geçmiştir. Yunanistan'ın NATO'ya dönmesine yeşil ışık yakılmasına rağmen Türk-Yunan ilişkilerinde beklenen iyileşme gerçekleşmemiştir. Türkiye, Yunanistan'ın NATO'dan ayrılmasıyla elde ettiği Ege denizi üzerindeki tek taraflı hâkimiyetini kaybetmiştir. İki ülke arasındaki karasuları, Fır Hattı ve Ege adalarının silahlandırılması konularındaki anlaşmazlıklar günümüze kadar gelmiştir.

Bu dönemde ABD, SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve İran İslam Devrimi sonrasında, Türkiye'den Pakistan'a kadar uzanan bir İslam hattı oluşturma planını devreye sokmuştur. ABD Savunma Bakanlığı'nın hazırladığı İslam Kuşağı Doktrini (Yeşil Kuşak) çerçevesinde, radikal İslam'la mücadele kapsamında Türkiye'ye yardımlar yapılmıştır. Devlet Başkanı Evren de yurtdışı gezilerinde İslam coğrafyasına ağırlık vererek bir anlamda ABD politikalarının propagandacılığını üstlenmiştir.⁶⁰⁷ 1980-83 yılları arasında ABD ile ilişkilerin genel olarak kısmi bir bağımlılık noktasında olduğu söylenebilir.

3.6.3. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

70'li yıllarda Türkiye ile SSCB ilişkileri için belirgin bir durgunluktan söz edilebilir. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Sovyetler tarafında olumlu karşılanmaması ve NATO'nun askeri kanadından ayrılan Yunanistan'ın Sovyetlere yaklaşması da bu duruma zemin hazırlamıştır. Öyle ki 1975 yılında ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargoya en çok

⁶⁰⁶ Uzgel, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, s.40-41.

⁶⁰⁷ Beriş ve Gürkan, **age**, s. 8.

sevinen ülkelerden biri de SSCB olmuştur.⁶⁰⁸ Bu gelişme, Sovyetler açısından batı sınırında bir NATO karakolu işlevi gören Türkiye'nin bu pozisyonunu yitirebileceği umudunu yeşertmiştir. Bunun yanı sıra 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline karşı oluşan kamuoyu tepkisiyle birlikte, ülkede hâkim olan sol anarşizmin Sovyet destekli olduğu kanısının 70'li yıllar boyunca kamuoyunda yerleşmiş olması da hali hazırda Sovyetlere yaklaşımın soğuk olmasına yol açmıştır. 12 Eylül darbesiyle birlikte ilişkilerde bir sıçrama söz konusu olmasa da Bülent Ulusu Hükümetinin SSCB ile dostane ilişkiler geliştirme yönündeki yaklaşımıyla yeni bir sayfa açılması mümkün olmuştur. Ara rejim döneminde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler makul seviyede devam etmiştir.⁶⁰⁹

İlişkilerde genel bir durgunluğun hâkim olduğu bu ara rejim döneminde iki ülke arasında ilk üst düzey temas, Sovyet Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkanı Shackou'nun 6-13 Mart 1981 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaretiyle kurulmuştur. Bu ziyaret sırasında 10 Mart 1981 tarihinde SSCB ile Seydişehir Alüminyum Fabrikasının Genişletilmesine İlişkin Sözleşme imzalanmıştır.⁶¹⁰ Ocak 1982'de iki ülke arasında imzalanan protokolle, ticaret hacminin %30 oranında artırılması kararlaştırılmıştır. Son olarak da Mayıs 1982'de, 1977 tarihli Türkiye-SSCB Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması'nın Yürürlüğe Girmesine Dair Program ve Ödemelerde Serbest Döviz Geçişi Protokolü imzalanmıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde ekonomik işbirliği 80'li yılların ikinci yarısında da artarak devam etmiştir.⁶¹¹

27 Kasım-3 Aralık 1982 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı İlter Türkmen, Moskova'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur.⁶¹² Burada Türkmen ve Sovyet Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko arasında yapılan temasların ardından yayınlanan ortak bildiride, SSCB ve Türkiye'nin bağımsızlık, eşitlik, içişlerine müdahale edilmemesi ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ekseninde işbirliğine devam edeceği vurgulanmıştır. Buna rağmen iki ülkenin de kendi stratejik beklentileri gereği attığı bazı adımlar ilişkilere olumsuz yansımıştır. Örneğin; SSCB'nin Türkiye'deki anarşizme verdiği destek, bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmasından yana olması ve Kıbrıs konusunda Yunan savlarını desteklemesi Türkiye'yi rahatsız eden hususlar olmuştur. Bunun yanında SSCB'yi rahatsız eden gelişmeler ise; Türkiye ile ABD arasında imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği

⁶⁰⁸ Sabit Dokuyan, Ruken Narbahçe, Bülent Ulusu Hükümeti Döneminde Türk Dış Politikası (1980-1983), **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 7, Sayı 4, Yıl 2018, s. 2911.

⁶⁰⁹ Tuncer, **age**, s. 680.

⁶¹⁰ **T.C. Resmi Gazete**, *Milletlerarası Andlaşma*, 9 Mart 1981, Sayı: 17274, s. 1-5.

⁶¹¹ Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", s. 163.

⁶¹² **BCA**, 30-18-1-2/465-566-10.

Antlaşması (SEİA) kapsamında Türkiye’de bulunan nükleer silahların arttırılması,⁶¹³ Çevik Kuvvet’e verilen destek ve 12 Eylül yönetiminin antikomünizm politikaları olarak sıralanabilir.⁶¹⁴

1980-83 döneminde, iki ülke arasında özellikle ekonomik alanda kapsamlı ilişkiler geliştirilmiştir. 12 Eylül darbesi sonrası Türkiye’nin ABD ile ilişkilerini hızla geliştirmesi SSCB’yi rahatsız etse de Türkiye bu durumu geri plana alarak diyalog zeminini canlı tutmuştur. Türkiye bu dönemde hem ABD ile hem de SSCB ile yakın ilişkiler kurarak dış politikada görece bağımsız hareket ettiğini kanıtlama eğiliminde olmuştur.

3.6.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile İlişkiler

Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasında ilişkilerin geliştirilmesi adına atılan en önemli adım, Türkiye ile topluluk üyesi devletlerin Bakanları arasında 12 Eylül 1963’te Ankara’da imzalan Ankara Anlaşmasıdır.⁶¹⁵ Anlaşmanın 28. maddesinde de belirtildiği üzere Türkiye’nin anlaşmadan beklentisi topluluğa tam üyeliktir. Ancak 70’li yıllarda Türkiye, ekonomik ve siyasi çıkmazlarla boğuşmak zorunda kalmış; anlaşma ve tamamlayıcı protokollere dair yükümlülüklerini yerine getiremez olmuştur. Bu sebeple I. Milliyetçi Cephe Hükümeti 25 Aralık 1976’da, protokolün 60. maddesine dayanarak AET ile ilişkilerin askıya alınmasını talep etmiştir. Topluluk ancak 21 Eylül 1979 tarihinde talebe olumlu yanıt vermiş ve ilişkiler 5 yıl süreyle askıya alınmıştır.⁶¹⁶

12 Eylül müdahalesi ile birlikte askeri yönetim uluslararası camiaya işbirliği mesajı vermeye dikkat etmiştir. Darbenin hemen ardından Evren’in “*AET, Avrupa Konseyi ve diğer demokratik ülkelerle ve bağlı bulunan uluslararası kuruluşlarla mevcut anlaşmalara sadık kalınacağını*” vurgulaması bu noktada önemli bir yaklaşım olmuştur. Ulusu’nun, hükümet programında, “*AET ile ilişkilerimiz, Ankara Anlaşmasında amaçlandığı şekilde Türkiye’nin Topluluğun bir parçası olması yönünde olacaktır.*”⁶¹⁷ şeklindeki beyanı da darbeye karşı Avrupa’dan gelecek tepkilerin önünü almak ve müdahalenin Batı tarafından tanınmasını sağlamaya yöneliktir.⁶¹⁸ Çünkü askeri yönetim AET ile siyasi olduğu kadar ekonomik olarak da sıkı ilişkiler kurmanın hayati önemini iyi bilmektedir. Nitekim

⁶¹³ T.C. Resmi Gazete, *Milletlerarası Andlaşma*, 1Şubat 1981, Sayı: 17238, s. 1-92.

⁶¹⁴ Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919-2012*, Barış Platin Yayınları, Ankara 2012, s. 114-115.

⁶¹⁵ Gönübol, *Uluslararası Politika (İlkeler, Kavramlar, Kurumlar)*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1979, s. 103-104.

⁶¹⁶ Çimen, *age*, s. 154.

⁶¹⁷ MGK Tutanak Dergisi, Birleşim 4, Cilt 1, 27 Eylül 1980, s. 92-93.

⁶¹⁸ Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, “Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2*, Ed. Baskın Oran, Cilt 2, İstanbul, 2009, s. 83.

AET'nin 1980 darbesine ilk tepkisi, askerlerin demokrasiyi yeniden tesis etmek için müdahalede bulunduğu yönünde olmuş ve 16 Eylül 1980 tarihinde askeri yönetime desteğini açılarak askerin rahat bir nefes almasını sağlamıştır.⁶¹⁹ Ancak ilerleyen süreçte Avrupa, askeri yönetimin cezaevlerinde yaptığı işkenceler ve yaygın insan hakları ihlallerini gerekçe göstererek MGK yönetimine mesafe koymaya karar vermiştir. Bu bağlamda Federal Almanya, Belçika, Fransa, Lüksemburg ve Hollanda gibi Avrupa'nın önde gelen ülkeleri Türk vatandaşlarına vize uygulaması başlatmıştır.⁶²⁰ Bu durum ilişkilerin yeniden gerginleşmesinin habercisi olmuştur.

1 Ocak 1981 tarihinde Yunanistan, Avrupa Topluluğu'na (AT) tam üye olmasıyla Türkiye için AT ile ilişkilerde yeni ve zorlu bir dönem başlamış oluyordu. Öncelikle, Avrupa ile bütünleşme yarışına birlikte girdiği Yunanistan'ın Topluluğa tam üye olmasıyla Türkiye iki ülke arasındaki rekabette psikolojik bir darbe almış oluyordu. Bunun yanında, Türkiye'nin umut bağladığı AT mali yardımlarının üye Yunanistan tarafından engellenmesi olasılığı da başka bir handikap oluşturmaktaydı. Ekonomik alandaki başka bir sorun ise ihracat ürünleri birbirine çok benzer olan iki ülkeden Yunanistan'ın bu ürünleri AT üyesi ülkelere gümrüksüz ve vergisiz sokabilirken Türkiye'nin belli vergi ve kotalara tabi tutulacak olması ve ihracat dengesinin bozulacağı gerçeğidir. Son olarak Türk-Yunan ilişkilerinde yıllardır süregelen, Kıbrıs, Ege karasuları, kıta sahanlığı, azınlıklar, Ege hava sahası, FIR hattı gibi sorunlar Yunanistan tarafından AT'ye taşınabilir, AT bu sorunları çözüme kavuşturmak için Türkiye'ye siyasi ve/veya ekonomik yaptırımlar uygulayabilirdi.⁶²¹

Avrupa Parlamentosu, 6-8 Ocak 1981 tarihinde Danışma Meclisi Siyasî Komisyonu Türkiye Raportörü Avusturyalı parlamenter Ludwig Steiner ve Danışma Meclisi üyesi İspanyol Sosyalist parlamenter Yanez Barnuevo'yu temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye göndermiştir.⁶²² Yaptıkları incelemeler neticesinde basına açıklama yapan raportörler Türkiye'nin AT yolunda demokrasiden başka seçeneği olmadığına vurgu yapmışlardır.⁶²³

Hem Avrupa Parlamentosu'nun tutumu hem de Yunanistan'ın AT üyeliği MGK'yı bu yarışta acele etmeye sevk etmiştir. Bu sebeple Evren, MGK üyeleri, ilgili Bakanlar ve Kuruluşların temsilcileri ile bir toplantı tertip etmiştir. Toplantıda AET'ye tam üyelik

⁶¹⁹ Balcı, **Age**, s. 193.

⁶²⁰ Erhan ve Arat, "Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler", s. 85.

⁶²¹ Erhan ve Arat, "Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler", s. 85-86.

⁶²² **1981 Tarihçesi**, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, Şubat 1983, s. 8.

⁶²³ Evren, **Kenan Evren'in...**, C.II, s. 192-193.

başvurusu konusunda ilke kararı alınmıştır. Başvurunun, demokrasinin tesis edilmesi akabinde yapılması kararlaştırılmış, başvuruya kadar geçecek süreçte tam üyelik için gerekli hazırlıkların yapılması ve daha önceden mutabık kalınan yükümlülüklerin belirli bir program dâhilinde yerine getirilmesi fikri benimsenmiştir.⁶²⁴

MGK'nın AET üyeliği noktasında gösterdiği gayret Avrupa cephesinde beklenen etkiyi yaratmamıştır. Şöyle ki; Avrupa Parlamentosu'nun 10 Nisan 1981 tarihinde Türkiye'nin durumu ile ilgili yaptığı toplantıda oldukça sert bir karar tasarısını kabul etmiştir. *Türkiye'de Askerî Cunta Hakkında Karar* adlı bu kararda Türkiye'ye sert eleştiriler yöneltilmiştir. “*Türkiye’de demokratik kurumlarının yasaklarının sürmekte olmasını ve Türkiye’deki idam ve işkenceleri ve masum yurttaşların hapsedilmelerini şiddetle kınamaktayız.*”⁶²⁵ Bu minvalde yergilerin yanı sıra anılan karar açık bir ültimatoma da içinde barındırmaktaydı. Bu ültimatoma göre; Türkiye'nin, 12 Eylül öncesinde faaliyet gösteren demokratik kurumları iki ay içerisinde yeniden işler hale getirmemesi durumunda; Parlamentosu, Türkiye-AT Ortaklık Konseyi'nden, AT ile kurulan ortaklık anlaşmasının askıya alınmasını isteyecekti.⁶²⁶

Avrupa Parlamentosu'nun söz konusu kararının, talep ettiği demokratik dönüşümün mahiyeti ile öngördüğü mühlet arasındaki tutarsızlık, Avrupa Konseyi içinde bile eleştirilerin hedefi olmuştur. Örneğin, 12 Nisan 1981'de Ankara'yı ziyaret eden Avrupa Konseyi Danışma Asamblesi Başkanı Hans De Koster, gazetecilere verdiği demeçte, Avrupa Parlamentosu'nun *Türkiye’de Askerî Cunta Hakkında Kararı* ile ilgili şöyle demiştir: “*Bu karar 343 üyenin yalnızca 105'i tarafından alınmıştır. Bu oranda katılımı böyle önemli bir kararın alınmasının Avrupa Parlamentosu'nun itibarını zedelediği kanısındayım.*”⁶²⁷

AT ile siyasi ilişkilerin bozulması ekonomik kısıtlamaları da beraberinde getirmiştir. Avrupa Parlamentosu'nun 10 Nisan tarihli kararında, MGK yönetimine getirdiği eleştiriler ve yaptığı uyarılara rağmen, Ekim 1981'de askeri yönetim tüm siyasi partileri feshederek demokrasinin gerçekleşme olasılığını belirsiz bir geleceğe ötelemiştir. Türkiye'nin demokratikleşme sürecini adeta büyütle takip eden AT ise bu gelişme sonucunda daha sert yaptırımlar uygulamaktan geri durmamıştır.⁶²⁸ Avrupa Parlamentosu, 4 Kasım 1981

⁶²⁴ **1981 Tarihçesi**, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, Şubat 1983, s. 11.

⁶²⁵ “Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye”, **Avrupa Topluluğu Dergisi**, (58-67), Nisan 1981, s. 20-21.

⁶²⁶ Tuncer, **age**, s. 673.

⁶²⁷ **Ayın Tarihi**, (Mart-Ağustos 1981), 12 Nisan 1981, s. 111.

⁶²⁸ Balcı, **age**, s. 194.

tarihinde, 19 Haziran 1981’de Türkiye-AT arasında imza edilen 4. Mali Protokolün askıya alınmasına karar vermiştir. Bunun anlamı; protokol gereği Türkiye’ye verilmesi taahhüt edilen 600 Milyon ECU tutarındaki kredinin dondurulması demektir. AT bu karara ek olarak Türkiye’nin tüm tekstil ürünleri ihracatına yeni sınırlamalar ve kotalar uygulamaya karar vermiştir.⁶²⁹ AT’nin mali desteğinin askıya alınması ve ihracatta yapılan kısıtlamalar Türkiye’nin dış ticaretinde AT’nin payının %43 seviyesinden bir senede hızla %30’lara kadar gerilemesine yol açmıştır.⁶³⁰

Türkiye’de 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandum sonucunda, yeni Anayasa büyük çoğunlukla kabul edilmiştir.⁶³¹ Birçok bölgede sıkıyönetim altında yapılan seçimlerin sonuçları, Avrupa nezdinde yeterince demokratik bulunmamıştır. Ayrıca 1983 seçimleri öncesinde kurulan siyasi partilerin çoğunun MGK tarafından kapatılması ve bazı parti yöneticilerinin veto edilmesi gibi antidemokratik uygulamalar da Türkiye-AT ilişkilerine olumsuz etki etmiştir.⁶³²

3.6.5. Ortadoğu ve Arap Dünyası ile İlişkiler

Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin Cumhuriyetin ilanından 60’lı yılların ortalarına kadar genel manada yüzeysel olarak ilerlediği söylenebilir. Bu durum, bu coğrafya halkının bir bölümünün I. Dünya Savaşı sırasında düşman saflarında yer almasının yarattığı hayal kırıklığının genç Cumhuriyetin kurucu hafızasındaki tazeliğine bağlanabilir. 1967 Arap-İsrail savaşında Türkiye’nin takındığı tutum, bölge ülkeleriyle ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı sayılabilir. Önceki bölümde de bahsedildiği üzere, 1967 Arap-İsrail savaşında Türkiye, açık bir şekilde İsrail karşıtı bir yaklaşım sergilemiştir. Türkiye, hem 1967 hem de 1973’te yaşanan Arap-İsrail çatışmalarında NATO üslerinin ABD tarafından İsrail’e yardım için kullanılmasına izin vermeyerek Arap ülkelerine desteğini açık etmiştir. Bu diplomatik değişimin altında yatan birçok sebep sayılabilir. Ancak en önemli husus ekonomik kaygılar ve dünyayı etkileyen petrol krizinden en az kayıpla çıkmak olmuştur.⁶³³

12 Eylül 1980 darbesiyle başlayan 3 yıllık ara rejim dönemi boyunca AT ile ilişkiler, Avrupa’nın demokratik hassasiyetleri sebebiyle oldukça gerilemiştir. Bu durumda Türkiye, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek suretiyle dış politikada yeni bir sayfa açmaya

⁶²⁹ Tuncer, **age**, s. 673.

⁶³⁰ Balcı, **age**, s. 194-195.

⁶³¹ **Hürriyet**, “Evren’in Yüzü Gülüyor”, (9 Kasım 1982).

⁶³² Erhan ve Arat, “Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler”, s. 88-89.

⁶³³ Sönmezoğlu, **age**, s. 368-370.

yönelmiştir.⁶³⁴ Askeri yönetim her ne kadar Batı olmadan da Türkiye'nin başının çaresine bakabileceğini vurgulasa⁶³⁵ da Ortadoğu açılımının ekonomik nedenler dışındaki diğer gerekçesi, ABD ve Batı'nın petrol kaynaklı çıkarlarını koruma politikasına hizmet ediyordu.⁶³⁶

3.6.5.1. Yeşil Kuşak Ülkeleriyle İlişkiler

Ara rejim döneminde, Ortadoğu ve Körfez ülkeleriyle gelişen ilişkiler, Türkiye'nin İKÖ ile ilişkilerinde de yapısal bir değişime gitme zorunluluğu getirmiştir. Buna bağlı olarak, Taif şehrinde 25-28 Ocak 1981'de toplanan III. İslam Ülkeleri Zirve Konferansı'na, Türkiye ilk kez Başbakan düzeyinde katılmıştır.⁶³⁷ Böylelikle Türkiye İKÖ'nün aktif bir üyesi haline gelmiştir. Bu konunun diplomatik getirilerinden biri de önceki toplantılara gözlemci olarak davet edilen Kıbrıs Türk Yönetimi'nin Taif toplantısına Kıbrıs Türk Federe Devleti olarak dahil edilmesidir. 1983 yılında yapılan İKÖ Dışişleri Bakanları Toplantısında ise topluluk üyeleri Kıbrıs'ta iki toplumlu yapıyı kabul etmiştir.⁶³⁸ Bu iyi niyet gösterisine rağmen ilerleyen dönemde İKÖ üyesi ülkeler, KKTC'yi resmen tanımaya yanaşmamıştır.

12 Eylül darbesini destekleyen ülkelerden biri de Suudi Arabistan'dır. Suudi Kralı Halid Bin Abdülaziz 12 Eylül günü Evren'i ilk tebrik eden liderler arasındadır.⁶³⁹ Suudi Arabistan ile paralel olarak Kuveyt ile de bu dönemde güçlü ilişkiler tesis edilmeye çalışılmıştır. Kuveyt Emiri Şeyh Cabir El Ahmet El Sabah'ın, 8-10 Eylül 1981'de Türkiye'yi ziyareti⁶⁴⁰ ve Mart 1982'de de Evren'in Kuveyt'e iade-i ziyaretleri ilişkilerin gelişmesine katkı sunmuştur.⁶⁴¹ Ara rejim döneminde Türkiye, Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında yapılan görüşmeler sonucunda üç ana konuda anlaşma sağlanmıştır: Askeri malzeme satışı, askeri eğitim ve ortak yatırım. Askeri yönetim sonrasında bu anlaşmalar resmiyete dökülmüştür.⁶⁴²

Ara rejim döneminde; Türkiye ile Suudi Arabistan, Körfez Ülkeleri ve Libya arasındaki işbirliği ve ticaret, geçmiş yıllarla kıyaslandığında büyük bir artış göstermiştir. Türkiye, bu ülkelere hem işçi göndermiş hem de Türk işadamları başta inşaat sektörü olmak üzere bu

⁶³⁴ Gönlübol ve Kürkçüoğlu, *age*, s. 606.

⁶³⁵ Güldemir, *Çevik...*, s. 96.

⁶³⁶ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2**, Ed. Baskın Oran, Cilt 2, İstanbul, 2009, s. 125.

⁶³⁷ *BCA*, 30-18-1-2, 415-225-6.

⁶³⁸ Balcı, *Age*, s. 205.

⁶³⁹ Güldemir, *Çevik...*, s. 78.

⁶⁴⁰ **1981 Tarihçesi**, s. 32.

⁶⁴¹ **Cumhuriyet**, "Devlet Başkanı Evren Kuveyt'te", (21 Mart 1982).

⁶⁴² Erhan ve Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", s. 125-126.

ülkelere yatırım yapma imkânı bulmuştur. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracatın 1979 yılında toplam ihracattaki payı %17 iken, 1980’de %21,7’ye, 1981’de ise %42’ye yükselmiştir.⁶⁴³

3.6.5.2. Pakistan ile İlişkiler

1947 tarihinde kurulan Pakistan ile ilişkiler dostluk ve kardeşlik ruhuyla ele alınmış; CENTO ve RCD gibi oluşumlarda birlikte hareket edilerek ekonomik düzeyde de geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple ara rejim döneminde de *Yeşil Kuşak* ülkeleriyle ilişkileri geliştirme sürecine giren Türkiye, Pakistan ile diğer ülkelere nazaran daha iyi ilişkiler kurmuştur. Pakistan Devlet Başkanı Muhammed Ziyâülhak, 12 Eylül darbesi sonrası Türkiye’yi ziyaret eden ilk devlet başkanıdır.⁶⁴⁴ Devlet Başkanı Kenan Evren, Kasım 1981’de Pakistan’a giderek iade-i ziyarette bulunmuştur.⁶⁴⁵ Bu ziyarette Evren’e Pakistan’ın en yüksek nişanı olan Nişan-ı Pakistan takdim edilmiştir. Birçok kez bir araya gelen iki devlet adamı zamanla dostluk ilişkilerini de güçlendirmişlerdir. Suriye ve Ürdün’e ziyaret gerçekleştiren Ziyâülhak, 3 Mart 1982 tarihinde Kenan Evren’in eşi Sakine Evren’in vefatı üzerine bu ziyaretleri yarıda kesip 10 Mart 1982 tarihinde Türkiye’ye gelerek Evren’e başsağlığı ziyaretinde bulunmuştur.⁶⁴⁶ Bu süreçte iki ülke arasındaki işbirliği; 23 Haziran 1981’de *Hukukî ve Ticarî Konularda Adlî Yardımlaşma Sözleşmesi* ve 12 Kasım 1981’de *Teknik ve Sınai İşbirliği Anlaşması* imzalanarak pekiştirilmiştir.⁶⁴⁷ Ayrıca SSCB işgalinden kaçarak Pakistan sınırına sığınan Türk asıllı Afgan vatandaşlarının bir kısmının Türkiye’ye kabulü de bu ziyaretler sırasında kararlaştırılmıştır.⁶⁴⁸

3.6.5.3. İran-İrak Savaşı’nda Türkiye’nin Tutumu

Türkiye’deki askeri darbenin akabinde, 17 Eylül 1980 tarihinde Cezayir Antlaşması’nı⁶⁴⁹ tek taraflı fesheden Irak, 22 Eylül 1980 tarihinde İran’ın güneyinde bulunan toprakları işgal etmeye başladı. Böylece 8 yıl sürecek olan savaş başlamış oluyordu.⁶⁵⁰ Türkiye, 2 Ekim 1980 tarihinde tarafsızlığını duyurmuş ve savaş boyunca bu tavrını korumuştur.⁶⁵¹

⁶⁴³ Tuncer, *age*, s. 615.

⁶⁴⁴ **Son Havadis**, “Ziya ül Hak Ankara’da”, (13 Ocak 1981), **1981 Tarihçesi**, s. 31.

⁶⁴⁵ **BCA**, 30-18-1-2, 437-385-7, **1981 Tarihçesi**, s. 24.

⁶⁴⁶ Evren, **Kenan Evren’in Anıları III**, s 97-98.

⁶⁴⁷ **1981 Tarihçesi**, s. 15, 28.

⁶⁴⁸ **Son Havadis**, “Türk Asıllı Afgan Göçmenlerine Kucağımızı Açıyoruz”, (11 Mart 1982).

⁶⁴⁹ Cezayir Deklarasyonu veya Şattülarap Antlaşması olarak da bilinen anlaşma, İran ve Irak arasındaki sınır anlaşmazlıklarını çözmek amacıyla 1975 yılında imzalanmıştır.

⁶⁵⁰ **Tercüman**, “İrak, İran’a Savaş İlan Etti”, (23 Eylül 1980).

⁶⁵¹ **Tercüman**, “Türkiye Tarafsızdır”, (3 Ekim 1980).

Ancak savaş süresince Türkiye, iki ülke ile de ticari faaliyetlerini geliştirmeyi başarmıştır. Bu bağlamda 1978’de 44 milyon dolar civarında olan Türkiye’nin İran’a ihracatı, 1983’te 1 milyar dolar seviyelerine çıkmış ve böylelikle İran’ın toplam ihracattaki payı %19 ile ülke tarihindeki en yüksek orana yükselmiştir.⁶⁵² Bunun yanında Irak ile 1981 yılında yapılan anlaşma ile Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı’nın kapasitesi arttırılarak ekonomik anlamda önemli bir adım atılmıştır.⁶⁵³ Yine Irak ile 1983 yılında, Irak’ın sıvılaştırılmış gazını Akdeniz’e ulaştıracak, Kerkük-Yumurtalık hattına paralel yeni bir hat inşa edilmesi anlaşması imzalanmıştır.⁶⁵⁴

İran-Irak savaşının yarattığı otorite boşluğu, Irak ve İran sınırları içinde bulunan Kürt ayrılıkçıların harekete geçmesine sebep olmuştur. Bu ayrılıkçılar Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ve Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) çatısı altında toplanmıştır. Bu örgütlerin silahlı kanadı ise *Peşmerge* olarak adlandırılmaktadır. Bunlara ek olarak 70’li yıllarda Türkiye’de faaliyet gösteren *Apocular*’ın Suriye’ye geçiş yaparak kurdukları Kürdistan İşçi Partisi (PKK) de bu dönemde Irak’ın kuzeyinde KYB ve KDP ile birlikte faaliyet göstermeye başlamıştır. 10 Mayıs 1983 tarihine gelindiğinde bu gruplar Türkiye-Irak sınırını koruyan askerlere saldırmış ve üç askeri şehit etmişlerdir. Türkiye bu saldırıya 26 Mayıs’ta 7000 askerle Irak topraklarına girerek cevap vermiştir. Bu sınır ötesi operasyonda Kürt gruplarının kampları ve lojistik merkezleri büyük ölçüde yok edilmiştir. 2 Haziran günü operasyon tamamlanmış ve Türk birlikleri Irak topraklarından çekilmiştir.⁶⁵⁵ Operasyon öncesi Irak hükümeti ile istişare edilerek bilgi verilmiştir.⁶⁵⁶

1980-83 ara rejim döneminde Arap-İslam ülkeleri ile genel olarak iyi ilişkiler geliştiren Türkiye, sadece Suriye ile bu dönemde her zamankinden daha gerilimli bir ilişki yürütmek zorunda kalmıştır. Bunun başlıca sebepleri; Hatay’ın geri alınması fikrinin Suriye için millî politika haline gelmesi, su sorunu, Suriye’nin ASALA ve PKK gibi terör örgütlerini himaye etmesi ve teröristlerin Türk-Irak petrol boru hatlarına saldırılarını desteklemesi ve sınırda yaşanan kaçakçılık faaliyetleri gibi hususlardır.⁶⁵⁷

3.6.6. İsrail ile İlişkiler

⁶⁵² Balcı, **age**, s. 204.

⁶⁵³ İlter Türkmen, Türkiye Cumhuriyeti’nin Orta Doğu Politikası, **Bilge Adamlar Kurulu Raporu**, BİLGESAM, Ankara 2010, s. 19.

⁶⁵⁴ **1983 Tarihçesi**, s. 25.

⁶⁵⁵ **1983 Tarihçesi**, s. 16

⁶⁵⁶ **Ayın Tarihi**, (Nisan-Haziran 1983), 27 Mayıs 1983, s. 421.

⁶⁵⁷ Hale, **Türk Dış...**, s. 181.

Ulus Hükümeti döneminde Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler hızla yükselirken İsrail ile ilişkiler de aynı hızda gerilemiştir. İsrail'in Doğu Kudüs'ü alarak, Kudüs'ü başkent ilan etmesi ilişkilerin dibe vurmasına sebep olmuştur. İKÖ ile iyi ilişkiler geliştirmiş olan Türkiye, örgütün İsrail'e karşı reaksiyon alınması isteğini geri çevirmeyerek, önce büyükelçisini geri çekmiş, sonrasında ilişkiler maslahatgüzarlık seviyesine indirilmiştir. 26 Kasım 1980 tarihinde alınan bir kararla iki ülke ilişkileri ikinci kâtip seviyesine indirilmiştir.⁶⁵⁸ İsrail'in saldırgan tutumu bu dönemde artarak devam etmiştir. 30 Mayıs 1981 tarihinde Lübnan'a saldıran İsrail, bu olaydan bir hafta sonra Irak'a ait Osirak Nükleer Tesisini bombalamıştır.⁶⁵⁹ Bölgede artan gerilimden rahatsız olan Türkiye, Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla İsrail'i kınamıştır.⁶⁶⁰ Nisan 1981'de İsrailli bir saldırgan Kudüs'te bulunan Ömer Camii'ne bombalı saldırı düzenlemiştir. Saldırıda 2 kişi hayatını kaybederken 15 kişi de yaralanmıştır. Bu saldırı İslam toplumunun geniş protestolarına sebep olmuştur. Türkiye adına Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, saldırı karşısındaki üzüntülerini İslam ülkelerinin büyükelçilerine bir davet vererek dile getirmiştir.⁶⁶¹

İsrail, 1981 yılı sonlarında Suriye'ye ait Golan Tepeleri'ni işgal ederek saldırılarına bir yenisini daha eklemiştir. Suriye hükümeti bu ilhakı savaş sebebi saymış ve bölgedeki tansiyon daha da artmıştır. Türk hükümeti de bölgedeki istikrarsızlığın ve gerilimin tek sorumlusunun İsrail olduğunu beyan ederek ilhakı tanımadığını deklare etmiştir.⁶⁶² İsrail, 1982 yılında da Orta Doğu'da yayılmacı politikasına hız kesmeden devam etmiştir. Bu çerçevede 6 Haziran'da Güney Lübnan'ı işgal eden İsrail tüm dünyanın tepkisini üzerine çekmiştir. İşgal sebebiyle bölgeyi terk eden sivillere yönelik saldırı düzenleyen İsrail, 12 Türk vatandaşının ölümüne sebep olmuştur. Bu olay karşısında İsrail Maslahatgüzarı Dışişleri'ne çağırılarak sert bir şekilde uyarılmış ve kayıplarla ilgili maddi manevi tazminat talebi iletilmiştir.⁶⁶³ Lübnan işgalini genişleten İsrail, Filistinlilerin yaşadığı mülteci kamplarını da hedef almaktan çekinmemiştir. Eylül 1982'de Beyrut'ta bulunan Sabra ve Şatilla mülteci kampları İsrail tarafından vurulmuş ve yüzlerce sivil hayatını kaybetmiştir.⁶⁶⁴ İKÖ bu katliamın unutulmaması adına 24 Eylül gününü "*Filistinliler ile*

⁶⁵⁸ Evren, **Kenan Evren'in Anıları II**, s 132-133.

⁶⁵⁹ **Milliyet**, (09 Haziran 1981).

⁶⁶⁰ **1981 Tarihçesi**, s. 14.

⁶⁶¹ Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in Konuşmaları, Demeçleri ve Basına Verdiği Mülakatlar (21 Eylül 1980-3 Kasım 1983), Ankara 1983, s. 229-230.

⁶⁶² **Milliyet**, (15.Aralık 1981).

⁶⁶³ **1982 Tarihçesi**, s. 15.

⁶⁶⁴ Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in Konuşmaları, Demeçleri ve Basına Verdiği Mülakatlar (21 Eylül 1980-3 Kasım 1983), Ankara 1983, s. 293.

Dayanışma Günü” ilan etmiştir.⁶⁶⁵ İKÖ’nün Filistin konusundaki tezlerine destek veren Türkiye, günümüze kadar bu tavrını korumuştur. İsrail ile inişli çıkışlı devam eden ilişkilerde Filistin davası belirleyici etken olmuştur.

Türkiye ile İsrail ilişkileri bu dönemde oldukça gergin olmasına rağmen bazı konularda örtülü bir işbirliği de yapıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin; İsrail, Lübnan işgali sırasında Beyrut’taki kamplarda ASALA’ya ait saldırı planlarını içeren belgelere ulaşmıştır. Bu belgeler, Türk makamlarına teslim edilmiştir. Bu sayede ASALA’nın olası eylemlerinin bir nebze önüne geçildiği iddia edilebilir.⁶⁶⁶

3.6.7. Ermeni Terör Örgütü’nün (ASALA) Faaliyetleri

Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu’nun 1915 tarihinde *Tehcir Kanunu* ile Ermeni soykırımı yaptığını iddia etmekteydi. Sevr Antlaşması’nda elde ettikleri kazanımları Lozan’da kaybeden Ermeni toplumu her fırsatta soykırım propagandası yapmayı ilke edinmiştir.⁶⁶⁷ Bunun bir parçası olarak 24 Nisan tarihini *Ermeni Soykırım Günü* olarak ilan etmişlerdir. 1973 yılına gelindiğinde propagandalar yerini terör saldırılarına bırakmıştır. Bu saldırıların hedefi ekseriyetle Türk diplomatlar olmuştur. Ermeni silahlı terör örgütlerinden bazıları şunlardır: ASALA-MR (ASALA – İhtilalcı Hareketi), JCAG (Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları), GEKO (Gizli Ermeni Kurtuluş Ordusu), ARA (Ermeni İhtilalcı Ordusu / Komandoları) ve NAS (Yeni Ermeni Direniş Örgütü).⁶⁶⁸ Bu örgütlerden en kanlı eylemleri yapan ASALA olduğu için kamuoyunda Ermeni terörü denince akla ilk bu örgüt gelmektedir. Lideri Agop Agopyan olup Marksist görüşlere sahiptir. SSCB tarafından kurulduğu iddiaları kanıtlanmamışsa da SSCB’nin ASALA’yı tıpkı Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) gibi ulusal kurtuluş mücadelesi veren bir örgüt olarak gördüğü bilinmektedir.⁶⁶⁹

27 Ocak 1973 - 4 Temmuz 1994 tarihleri arasında Ermeni teröristler tarafından Türk Diplomatları ve çalışanlarına 17 ülkede 27 suikast düzenlenmiştir. Toplamda 34 Türkiye Dışişleri mensubu şehit olmuştur. Bir kısmı da yaralanmıştır. Bu saldırılarda diplomatlar

⁶⁶⁵ *Cumhuriyet*, (24 Eylül 1982).

⁶⁶⁶ Armaoğlu, *age*, s. 725.

⁶⁶⁷ Abdurrahman Çaycı, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 86-88.

⁶⁶⁸ Tatlıdıl, *agt*, s. 256-258.

⁶⁶⁹ Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya ve Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara, 2003, s. 108.

dışında 17 sivil de hayatını kaybetmiş ve pek çoğu da yaralanmıştır.⁶⁷⁰ 1980-83 ara rejim dönemi yönetimi ASALA'nın terör faaliyetlerine karşı uluslararası camiada etkili bir mücadele sergileyememiştir. 12 Eylül yönetiminin bu konudaki başarısızlığının sebepleri arasında Batılı ülkelerin, askeri yönetimi yeterince demokratik olmadığı gerekçesiyle ciddiye almaması ve Ermeni Lobisinin güçlü bir propaganda ağının olması sayılabilir.⁶⁷¹ Örgütle etkili mücadele ancak Özal'ın başbakanlığı döneminde başlamıştır. Özal'ın MİT mensubu Hiram Abas'a kurdurduğu özel ekibin yaptığı bazı yurtdışı operasyonlar örgüte ağır darbe vurmuştur. Bununla beraber Ermeni Diasporası ve Ermenistan yetkilileri ile yapılan pazarlıklar sonucunda örgüt, 1994 yılında faaliyetlerine son vermiştir.⁶⁷²

⁶⁷⁰ Şenol Kantarcı ve diğerleri (Ed.), **Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri içinde**, 2, Ankara: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2007, s. 1231.

⁶⁷¹ Mustafa Bostancı, Nevzat Uysal, Milli Güvenlik Konseyi Dönemi Türk Dış Politikası (1980-1983), **Abant Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 23, Sayı 3, (2023), s. 1421.

⁶⁷² Bkz. <https://www.sozcu.com.tr/ozalin-ozel-kalem-muduru-acikliyor-asalayi-soyle-bitirdik-wp6145793> (Son erişim tarihi: 01/05/2024)

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren, hem iç hem dış politikada Atatürk'ün sahip olduğu engin vizyonu ve buna paralel oluşturduğu ilkeleri doğrultusunda hareket etmeye özen göstermiştir. Atatürk'ün *Yurtta Barış, Dünyada Barış* düsturu, halkın refahı ve güvenliği ile milletini muasır medeniyetler seviyesine çıkartmak gayesi taşımaktadır. Atatürk ve İnönü yönetimleri süresince ordu-siyaset ilişkisi oldukça dar bir çerçevede kalmıştır. İki liderin asker kökenli olması ve ordu üzerindeki tartışmasız hâkimiyetleri bu durumu açıklamaktadır. Anılan dönemin dış politikada benimsediği ilkeler; Türk egemenliği ve bağımsızlığından ödün vermeden Batı medeniyetiyle yakın işbirliği kurmak, bağımsız politikalar üreterek Batılılaşma ve Çağdaşlaşmayı tesis etmek, milli, barışçı ve maceradan uzak gerçekçi bir diplomasi izlemek olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada yeni bir yapılanma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Savaşın büyük yıkıma sebep olduğu Avrupa, ABD'nin desteğiyle yeniden ayağa kalkmaya çalışırken, Sovyetler Birliği Doğu Avrupa'nın birçok bölgesinde komünizm ideolojisini benimseyen yönetimleri destekleyerek yayılmacı bir süreç başlatmıştır. Bu ortam, Türkiye için bir yol ayrımını zorunlu hale getirmiştir. Kuruluşundan itibaren yüzünü Batı'ya çevirmiş bir ülke olması hasebiyle Türkiye, rotasını Batı bloğuna çevirmiştir. Bu tercihte Sovyetlerin Boğazlar ve Türkiye'nin Kuzeydoğudaki toprakları üzerinde hak iddiası da etkili olmuştur.

1950-1960 yılları arasında DP yönetimindeki Türkiye, NATO ve CENTO gibi çok uluslu askeri ittifaklara girmiş ve Batı'nın Sovyetlerle mücadelesinde önemli bir karargâh görevi üstlenmiştir. Bu dönemde ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı gereği yaptığı malî ve askerî yardımları Türkiye'nin içerde ve dışarıda izlediği siyasetin belirleyicisi olmuştur. Ancak bu yardımların sunduğu avantajlar dış politikadaki bağımsızlığın yitirilmesine yol açmıştır. Türkiye bazı dönemlerde dış politikada bağımsız hareket etme reaksiyonu gösterdiğinde ise Batı'nın kestiği ağır faturalarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. 1950'lerin sonlarında ABD'de yaşanan ekonomik resesyon dış yardımların kısılmasına yol açmıştır. Bu durum Türkiye'yi Sovyetlere yaklaştırmış, üst düzey temaslar kurulması noktasına kadar gelindiğinde Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi olan 27 Mayıs 1960 müdahalesi yapılmıştır.

27 Mayıs darbesini yapan cuntacılar Milli Birlik Komitesi adıyla kurumsallaşmış ve ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Darbe sonrası ara rejim 15 Ekim 1961'e kadar sürmüştür. MBK, uluslararası ittifaklara ve antlaşmalara bağlı olduğunu, dış politikada ise Batı ile eşitlik ve egemenlik zemininde ilişkilerin sürdürüleceği belirtmektedir. Sovyetler Birliği ile ilgili kısımda ise komünizm tehlikesine değinilmemiş iyi komşuluk, samimiyet ve saygı odaklı işbirliğinin geliştirilmek istendiği vurgulanmıştır. AET ile ilişkilerin Ortak Pazar hedefi doğrultusunda ilerleyeceği, Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile kardeşlik ve komşuluk hukukuna riayet edileceği, halklarının refaha kavuşması ve hürriyet mücadelelerinde destek olunacağı dile getirilmiştir. Kıbrıs konusunda ise Londra ve Zürih Antlaşmalarına bağlı olarak Türk soydaşların hakkının savunulacağı duyurulmuştur.

MBK programının dış politika anlayışında DP dönemine kıyasla daha özgür ve bağlantısız bir karakter ortaya konduğu aşikârdır. II. Dünya Savaşı sonrası uygulanan kanıksanmış, Batı eksenli dış politikanın giriftliği MBK programının uygulanabilirliği noktasında soru işaretlerini beraberinde getirmektedir.

Darbe sonrası ABD ile ilişkiler ilerletilmiş yardım muslukları tekrar açılmıştır. U-2 casus uçaklarının uçuşlarına yeniden izin verilmiş, 5 Mart 1959 tarihinde ABD ile imzalanan işbirliği anlaşması gereğince Türkiye'deki NATO ve ABD üslerine Jüpiter füzeleri konuşlandırılmıştır. Füzelerin kontrolünün ABD'de olması Türkiye'de güvenlik endişelerine yol açmıştır.

Sovyetler Birliği ile ilişkilerde yeni bir sayfa açılmak istenmiş olsa da Batı ile kurulan organik bağlar, buna pek imkân vermemiştir. Sovyetlerin mütemadiyen sunduğu ucuz kredi, askerî ve malî yardım teklifleri, Dışişleri Bakanı Selim Sarper tarafından kibarca geri çevrilmiştir. Bununla birlikte, iki ülke arasında bazı ticari antlaşmalar yapılmıştır. Batı ile münasebetlerin zarar göreceği endişesiyle askeri yönetim daha fazlasına cesaret edememiştir. Nitekim 1961 yılında Türkiye'deki ABD füzeleri yüzünden Türk-Sovyet ilişkileri yeniden bozulmuştur.

MBK yönetimi döneminde AET ile ilişkilere de önem verilmiştir. Yapılması planlanan reformlarla Ortak Pazar'a girilmesi hedeflenmiştir. Yine bu dönemde AET ve ortaklığı bulunan ülkelerle yeni ticari işbirlikleri yapılmış eski antlaşmalar güncellenmiştir.

MBK yönetiminin Ortadoğu açılımı ve özellikle Cezayir bağımsızlık hareketine desteği ise bölgede umutla ve sevinçle karşılanmıştır. BAC Birleşik Arap Cumhuriyeti, Mısır, Suriye ve Gazze Şeridi) ile ilişkiler DP döneminde bozukken MBK döneminde durağan

seyretmiştir. 28 Eylül 1961 tarihinde Suriye ordusu Nasır yönetimindeki BAC idaresine başkaldırmış ve bağımsız Suriye yönetimi ilan edilmiştir. Suriye'deki yeni yönetimi Türkiye, İran ve Ürdün kısa sürede tanımışlardır. Bu yüzden BAC lideri Nasır, Türkiye ile bütün ilişkileri kestiğini duyurmuştur.

1960-1961 ara rejim dönemi sonunda, dış politikada söylem ve eylem birliğinin sağlanamadığı anlaşılmaktadır. DP'nin en çok eleştirildiği konu olan ABD/Batı bağımlılığı, ara rejim döneminde de artarak devam etmiştir. Bu toksik ilişki yüzünden SSCB ile yakınlaşma ve işbirliği hususu temenni seviyesinden öteye geçememiştir. Türk dış politikasının geleceğine etki edecek önemli adımlardan biri de Ortadoğu ve İslam ülkelerine milli, bağımsız ve özerk bir bakış açısıyla yaklaşılmasıdır. Bölge ülkeleriyle ilişkilerde MBK programına paralel bir çizgide yol kat edildiği söylenebilir. Bahsedilen gelişmeler ışığında 1960-1961 ara rejim dönemi dış politikasının yarı özerk bir karakterde olduğu söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ikinci askeri müdahalesi 12 Mart 1971 muhtırasıdır. Bu kez ordu yönetimi devralmamış ancak mevcut iktidarı devirerek yerine teknokrat hükümetlerini devreye sokmuştur. Bu hükümetler: 1. ve 2. Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu hükümetleridir. Muhtıra sonrası ara rejim 14 Ekim 1973'e kadar sürmüştür. Muhtıranın sebepleri olarak; Demirel hükümetinin terör ve anarşiyle mücadelede başarısız olması, sağ-sol çatışmalarının yoğunlaşması, hedeflenen reformların bir türlü yapılamaması ve ordu içinde sol bir cuntanın darbe hazırlığında olması şeklinde sıralanabilir.

1962-1971 yılları arasında dış politikada yaşanan gelişmelere kısaca değinerek ara rejim dönemi dış politikasını yorumlamak doğru bir yaklaşım olur. Çünkü bu dönemde Türk Dış Politikasında kırılmalara yol açan olaylar yaşanmıştır. Anılan dönemde öne çıkan gelişmeler; 1962 Küba füze krizi, 1963-67 Kıbrıs bunalımı, Arap-İsrail çatışması, Johnson Mektubu, Haşhaş sorunu, SSCB ile çok yönlü ilişkiler kurulması gibi olaylardır.

Bu olaylar, ABD ile ilişkilerin bozulmasına yol açan olaylar olarak dikkati çekmektedir. Bu olaylar, doğrudan veya dolaylı olarak ABD-Türkiye ilişkilerinin bozulmasına katkıda bulunmuştur. 12 Mart muhtırasıyla birlikte Demirel iktidardan uzaklaştırılmış, yerine gelen asker güdümlü hükümetler ise ülkedeki Amerikan karşıtlığını törpülemek ve uluslararası sorunların çözümünde Batı'nın desteğini almak için oldukça yapıcı davranmışlardır. Örneğin; 1971-1973 ara rejim döneminde haşhaş ekimi tüm yurttan yasaklanmıştır. NATO

ve ABD ile birçok konuda işbirliği devam etmiş ABD'den savaş uçağı alımı anlaşması yapılmıştır.

Sovyetlerle ilişkiler; muhtıra öncesi yapılan sanayi yatırımlarının tamamlayıcı nitelikte protokolleri ile sınırlı kalmıştır. 1972 tarihinde imzalanan “İyi Komşuluk İlişkileri Bildirgesi”, Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerinin, Demirel iktidarında olduğu kadar yoğun olmasa da devam ettirileceğinin sinyallerini vermektedir. Bu dönemde Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle ilişkilerde pek bir aksiyon olmamıştır. Ancak Türkiye'de faaliyet gösteren solcu hareket mensuplarının Suriye, Ürdün ve Filistin'de bulunan kamplarda eğitim görerek tekrar Türkiye'de eylem yapmaları gerçeği bu ülkelere mesafeli durmayı gerektirmiştir.

AET ile 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ve 1970 tarihli Katma Protokol ile Avrupa ülkeleri ile entegrasyon ve AET'ye tam üyelik umudu canlanmıştır. Bu anlaşma 8 Haziran 1971'de Mecliste onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma gereğince Türkiye, Ortak Gümrük Tarifelerini kabul etmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin AET bölgesine yaptığı ihracat önemli ölçüde artmıştır. Türkiye ile AET arasındaki ortaklık anlaşmasının uygulanmasına ilişkin düzenlemeleri içeren Katma Protokol, üye ülkelerin onaylamasına müteakip 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Balkan devletleri ile ilişkiler bu dönemde de normal seyrinde devam etmiştir. Bulgaristan ile Türk azınlığın sorunları ve göç konusunda diplomasi yürütülmüştür. Romanya ile geçmişten gelen iyi ilişkiler yapılan yeni antlaşmalarla daha ileriye götürülmeye çalışılmıştır.

1963 yılından itibaren Türk dış politikasının milli bir davası haline gelen Kıbrıs'ta 1967 yılında Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi kuruldu. Türk yönetiminin BM tarafından tanınması adada iki toplumun varlığının uluslararası mecrada kabul edilmesi anlamına gelmesi açısından önemliydi. Kıbrıs sorununun çözümü adına, iki toplumun temsilcileri BM gözetiminde 1968-1971 yılları arasında görüşmeler yapmıştır. Ancak sorun çözülmemiş aksine adada Türklere yönelik cinayetler aratarak devam etmiştir.

1971-1973 ara rejim dönemi hükümetleri dış politikada iyimser bir tablo vaat etmişlerdir. İttifaklara bağlılık, SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesi ve diğer devletlerle dostluk ve komşuluk ilişkileri bu vaatlerin özeti sayılabilir. Ara rejim dönemi bittiğinde ortaya çıkan tabloya göre; muhtıra öncesinde güvenilmez bir müttefik olduğu tecrübeyle sabit olan ABD, bu dönemin parlayan yıldızı oluvermiş ve Demirel'den koparamadığı tavizlerin neredeyse hepsini askeri yönetimden almıştır. SSCB ile kurulan Türk tarihinin en

pragmatik işbirliği süreci bu dönemde akamete uğramıştır. Ortadoğu ve AET bağlamında kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Bu dönemde ülke içerisindeki karışıklıklar, ekonomik ve toplumsal sorunlar, dış politikanın ikinci plana atılmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler ışığında 1971-1973 ara rejim dönemi dış politikasının millî olmaktan ziyade ABD etkisi altında bir karakterde olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet tarihinin son askeri darbesi, ordunun emir komuta zinciri içerisinde sistemli ve programlı bir şekilde yaptığı 12 Eylül 1980 darbesidir. Kenan Evren başkanlığında kurulan Milli Güvenlik Konseyi ülkeyi ara rejim boyunca yönetmiştir. Siyasi işler Bülent Ulusu hükümeti eliyle yürütülmüştür. Darbe sonrası ara rejim dönemi 6 Kasım 1983 tarihine kadar sürmüştür. Ülkeyi darbeye götüren çeşitli iç ve dış etkenlerden söz edilebilir: Siyasi aktörlerin uzlaşmaz tutumları yüzünden yaşanan politik gerilimlerin güçlü hükümetler kurulmasına ve gerekli reformların hayata geçirilmesine mani olması önemlidir. Maruz kalınan ambargolar yüzünden ekonominin batma noktasına gelmesi, yüksek enflasyonun ezdiği alt tabakanın sokaklara dökülmesi ve buna ek olarak sağ-sol çatışmalarının mezhepsel boyutlara ulaşarak kitlesel ölümlere yol açacak noktaya gelmesi iç etkenlerden bazıları olarak zikredilebilir. Dış etkenler ise Kıbrıs Barış Harekâtının getirdiği ekonomik yük, ABD ve AET ekonomik ambargolarının temel ihtiyaç maddelerinin bile bulunamamasına yol açması, İran devrimi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali olarak anılabilir.

Darbe sonrası kurulan Ulusu hükümetinin dış politika ilkeleri; ittifaklara sadık kalarak yükümlülükleri yerine getirmek, dış politikada bağımsızlık ve karşılıklılık ilkesiyle hareket etmek olarak beyan edilmiştir. 12 Eylül askeri yönetimi dönemi dış politikasında öne çıkan en belirgin husus; 1973-80 arası dönemde ilişkilerin gergin seyrettiği ABD ile yeniden sıkı bir işbirliği politikası izlenmesidir. Aslında bu noktaya gelinmesinde Türk tarafının ilk etapta çok çaba sarf etmesine gerek olmamıştır. Çünkü ABD, Yunanistan'ın NATO Askeri kanadından ayrılması, Ortadoğu'da ve Afganistan'da yaşanan olaylar nedeniyle, Türkiye'ye uyguladığı ambargoyu 1978 tarihinde kaldırarak Türkiye'nin bölgede öneminin arttığını ve işbirliği yapmasının zorunluluğunu belli etmiştir. Darbe sonrası Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nın onaylanması ve ABD'nin hem ekonomik hem askeri yardımlarının Türkiye'ye akması bunun açık bir belirtisidir. Ayrıca Çevik Kuvvet'in Türkiye'deki üsleri kullanmasına izin verilmesi ve Rogers Planı ile Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünün gerçekleşmesi ilişkilerin boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Evren, General Rogers'in tek bir sözüyle Yunanistan'ın NATO'ya dönmesine yeşil ışık yakmıştır.

Bu diplomatik hata, Ege’de Türkiye’nin lehine olan durumun tersine dönmesine yol açmıştır. Bu dönemde SSCB ile ekonomik işbirliği tüm hızıyla devam etmiştir. ABD’ye rağmen Sovyet politikasını değiştirmeyen Türkiye, böylece Batılı müttefiklerine bağımsız bir dış siyaset izleyebileceği mesajını vermek istemiştir. Türkiye bu dönemde ABD’nin *Yeşil Kuşak Doktrini* ve kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda Körfez ülkeleri ve Pakistan ile ilişkilerini geliştirmiştir. Türkiye, 1980 yılında patlak veren İran-Irak savaşında tarafsız kalarak iki ülkeyle de ticari ilişkilerini daha ileriye taşıma politikası gütmüş ve bunda da başarılı olmuştur. Bu süreçte İsrail ile ilişkiler her zamankinden daha düşük seviyelere inmiştir. Bu duruma, Türkiye’nin İKÖ ile yakın ilişkiler kurması ve Filistin davasını desteklemesi etkili olmuştur. 1983 yılında yaşanan önemli gelişmelerden biri de Kıbrıs Türk toplumunun Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni ilan etmesidir. KKTC’nin ilk Cumhurbaşkanı olarak da Rauf Denktaş seçilmiştir.

1980-1983 ara rejim dönemi dış politikası incelendiğinde; Türkiye’nin yeniden Batı/ABD eksenine döndüğü gözlemlenmektedir. Bu dönem ABD etkisini anlamak için Rogers Planı olayına bakmak bile tek başına yeterlidir. Bu bilgiler ışığında 1980-1983 ara rejim dönemi dış politikasının ABD gölgesinde ama diğer ülkelerle de ekonomik çıkarlarını devam ettirmeye çalışan çok yönlü bir karakterde olduğu söylenebilir.

Tüm ara rejim yönetimlerinin dış politika söylemi genel olarak aynı minvaldedir. Darbe sonrası ara rejim dönemlerinde dış politika uygulamaları karşılaştırıldığında; üç ara rejim döneminin ortak özelliği, ABD ile güçlü ilişkiler kurulmuş olduğu gerçeğidir. Bu dönemlerde ABD, Türkiye’ye daha çok mali ve askeri yardımlar yapmış, üslerini ve nüfuzunu artıracak antlaşmalar imzalamıştır. Sovyetlerle ilişkilerde 1980-1983 ara rejim döneminde milli çıkarlar gözetilerek işbirlikleri yapılmaya çalışılmıştır. Diğer ara rejim dönemlerinde Sovyetlerle ilişkiler kesilmese de mesafeli yaklaşım benimsenmiştir. Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilere bakıldığında yine 1980-1983 ara rejim dönemi uygulamaları farklılık arz etmektedir. Bu dönemde İran-Irak savaşı olmasına rağmen Türkiye tarafsız kalarak iki ülkeyle de ticaretini arttırmış ve milli çıkarlarını gözetken politikalar benimsemiştir. 1960 ve 1970 yılları boyunca Kıbrıs Meselesi, Türk dış politikasında belirleyici unsur olmuştur. Türkiye bu dönemlerde Kıbrıs konusunda ve Filistin davasında özgün duruşunu ortaya koymuştur.

Türkiye II. Dünya Savaşı’ndan sonra yaptığı seçimlerle daha çok Batı yönlü bir dış politika takip etmiştir. Batı’nın maddi yardım ve kredilerinin verdiği rehabet ülkeyi ittifakın çıkarlarına hizmet eder hale getirmiştir. Türkiye özellikle ABD ile çok yakın ilişkiler

kurmuş, NATO ve AET ile ilişkilerinde bu vesileyle otomatikman gelişeceğini zannetmiştir. Türkiye, ABD etkisinden çıkmayı denediği dönemlerde askeri darbelerin muhatabı olmuştur. Darbeler tarihimize bakıldığında; görece ilginç bir şekilde ABD ile ne zaman ters düşülse ardından darbe olmuş, her darbeden sonra da ABD, Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirmiştir. Bu durum döngüsel bir hâl almıştır.

KAYNAKÇA

Resmî Gazete

- T.C. Resmî Gazete, 21.02.1950, Sayı: 7438.
T.C. Resmî Gazete, 31.07.1951, Sayı: 7872.
T.C. Resmî Gazete, 28.04.1960, Sayı: 10491.
T.C. Resmî Gazete, 09.05.1960, Sayı: 10506.
T.C. Resmî Gazete, 30.05.1960, Sayı: 10515.
T.C. Resmî Gazete, 14.06.1960, Sayı: 10525.
T.C. Resmî Gazete, 07.07.1960, Sayı: 10545.
T.C. Resmî Gazete, 16.09.1960, Sayı: 10605.
T.C. Resmî Gazete, 16.12.1960, Sayı: 10682.
T.C. Resmî Gazete, 09.01.1961, Sayı: 10702.
T.C. Resmî Gazete, 16.09.1961, Sayı: 10908.
T.C. Resmî Gazete, 12.05.1967, Sayı: 12596.
T.C. Resmî Gazete, 03.08.1971, Sayı: 13915.
T.C. Resmî Gazete, 18.05.1974, Sayı: 14890.
T.C. Resmî Gazete, 12.09.1980, Sayı: 17103.
T.C. Resmî Gazete, 21.09.1980, Sayı: 17112.
T.C. Resmî Gazete, 01.10.1980, Sayı: 17122.
T.C. Resmî Gazete, 01.02.1981, Sayı: 17238.
T.C. Resmî Gazete, 09.03.1981, Sayı: 17274.
T.C. Resmî Gazete, 05.06.1981, Sayı: 17361.
T.C. Resmî Gazete, 30.06.1981, Sayı: 17386.
T.C. Resmî Gazete, 16.10.1981, Sayı: 17486.
T.C. Resmî Gazete, 30.06.1981, Sayı: 17386.
T.C. Resmî Gazete, 06.11.1981, Sayı: 17863.
T.C. Resmî Gazete, 24.09.1982, Sayı: 17823.
T.C. Resmî Gazete, 21.10.1982, Sayı: 17845.
T.C. Resmî Gazete, 09.11.1982, Sayı: 17506.

T.C. Resmî Gazete, 24.04.1983, Sayı: 18027.

T.C. Resmî Gazete, 13.06.1983, Sayı: 18076.

T.C. Resmî Gazete, 14.11.1983, Sayı: 18221.

Arşiv Belgeleri

BCA, 490-1-0-0, 572-2277-3, (6 Şubat 1947).

BCA, 30-11-1-0, 277-22-14, (24 Aralık 1959).

BCA, 10-9-0-0, 204-630-4, Ek 12, (1960).

BCA 10-9-0-0, 90-276-3, (1960).

BCA, 30-18-1-2, 155.1.1, (30 Mayıs 1960).

BCA, 30-1-0-0, 16.86.4. Ek.6. (1 Haziran 1960).

BCA, 030.01.0, 54.329.1, Ek 4, 5, 6, (11 Temmuz 1960).

BCA, 030.01.0, 54.329.2, (05 Ocak 1961).

BCA, 030.01.0, 50.299.3, (09 Ocak 1963).

BCA, 030.01.0, 71.452.4, (19 Şubat 1964).

BCA, 30-1-0-0, 7-40-16, (16 Haziran 1960).

BCA, 30-18-1-2, 279-21-13, (7 Mart 1972).

BCA, 30-18-1-2, 279-22-20, (15 Mart 1972).

BCA, 30-18-1-2, 405-160-4, (2 Eylül 1980).

BCA, 30-18-1-2, 415-225-6, (16 Ocak 1981).

BCA, 30-18-1-2, 437-385-7, (16 Kasım 1981).

BCA, 30-18-1-2, 465-566-10, (22 Kasım 1982).

TDA, 571, 35962-141902-4, Ek 2, (10 Nisan 1961).

TDA, 571, 67939-297158-44, (17 Aralık 1925).

Meclis Tutanakları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C. XXII.

TBMMTD, Dönem VII, C. 14, 17,14 Mayıs 1945, toplantı 5, birleşim 59.

TBMMTD, Dönem IX, C. 13,18 Şubat 1952, toplantı 2, birleşim 41.

TBMMTD, Dönem:1, Cilt:3, Birleşim:7, 16.03.1964, Oturum:3.

TBMMTD, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:123, Oturum:1, 1971, C.15.

TBMMTD, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:123, Oturum:1, 1971, C.15.

TBMMTD, Dönem 3, Toplantı: 2, Birleşim: 21, 1971, C.9.

TBMMTD, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:84, Oturum:1, 1971, C.12.
TBMMTD, Dönem:3, C. 12, ,Toplantı:2, Birleşim: 70, 12.03.1971 Oturum:1.
TBMMTD, Dönem:3, C. 12, Toplantı:2, Birleşim: 78, 26.03.1971, Oturum:1.
TBMMTD, Dönem:3, Birleşim 80, Cilt 12, , 02.04.1971, Oturum:1.
TBMMTD, Dönem:3, Cilt:12, Toplantı:2, Birleşim:80, 02.04.1971, Oturum:1.
TBMMTD, Dönem:3, Cilt:12, Toplantı:2, Birleşim:81, 05.04.1971, Oturum:1.
TBMMTD, Dönem:3, Cilt:12, Toplantı:2, Birleşim:82, 07.04.1971, Oturum:1.
TBMMTD, Dönem:3, Toplantı:2, Birleşim:92, Oturum:1, 1972, C.24.
TBMMTD, Dönem:3, Cilt:11, Birleşim:17, 19.07.1972, Oturum:1.
TBMMTD, Birleşim 124, Toplantı 19, Cilt 1, 11 Eylül 1980.
TBMM Kanunlar Dergisi, 1965, C.46, s.649-658.
TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 3,Toplantı 2, 1971, C.54.
TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 3,Toplantı 3, 1972, C.55.
TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 3,Toplantı 4, 1973, C.56.
TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem:4, Toplantı 2, 1975, C.58.
Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, Cilt.2, 27 Mayıs 1961, Oturum1, Birleşim 15.
Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43.
Yassıada Duruşma Tutanakları (YDT, 1960/1).
Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD),Toplantı Yılı: 8, Cilt: 53, 65. Birleşim, 21 Mayıs 1969.
Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), Dönem 1, Cilt: 64, Birleşim 80, 2 Nisan 1971.
Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), Cilt: 66, Birleşim 91, 21 Temmuz 1971.
Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), Dönem 1, Cilt: 11, Birleşim 58, 25.04.1973.
Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), Cilt: 37, Birleşim 50, 21 Nisan 1978.
MGK Tutanak Dergisi, Birleşim 4, Cilt 1, 27 Eylül 1980.
MGK Tutanak Dergisi, Birleşim 4, Cilt 1, 27 Eylül 1980.
Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 14, 55'inci Birleşim, 14 Şubat 1983.

Resmî Yayınlar

Ayın Tarihi, (Eylül-Aralık 1980), 16 Eylül 1980.
Ayın Tarihi, (Eylül-Aralık-1980-Ocak-Şubat 1981) 1981.

Aydın Tarihi, (Mart-Ağustos 1981), 12 Nisan 1981.

Aydın Tarihi, (Nisan-Haziran 1983), 27 Mayıs 1983.

Dışışleri Bakanı İlder Türkmən'in Konuşmaları, Demeçleri ve Basına Verdiği Mülakatlar (21 Eylül 1980-3 Kasım 1983), Dışışleri Bakanlığı, Ankara 1983.

Dışışleri Bakanlığı 1981 Tarihçesi.

Dışışleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi.

Dışışleri Bakanlığı Belleteni, Belge 13, No.17, 1966.

Dışışleri Bakanlığı Belleteni, Sayı 78, 1971.

Dışışleri Bakanlığı Belleteni, Belge 82, 1971.

Dış Basında Türkiye 1977-1987, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1987.

Hükümetler ve Programları 1960–1980 –II, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988.

Hükümetler ve Programları 1980–1987 –III, (haz.) Nuran Dağlı, Belma Aktürk, TBMM Basımevi, Ankara 1988.

İnternet Kaynakları

<https://www.ismetinonu.org.tr/> (Erişim Tarihi: 20.12.2023)

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/917?show=full> (Erişim Tarihi: 1.12.2022)

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/626/198104723.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 28.5.2023)

https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Mahalli/1963/KesinSecimSonuclari/1963_Belediye_Baskanligi_Secimleri_Sonucu.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1969 (Erişim Tarihi: 07.02.2024)

https://www5.tbmm.gov.tr/hukümetler/old_files/HB34.htm (Erişim Tarihi: 17.12.2023)

<https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (Erişim Tarihi: 10.12.2023)

<https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105> (Erişim tarihi: 19.02.2024)

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP39> (Erişim Tarihi: 07.12.2023)

YSK Web Portal (Erişim Tarihi: 07.12.2023)

<https://www.anayasa.gen.tr/82ay-hazirlik.htm> (Son Erişim Tarihi 20.02.2024)

https://www.ab.gov.tr/protokoller_115.html (Son erişim tarihi: 07.01.2024)
<https://www.youtube.com/watch?v=TLsMdyJHgHk> (Erişim Tarihi: 16.02.2023)
<https://www.youtube.com/watch?v=IR0oR8V7z5M&t=1699s> (Erişim Tarihi: 23.02.2024)
<https://www.youtube.com/watch?v=pWsd7fqolPo> (Erişim Tarihi: 04.12.2023)
<https://www.sozcu.com.tr/ozalin-ozel-kalem-muduru-acikliyor-asalayi-soyle-bitirdik-wp6145793> (Son erişim tarihi: 01/05/2024)

Basın Kaynakları

Akşam, “Menderes, Temmuzda Moskova’ya Gidiyor”, (12 Nisan 1960)
Akşam, (11 Haziran 1960)
Akşam, (4 Haziran 1960)
Akşam, (16 Eylül 1961)
Akşam, “Ankara Mitinginde 100 Genç Yaralandı”, (25 Şubat 1968)
Akşam, “Komutanların Ültimatı”, (13 Mart 1971)
Bizim Anadolu Gazetesi, “Sıkıyönetim 3 İlde Kalkacak ve Dört İlde 2 Ay Uzatılacak”, (23 Mayıs 1973)
Bozkurt Gazetesi, “Yugoslavya ENOSİS’e Karşı”, (1 Nisan 1968)
Cumhuriyet, “Türk-Sovyet Dostluk Muahedesi 10 Yıl Uzatıldı”, (8 Kasım 1935)
Cumhuriyet, “Mihvere Karşı Harbe Girdik”, (24 Şubat 1945)
Cumhuriyet, “Toprak Davamız”, (1 Mart 1945)
Cumhuriyet, (27 Haziran 1945)
Cumhuriyet, “Milli Şefin Tarihi Nutku”, (2 Kasım 1945)
Cumhuriyet, “Truman’ın Tarihi Nutku”, (13 Mart 1947)
Cumhuriyet, “İnönü’nün Beyannamesi”, (12 Temmuz 1947)
Cumhuriyet, “Kabine Dün İstifa Etti”, (10 Eylül 1947)
Cumhuriyet, “Millet Meclisinin Dünkü Tarihi Kararı”, (19 Şubat 1952)
Cumhuriyet, “Menderes Moskova’ya Gidecek, Hrutçef de Ankara’yı Ziyaret Edecek”, (12 Nisan 1960)
Cumhuriyet, “Dün Kurulan Meclis Tahkikat Encümeni İşe Başlarken 3 Yasak Kararı Verdi”, (19 Nisan 1960)
Cumhuriyet, “Tarafsız Şahsiyetlerden Bir Kabine Kuruldu...”, (29 Mayıs 1960)
Cumhuriyet, (11 Haziran 1960)
Cumhuriyet, “AP Anayasaya Karşı Muğlak Tavrı Takındı.”, (27 Haziran 1961)

Cumhuriyet, (6 Eylül 1961)

Cumhuriyet, “Menderes hakkındaki hüküm de infaz edildi.”, (18 Eylül 1961)

Cumhuriyet, “Mısır ve Türkiye”, (3 Ekim 1961)

Cumhuriyet, (25 Ekim 1961)

Cumhuriyet, “Başbakan İsmet İnönü Dün Akşam İstifa Etti”, (3 Aralık 1963)

Cumhuriyet, “Başbakanlık İnönü’ye Teklif Edildi”, (15 Aralık 1963)

Cumhuriyet, “Jet Uçaklarımız Dün Kıbrıs Göklerinde Uçtu”, (26 Aralık 1963)

Cumhuriyet, “AP Lideri Bugün Seçiliyor”, (29 Kasım 1964)

Cumhuriyet, “AP Hükümet Kurmaya Hazır”, (6 Şubat 1965)

Cumhuriyet, “Kabine ve Protokol Son Şeklini Aldı”, (20 Şubat 1965)

Cumhuriyet, “Gürsel Demirel’i Tebrik Etti”, (15 Ekim 1965)

Cumhuriyet, “Ordunun Siyasi ‘Hak İadesi’ Konusunda Görüşü Belli Oldu ”, (16 Mayıs 1969)

Cumhuriyet, “MBG, Demirel’i Dört Yıl Önce Uyarmıştı”, (11 Ocak 1971)

Cumhuriyet, “Komutanların Ültimatomu Üzerine Demirel İstifa Etti”, (13 Mart 1971)

Cumhuriyet, “Sunay: Hükümet şartsız desteklenecek”, (20 Mart 1971)

Cumhuriyet, “Ankara Sıkıyönetim Komutanı İşkence İddialarını Yalanladı”, (24 Ocak 1973)

Cumhuriyet, “Yüksek Komuta Heyeti Görüşlerini Açıkladı”, (22 Şubat 1973)

Cumhuriyet, “Demirel: Hür İradeye Hiçbir Tesir Kabul Etmiyoruz”, (8 Mart 1973)

Cumhuriyet, “CHP, Genel Af İçin Teklif Hazırlıyor”, (18 Nisan 1973)

Cumhuriyet, “Teklif Bugün TBMM’ye Veriliyor”, (19 Nisan 1973)

Cumhuriyet, (5 Temmuz 1973)

Cumhuriyet, “Kabine Kuruldu”, (25 Ocak 1974)

Cumhuriyet, “Kıbrıs Federe Türk Devleti İlan Edildi”, (14 Şubat 1975)

Cumhuriyet, (15 Şubat 1975)

Cumhuriyet, “İkinci MC Düştü”, (1 Ocak 1978)

Cumhuriyet, “Maraş’ta Ölü Sayısı Artıyor”, (25 Aralık 1978)

Cumhuriyet, “Çorum’da Göç Sürerken Ölü Sayısı Her An Artıyor”, (6 Temmuz 1980)

Cumhuriyet, “Nihat Erim Öldürüldü”, (20 Temmuz 1980)

Cumhuriyet, “Ana Hedef Atatürkçülük”, (13 Eylül 1980)

Cumhuriyet, (14 Eylül 1980)

Cumhuriyet, “MHP Başkanı Türkeş de Teslim Oldu”, (15 Eylül 1980)

Cumhuriyet, (16 Eylül 1980)

Cumhuriyet, “İrmak, Danışma Meclisi Başkanı”, (28 Ekim 1981)

Cumhuriyet, “Prof. Orhan Aldıkaçtı Anayasa Komisyonu Başkanlığına Seçildi”, (25 Kasım 1981)

Cumhuriyet, “Devlet Başkanı Evren Kuveyt’te”, (21 Mart 1982)

Cumhuriyet, “DM Seçim Yasasını 25 Nisan’da Görüşmeye Başlıyor”, (15 Nisan 1983)

Cumhuriyet, “Cumhurbaşkanı, Sinop’ta ‘Geçiş Döneminde Bazı Antidemokratik Tedbirler Almak Zorundaydık’ Dedi”, (18 Haziran 1983)

Dünya Gazetesi, “Podgorny ve Sunay Arasında Türk-Sovyet Görüşmeleri Dün Başladı”, (13 Nisan 1971)

Dünya Gazetesi, “Erim Kabinesinden Dün On Bir Bakan İstifa Etti”, (4 Aralık 1971)

Dünya Gazetesi, “Yeni Hükümeti Ürgüplü Kuruyor”, (30 Nisan 1972)

Ege Ekspres Gazetesi, “Hükümet İstifa Etti”, (4 Aralık 1971)

Günaydın, “İstanbul’da Dehşet”, (17 Mart 1978)

Günaydın, “Ecevit’in İstifa Demeci Siyasi Amaçlı Bulundu”, (31 Ekim 1980)

Hergün Gazetesi, “Red 229 Kabul 217”, (4 Temmuz 1977)

Hür Vatan, “İnönü Dün Gece İstifa Etti”, (31 Mayıs 1962)

Hürriyet, “Kore’de Harp Başladı”, (26 Haziran 1950)

Hürriyet, (27 Mayıs 1960)

Hürriyet, “Yeni Hükümet Devlet Reisi Orgeneral Cemal Gürsel Tarafından Dün Kuruldu”, (29 Mayıs 1960)

Hürriyet, (10 Haziran 1960)

Hürriyet, “Türkiye ve Cezayir”, (1 Eylül 1960)

Hürriyet, “Kabineyi Erim’in Kuracağı Resmen Açıklandı”, (8 Aralık 1971)

Hürriyet, (11 Kasım 1961)

Hürriyet, (15 Eylül 1961)

Hürriyet, “AP Büyük Kongresi Dün Başladı”, (28 Kasım 1964)

Hürriyet, “Yakalandığı An Oradaydık”, (18 Mart 1971)

Hürriyet, “İsmet İnönü İdamlara ve Sıkıyönetime Karşı Çıktı”, (25 Ocak 1972)

Hürriyet, “Cumhurbaşkanlığı İçin Gürlar’in Aday Gösterilmesi İhtimali Arttı”, (9 Şubat 1973)

Hürriyet, “Talu Başbakanlığa Atandı”, (13 Nisan 1973)

Hürriyet, “Mehmetçik Kıbrıs’ta”, (20 Temmuz 1974)

Hürriyet, “Katılma Oranı %70’i Geçti”, (6 Haziran 1977)
Hürriyet, “Hükümet Güvenoyu Aldı, CHP Zaiyat Verdi”, (26 Kasım 1979)
Hürriyet “Ve Bir de Milletvekili Öldürüldü”, (15 Temmuz 1980)
Hürriyet, “Başbakan Bülent Ulusu”, (21 Eylül 1980)
Hürriyet, “Üniversiteler YÖK’ü Fazla Beğenmedi”, (7 Kasım 1981)
Hürriyet, “Liderler ve Yöneticilere 10 Yıl Siyaset Yasak”, (20 Ekim 1982)
Hürriyet, “Evren’in Yüzü Gülüyor”, (9 Kasım 1982)
Hürriyet, “Özal Koltuğunda”, (13 Aralık 1983)
Milli Gazete, “Af İçin Karar Günü”, (14 Mayıs 1974)
Milliyet, “Tam Anlaşma”, (12 Şubat 1959)
Milliyet, (10 Haziran 1960)
Milliyet, (14-15-17-18 Kasım 1960)
Milliyet, “Rus Notasına Cevap Verdik”, (25 Şubat 1961)
Milliyet, (14 Temmuz 1961)
Milliyet, (18 Ağustos 1961)
Milliyet, “Suriye’de İhtilal Oldu”, (29 Eylül 1961)
Milliyet, “12 Mart”, (24 Mart 1967)
Milliyet, “Başbakanlık görevi CHP’den istifa eden Nihat Erim’e verildi.”, (20 Mart 1971)
Milliyet, “1972’de Afyon Ekimi Yasak”, (30 Haziran 1971)
Milliyet, “Melen Hükümeti Dün İstifa Etti”, (08 Nisan 1973)
Milliyet, “EOKA’nın Lideri Grivas Öldü”, (29 Ocak 1974)
Milliyet, “Ecevit’in İstifası Kabul Edildi”, (19 Eylül 1974)
Milliyet, “13 İlde Sıkıyönetim İlan Edildi”, (26 Aralık 1978)
Milliyet, “Abdi İpekçi Öldürüldü”, (2 Şubat 1979)
Milliyet, “Fiyatlar Serbest ve Zamlar Geldi”, (26 Ocak 1980)
Milliyet, “Zamlar Sürüyor, Kredi Geliyor”, (27 Ocak 1980)
Milliyet, “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”, (12 Eylül 1980)
Milliyet, “Erbakan Tutuklandı”, (16 Ekim 1980)
Milliyet, “İşte Feshedilen Partiler”, (17 Ekim 1981)
Milliyet, “Evren Cumhurbaşkanı”, (8 Kasım 1982)
Milliyet, Güneri Civaoğlu “Darbe Gerekçesi”, (6 Şubat 2010)
Milliyet, “Türkeş Tutuklandı Erbakan Serbest Bırakıldı”, (12 Ekim 1980)
Son Havadis, “Başbakanlığa Ferit Melen Vekâlet Edecek”, (18 Nisan 1972)

Son Havadis,”Doğuda Kan Durmuyor”, (9 Eylül 1978)
Son Havadis, “Ziya ül Hak Ankara’da”, (13 Ocak 1981)
Son Havadis, “Türk Asıllı Afgan Göçmenlerine Kucağımızı Açıyoruz”, (11 Mart 1982)
Son Havadis, “Hükümet Listesi Özal’ın Cebinde”, (7 Aralık 1983)
Taraf Gazetesi, “İlk Kurşun Maoculardan”, (3 Mayıs 2012)
Tercüman, (11 Kasım 1961)
Tercüman, “Demirel Kazandı”, (30 Kasım 1964)
Tercüman, “Af, 27 Mayıs’a Kadar Çıkacak”, (13 Mayıs 1969)
Tercüman, “Sıkıyönetim Süresince Bir Tümeni Donatacak Silah Ele geçirildi”, (2 Ocak 1973)
Tercüman, “Yetki ve görev Parlamento’nundur.”, (8 Mart 1973)
Tercüman, “Haşhaş Ekimi Çok Sıkı Kontrol Edilecek”, (3 Temmuz 1974)
Tercüman, “Müzakereleri Uzatmayacağız”, (26 Temmuz 1974)
Tercüman, “Hükümet Kuruldu”, (22 Temmuz 1977)
Tercüman, “Hükümet Güvenoyu Aldı ”, (18 Ocak 1978)
Tercüman, “Malatya Tahrip Edildi ”, (19 Nisan 1978)
Tercüman, “Hükümet Güven Tazeledi ”, (3 Temmuz 1980)
Tercüman, (13 Eylül 1980)
Tercüman, “Irak, İran’a Savaş İlan Etti”, (23 Eylül 1980)
Tercüman, “Türkiye Tarafsızdır”, (3 Ekim 1980)
Tercüman, “Anayasa MGK’nın Görüşüne Hazır”, (24 Eylül 1982)
Türkiye’de Yarın, “Müslümanların İlk Kiblesi Olan Kudüs İçin CİHAD İlan Ediyoruz”,
(08.09.1980)
Ulus, “İstanbul ve İzmir’de Örfi İdare”, (7 Eylül 1955)
Ulus, (28 Mayıs 1960)
Vatan, “Hükümet Dün Kuruldu”, (29 Mayıs 1960)
Vatan, (11 Kasım 1961)
Yeni Asır, ”Gün Sazak Öldürüldü”, (28 Mayıs 1980)
Yeni Asya, “İdam Edildiler”, (7 Mayıs 1972)

Kitaplar

AHMAD Faroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul 2007.

- _____ **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 2. Baskı, Analiz Basım Yayın, İstanbul 1999.
- AKALIN Cüneyt, **Uluslararası İlişkiler Ortamında 27 Mayıs Müdahalesi**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1999.
- AKŞİN Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- _____ **Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)**, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1997.
- AKYAZ Doğan, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- ALATLI Ertuğrul, **Müdahale**, Alfa Yayınları, İstanbul 2002.
- ALBAYRAK Mustafa, **Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti-1, Demokrat Parti'nin Muhalefet Yılları (1946-1950)**, Mer-Ak, Mersin 2020.
- ALKAN Mehmet Ö., “27 Mayıs Darbesi ve Siyasi Şehitlik Mertebesinin İcadı”, Mehmet Ö. Alkan (Haz.), **Osmanlıdan Günümüze Darbeler**, içinde, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul 2016 s. (143-184).
- ALTAY Korhan, **1 Mayıs 1977, İşçi Bayramı Neden ve Nasıl Kana Bulandı?**, Metis Yayınları, İstanbul 2013.
- ARCAYÜREK Cüneyt, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-7: Demokrasinin Son Baharı (1977-1978)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- _____ **12 Eylül'e Doğru Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.
- ARMAOĞLU Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)**, İş Bankası Yayınları, Ankara 1991.
- _____ **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1989.
- _____ **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- AYDIN Suavi ve TAŞKIN Yüksel, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- BAĞCI Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara 1990.
- BALCI Ali, **Türkiye Dış Politikası**, Alfa, İstanbul 2017.
- BARLAS Mehmet, **Turgut Özal'ın Anıları**, Birey Yayıncılık, İstanbul 2010.

- BİLGE A. Suat, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
- BİRAND M. Ali, **12 Eylül Saat:04:00**, Karacan Yayınları, İstanbul 1984.
- _____ **12 Eylül Türkiye'nin Miladı**, Doğan Kitap, 6. Baskı, İstanbul 2010.
- BİRAND Mehmet Ali, DÜNDAR Can ve ÇAPLI Bülent, **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- BÖLÜĞİRAY Nevzat, **Sokaktaki Asker, Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1989.
- BÖLÜKBAŞI Süha, **Barışçı Çözumsuzlük: Ankara'nın ABD ve BM ile Kıbrıs Macerası**, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- _____ “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 954 – 1996 Arası Barışçı Uyuşmazlık”, der. Faruk Söylemezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, içinde, Der Yayınları, İstanbul 1998, s. (286-303).
- BURAN Hasan, **Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2005.
- CEM İsmail, **Tarih Açısından 12 Mart**, Cem Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1993.
- _____ **Siyaset Yazıları (1975-1980)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1980.
- CİZRE Ümit, **AP- Ordu İlişkileri, Bir İkilemin Anatomisi**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- ÇAĞLAYANGİL İhsan Sabri, **Anılarım**, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1990.
- ÇAKMAK Haydar, **Türk Dış Politikası 1919-2012**, Barış Platin Yayınları, Ankara 2012.
- ÇAVDAR Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge, Ankara 1996.
- _____ “Adalet Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, C. 8, s. (2066-2091).
- ÇAYCI Abdurrahman, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007.
- ÇİMEN Ahmet, **Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu-Türkiye İlişkileri**, Adil Yayınevi, Ankara 1996.
- DEMİREL Hüseyin, “**12 Mart'ın İç Yüzü**”, **Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?**, 2. Baskı, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1977.
- DEMİREL Tanel, **Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- DURSUN Davut, **12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)**, Şehir Yayınları, İstanbul 2005.

- ERASLAN Cezmi, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II içinde**, Atam Yayınları, Ankara 2006, s. (625-627).
- ERENDİL Muzaffer, **Çağdaş Orta Doğu Olayları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.
- ERHAN Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Der. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, içinde**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. (681-715).
- ERHAN Çağrı ve ARAT Tuğrul, “Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2, içinde**, Cilt 2, İstanbul 2009, s. (83-101).
- ERHAN Çağrı ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, “Ortadoğu’yla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2, içinde**, Cilt 2, İstanbul 2009, s. (124-157).
- ERİM Nihat, **12 Mart Anıları**, Ed: Raşit Çavaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- EROĞUL Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınevi, Ankara 1990.
- _____, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, der. İrvin Cemil Schink ve E. Ahmet Tonak **Geçiş Sürecinde Türkiye içinde**, Belge Yayınları, İstanbul 2013, s. (173-241).
- EVREN Kenan, **Kenan Evren’in Anıları I**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990.
- _____, **Kenan Evren’in Anıları II**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, **Kenan Evren’in Anıları III**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, **Kenan Evren’in Anıları IV**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, **12 Eylül’den Önce ve Sonra... Ne Demişlerdi? Ne Dediler? Ne Diyorlar?**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997.
- _____, **Zorlu Yıllarım-1**, Milliyet Yay, İstanbul 2004, s.172.
- FEDAYİ Cemal, “Türkiye’nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)”, Edt. Âdem Çaylak vd, **Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi, içinde**, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. (493-494).
- FIRAT Melek M., **1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997.
- FIRAT Melek ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, “Orta Doğu İle İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1, içinde**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. (784-807).

- GERGER Haluk, **Mayınlı Tarlada Dış Politika**, Hil Yayınları, İstanbul 1983.
- GÖNLÜBOL Mehmet, **Uluslararası Politika (İlkeler, Kavramlar, Kurumlar)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1979.
- GÖNLÜBOL Mehmet ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, 9.Baskı, Ankara 1996.
- GÖNLÜBOL Mehmet, SAR Cem, ESMER Ahmet Şükrü, SANDER Oral, ÜLMAN Haluk, BİLGE Suat, SEZER Duygu ve KÜRKÇÜOĞLU, **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919 – 1973)**, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara 1982.
- GÜLDEMİR Ufuk, **Kanat Operasyonu**, Tekin Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1986.
- _____ **Çevik Kuvvet Gölgesinde Türkiye (1980-1984)**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1986.
- GÜNVER Semih, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü Z Zoro Gibi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
- GÜRÜN Kamuran, **Türk -Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- _____ **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Yayınları, Ankara 1983.
- HALE William, **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Hill Yayınları, İstanbul 1996.
- _____ **Türk Dış Politikası (1774 – 2000)**, Mozaik Yayınları, İstanbul 2006.
- KANTARCI Şenol, Kamer Kasım, İbrahim Kaya ve Sedat Laçiner, **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 2003.
- KARA Muzaffer Ayhan, **Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon**, Bigbang Yayınları, Ankara 2015.
- KARATEPE Şükrü, **Darbeler ve Anayasalar**, A Kitap, Ankara 2017.
- KARLUK Rıdvan, **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, İstanbul 2005.
- KARPAT Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.
- _____ **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- KOÇAK Cemil, **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, Cilt 1-2. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- KOÇAŞ Sadi, **12 Mart Anıları**, Tomurcuk Matbaası, İstanbul 1978.

LANDAU Jacob, **Türkiye’de Aşırı Akımlar-1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Gelişmeler**, Turhan Kitabevi, Ankara 1978.

MÜCEK Ahmet Akif, **Türkiye’de Askeri Darbeler**, Gökkuşığı Yayınları, İstanbul 2009.

MÜFTÜLER BAÇ Meltem, **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Çev: Simten Coşar, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2001.

OKUYAN Yaşar, **O Yıllar 12 Eylül’den Anılar, Mektuplar ve Belgeler**, Doğan Kitap, İstanbul 2010.

ORAN Baskın, “1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye - 2”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2, içinde**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. (7-33).

ÖNGİDER Seyfi, **Lider Biyografilerindeki Türkiye**, Aykırı Yayınları, İstanbul 2001.

ÖZARSLAN Bahadır Bumin, **Uluslararası Hukuk Açısından Kıbrıs Sorunu ve Avrupa Birliği’nin Yaklaşımı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ÖZDAĞ Ümit, **Ordu Siyaset İlişkileri: Atatürk ve İnönü Döneminde Türk Silahlı Kuvvetleri**, Bilge Oğuz, İstanbul 2006.

_____ **27 Mayıs İhtilali-Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 1997.

ÖZDEMİR Veli, **ARAYIŞ/12 Eylül Darbesi ve Özgürlüğün Bedeli**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2004.

ÖZTAN Güven Gürkan, “Demokrasi Kaybı: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye’de Askeri Darbeler”, Mehmet Ö. Alkan (Haz.), **Osmanlıdan Günümüze Darbeler, içinde**, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul 2016, s. (101-124).

PARMAKSIZ Alaattin, **Türk Ordusu’nda General Olmak**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010.

QASIMLI Musa, **Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlişkileri 1960-1980**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

SANDER Oral, **Türkiye’nin Dış Politikası**, Melek Fırat (Der.), Ankara, İmge Yayınevi, 1998.

SARINAY Yusuf, “**Türkiye’nin NATO’ya Girişi** ”, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

SAYARI Sabri, **Parlamenter Demokrasilerde Koalisyon Hükümetleri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1980.

- SEYHAN Dünder, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.
- SOYSAL İsmail, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları c. II (1945 -1990), Kesim A (Çok Tarafli Bağlılar)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- SOYSAL Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yay, İstanbul 1997.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul 2006.
- ŞİMŞİR Bilal N., **Kürtçülük II 1924-1999**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2009.
- TANÖR Bülent, "Siyasal Tarih (1980-1995)", , **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995 içinde**, Sina Akşin (Ed.), Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. (26-27).
- TELLAL Erel, "SSCB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar içinde**, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, 15. Baskı, İstanbul 2009, s. (769-783).
- TİMUR Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Yayınevi, Ankara 2020.
- TOKER Metin, **Not Defterinden (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e)**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1981.
- TUĞLUOĞLU Fatih, "Türkiye-Romanya İlişkileri", ed. Osman Okumuş, Fatih Tuğluoğlu, Cihat Yıldırım, **20. Yüzyılda Türkiye-Batı İlişkileri, içinde**, Eğitim Yayınevi, İstanbul 2022, s. (573-622).
- TUNCER Hüner, **27 Mayıs'tan 12 Marta Türk Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.
- _____ **Kıbrıs Sarmalı-Nasıl Bir Çözüm?**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2005.
- TUNÇAY Mete, "Siyasal Gelişimin Evreleri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.1988.
- TURAN Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm): Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Bilgi Yayınevi, 2.Baskı, Ankara 1996.
- _____ **Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002.
- TURGUT Hulusi, **12 Eylül Partileri**, 2. Baskı, ABC Yayınları, İstanbul 1986.
- _____ **Türkes'in Anıları: Şahinlerin Dansı**, ABC Yayınları, İstanbul 1995.
- TURHAN Metin, **Alparslan Türkes 1980-1987**, Panama Yayıncılık, Ankara 2016.
- ULAY Sıtkı, **Harbiye Silah Başına (27 Mayıs 1960)**, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1968.
- ULUSOY Ahmet, **Devlet Borçlanması**, Üçyol Kitabevi, Trabzon 2004.
- USLU Nasuh, **Türk Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.

UZGEL İlhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2**, içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. (34-82).

ÜSKÜL Zafer, **Siyaset ve Asker**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1997.

YEŞİLYURT Süleyman, **Türkiye’nin Başbakanları**, Kültür-Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2006.

YETENER Meltem, "Adnan Menderes", Ali Faik Demir (der.), **Türk Dış Politikasında Liderler**, içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.

YETKİN Çetin, **Türkiye’de Askerî Darbeler ve Amerika: 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül’de Amerika’nın Yeri**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1995.

_____**Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2006, s. 84.

YILDIRIM Cihat, “Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi’nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri”, ed. Cihat Yıldırım, Fatih Tuğluoğlu, Mustafa Gökçe, Osman Okumuş, **20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri içinde**, PEGEM Akademi, Ankara 2021, s. (121-216).

YURDSEVER Nevin, **Türkiye’de Askeri Darbe Girişimleri (1960-1964)**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.

ZÜRCHER Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Makaleler

AKILLI Erman, “Türk Dış Politikası Zemininde Arap Baharı”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Ocak 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 37, s. 39-45.

ARMAOĞLU Fahir, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, **Belleten**, Cilt LX, Sayı 227, (1996), s. 203-225.

ASLAN Rıza, “Türkiye –Avrupa Birliği: Sancılı Gelişen İlişki”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 55, Sayı 3, (2000), s. 9-28.

ASLANER Muhammed, “İki Darbe Arasında Türkiye’de Demokrasi (1960-1980)”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 2, 2022, s. 579-607.

- BOSTANCI Mustafa, UYSAL Nevzat, “Milli Güvenlik Konseyi Dönemi Türk Dış Politikası (1980-1983)”, **Abant Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 23, Sayı 3, (2023), s. 1405-1432.
- ÇAVUŞOĞLU Hüseyin, “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizgisinin Tarihi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XIX/II (2009), s. 265-278.
- DEMİR Şerif, “27 Mayıs Askeri Yönetiminin Sivil İdareye Geçme Çabaları: Yuvarlak Masa Kararları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 104, (Güz 2021), s. 388-389.
- DOKUYAN Sabit ve NARBAHÇE Ruken, “Bülent Ulusu Hükümeti Döneminde Türk Dış Politikası (1980-1983)”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 7, Sayı 4, (2018), s. 2899-2925.
- DUMAN Önder, “Anayasaya Hayır Demek: 1961 Anayasa Referandumu ve Samsun”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı 25, (2018), s. 225-246.
- EKİCİ Süleyman ve BAHARÇİÇEK Abdulkadir, “NATO’ya Üyelik Sürecinde Türkiye ABD İlişkileri”, **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı: 1, (2016), s. 153-156.
- EKİNCİKLİ Mustafa ve ŞAHİN Alpaslan, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Öncesi Kurulan “İhtilal Örgütleri” ve “Dokuz Subay Olayı”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 70, (2018), s. 41-46.
- ESEN Selin, “18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu”, **Mülkiye Dergisi** Cilt 34, Sayı 267, 2010, s. 167-192.
- ILIMAN Arif ve DÖNMEZ Cengiz, “12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Kurulan Koalisyonlara Örnek: Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırma Dergisi**, Yıl 11, Sayı 21, (Bahar 2015), s. 187-188.
- KARADELİ Cem, “Stalin ve Kruşçov Dönemlerinde Doğu Avrupa’da Sovyetler ve Krizler”, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 8, Sayı 15, (2019), s. 239-253.
- KARATAŞ Murat, “Türkiye’de Asker-Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, **Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2019, s. 81-82.

- KESİCİ Mehmet Rauf, “Türkiye Ekonomisinde Yüksek Büyüme Evresinde İstihdam ve İşsizlik”, **“İş-Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt 12, Sayı 3, (2010), s. 7-26.
- KÖNİ Hasan, “Küba Buhranı, Uluslararası Alana Etkisi ve Türkiye”, **Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, Cilt:6, Sayı 1-2, (1974), s. 1-2.
- KURBAN Vefa, “1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt/Sayı. XIV/28, (2014-Bahar), s. 253-282.
- OKUR Mehmet Akif, “Türkiye-ABD İlişkileri 12 Eylül Kavşağı: Amerikan Belgeleri Darbe Hakkında Ne Anlatıyor?”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Cilt 10, Sayı 40, (2014), s. 67-93.
- ÖNAL Tekin, “12 Mart Muhtırası: Vesayetin Pekişmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971-14 Ekim 1973)”, **History Studies**, Cilt: 8, Sayı: 1, (Mart 2016), s. 89-109.
- ÖNCÜ Ali Servet, “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Projesi: Türkiye, İran ve Pakistan Ortaklığı”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 17, Sayı 34 (Güz 2021), s. 929-958.
- SERBEST Bürkan, “Bağdat Paktı’nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye’nin Rolü”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5, S. 3, (2016), s. 401-424.
- SEVER Ayşegül, “Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Frizi ve Türkiye”, **A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 52(1), (1997), s. 647-691.
- TOPÇU İlyas ve AKILMAK TOPÇU Sema, “Adnan Menderes’in Yargılanması ve İdamı”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 61, (2017), s. 59-80.
- TUĞLUOĞLU Fatih, “1961 Anayasa Referandumu ve DP Tabanı”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 12, Sayı 24, (Yaz 2019), s. 135-162.
- UYSAL Ceren, “Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler”, **Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 1, (2001), s. 140-153.
- YALÇIN Abdullah Kutalmış, “Türk Siyasal Hayatında Yeni Türkiye Partisi (1961-1973)”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 20, S. 4, (2021), s. 2013-2041.
- YAYMAN Hüseyin, “Değişim ve Süreklilik Ekseninde MHP”, **SETA Analiz Dergisi**, Sayı:5, (2009), s. 6-14.

YILDIZ Murat, “Türk Siyasal Hayatında Sıra Dışı Bir Teşebbüs Olarak Sine-i Millet Denemeleri”, **Mütefekkir**, Sayı:7/13, (Haziran 2020): s. 257-282.

Tezler

AKÇAY Mesut Can, **Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçi Muhafazakâr Koalisyonlar**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2020.

AKGÜN Sibel, **Türk Mukavemet Teşkilatı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.

CENGİZ Recep, **NATO’ya Giriş Sürecinde Türk Amerikan İlişkileri ve Amerikan Askeri Yardımlarının Türk Silahlı Kuvvetlerine Etkisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.

ÇELİKER İlhan, **Türkiye’de Ara Rejim Dönemleri (1960-1973)**, Bitlis Eren Üniversitesi-Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

DUMRUL UYGUR Günay, **Türkiye İşçi Partisi 1961-1971**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

DÜZEYLİ Osman, **Milli Birlik Komitesi Döneminde Türk Dış Politikası**, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2019.

ERDOĞAN Salih Yasa, **Döviz Kuru Rejimleri ve Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Rejimlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

GÖKÜŞ Mehmet, **Demokrat Parti Döneminde Bürokrasi-Siyasi İktidar İlişkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1999.

GÜLEN Ahmet, **Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2018.

KAÇAR Mustafa Seçkin, **Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı**, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2019.

- KARACA Didem, **12 Eylül 1980 Darbe Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2015.
- KARATAŞ Müjgan, **İki Askeri Darbe Arası Türk Dış Politikasının Tahlili (1960-1980)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012.
- KAYA Halit, **Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2014.
- KINIK Hülya, **12 Mart Muhtırası Sonrası Geçiş Dönemi Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleri (22 Mayıs 1972-26 Ocak 1974)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- OFLAZ Uğur, **27 Mayıs'a Giden Süreçte Demokrat Parti ve Yassıada Yargılamaları**, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye 2022.
- ÖZATA Murat, **Türkiye-ABD İlişkileri (1971-1984)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2016.
- PÜSKÜL Ömer Faruk, **12 Eylül 1980 Darbesine Giden Süreç ve Bireyler Üzerindeki Etkileri**, İstinye Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2023.
- SOYSÜREN Ali Haydar, **12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- TATLIDİL Derya, **Askeri hükümetler Döneminde Türk Dış Politikası (1960-1983)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2013.
- TELLAL Erel, **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1999.
- TUNA Hatice Burçin, **27 Mayıs İhtilalı ve Adnan Menderes'in idam süreci**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2019.

EKLER

Ek 1: Kore Savaşı'na katılan Türk Askerleri.

T.C. Resmî Gazete

Kuruluş tarihi: 7 Ekim 1336-1920

İdare ve yazı işleri için Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğüne müracaat olunur	19 ŞUBAT 1952 SALI	Sayı : 8038
--	-----------------------	-------------

KANUN

**Kuzey Atlântik Antlaşmasına Türkiye Cumhuriyetinin
katılmasına dair Kanun**

Kanun No: 5886

Kabul tarihi: 18/2/1952

Madde 1 — Vaşington'da 4 Nisan 1949 tarihinde imza edilen Kuzey Atlântik Antlaşması ile buna ek 17 Ekim 1951 tarihli Londra Protokolü kabul edilmiştir.

Madde 2 — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3 — Bu kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

18/2/1952

**Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg,
Holânda, Norveç, Portekiz, İngiltere ve Amerika Birleşik Dev-
letleri arasında 4 Nisan 1949 da Vaşington'da imzalanan
Kuzey Atlântik Antlaşması**

İşbu Antlaşmaya Taraf olan Devletler,

Birleşmiş Milletler Antlaşmasının gaye ve prensiplerine inançlarını ve bütün milletler ve hükümetlerle barış halinde yaşamak arzularını teyit ediliyerek,

Milletlerinin, demokrasi prensipleriyle fert hürriyetleri ve hukukun hükümlerine üzerine müesses bulunan hürriyetlerini, müşterek miraslarını ve medeniyetlerini korumaya karar vererek,

Kuzey Atlântik Bölgesinde refah ve istikrarın gelişmesine yardım etmek arzusunu besliyerek,

Müşterek müdafaaları ve barış ve güvenliğin korunması için gayretlerini birleştirmeye azmederek,

İşbu Kuzey Atlântik Antlaşması üzerinde mutabık kalmışlardır:

Madde — 1

Birleşmiş Milletler Antlaşmasında kararlaştırılmış olduğu üzere, Taraflar, dâhil olabilecekleri bildümmün milletlerarası ihtilâfları, milletlerarası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye koymıyacak surette barışçı yollarla halletmeyi ve milletlerarası münasebetlerinde, Birleşmiş Milletle-

rin gayeleriyle her hangi bir suretle telif edilemeyecek tehdit veya kuvvet istimalinden çekinmeyi taahhüt ederler.

Madde — 2

Taraflar, kendi hür müesseselerini takviye, bu müesseselerin istinat ettiği prensiplerin daha iyi anlaşılmasını temin ve istikrar ve refahı sağlamaya has şartları geliştirmek suretiyle milletlerarası muslihane ve dostane münasebetlerin inkişafına yardım edileceklerdir. Taraflar, beynelmülî iktisadi siyasetlerindeki bütün aykırılıkları izaleye çalışacaklar ve içlerinden her biri veya hepsi arasında iktisadi işbirliğini teşvik edileceklerdir.

Madde — 3

İşbu Antlaşmanın gayelerinin daha müessir bir şekilde tahakkukunu temin için Taraflar, kendi hususi vasıtalarını geliştirmek ve birbirlerine karşılıklı yardımlarda bulunmak suretiyle, münferiden ve mütemian, devamlı ve fiili olarak hareket edip bir silâhlı tecavüze karşı münferit ve müşterek mukavemet kudretlerini idame ve tezyit edileceklerdir.

Madde — 4

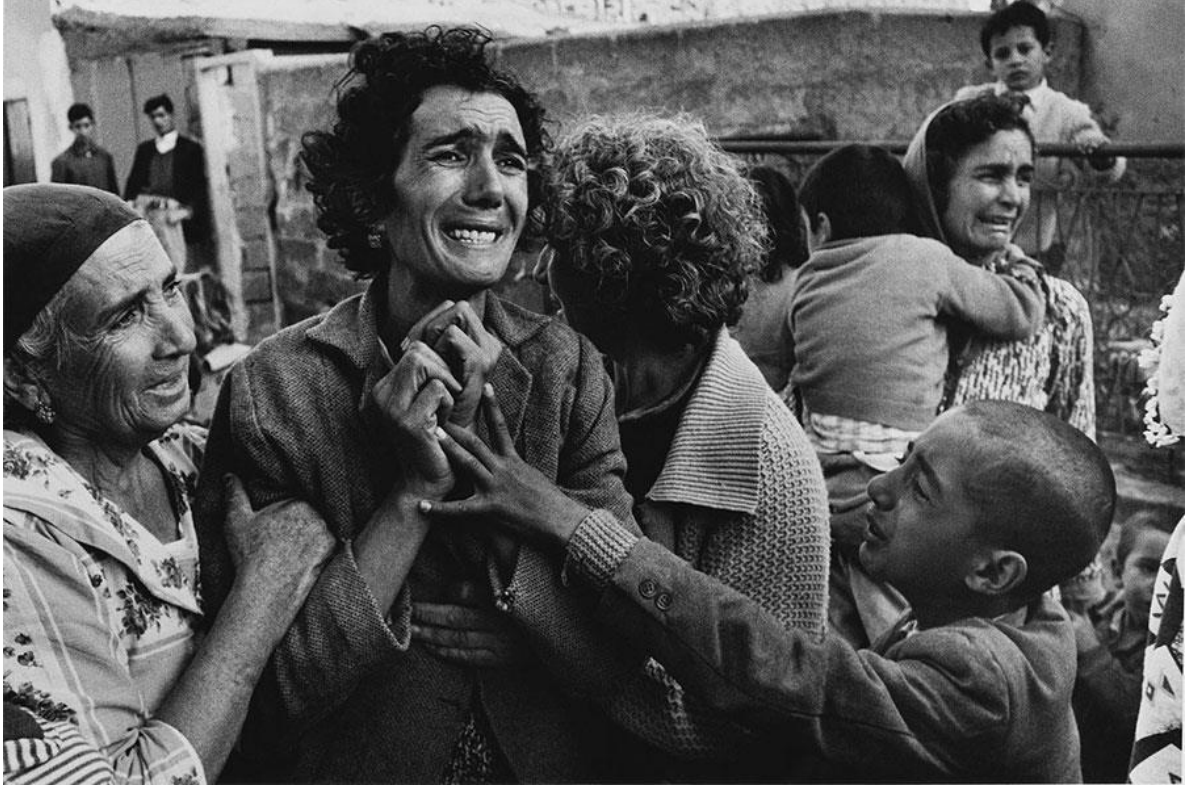
İçlerinden her hangi birinin mülki tamamiyetinin, siyasi istiklâlinin veya güvenliğinin, Taraflardan birinin fikrinde, tehdit altında bulunması halinde, Taraflar birbirleriyle istişare edileceklerdir.

Madde — 5

Taraflar, içlerinden birine veya birkaçına karşı Avrupa'da veya Kuzey Amerika'da vâkı olacak silâhlı bir tecavüzün bütün Taraflara tevcih edilmesi bir tecavüz addedilmesi ve binnetice Taraflardan her birinin, böyle bir tecavüzün vukuu halinde, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 51 inci maddesiyle tamman münferit veya müşterek meşru müdafa hakkını kullanarak, Kuzey Atlântik Bölgesinde güvenliği yeniden tesle ve temin için, silâhlı kuvvet istimali de dâhil olmak üzere, lüzumu göreceği hareket, münferiden ve diğer Taraflarla mutabakat halinde, hemen tevessül etmek suretiyle tecavüze uğrayan Taraf veya Taraflara yardım eylemesi hususunda mutabık kalmışlardır.

Bu mahiyette olan her silâhlı tecavüz ve bunun neticesinde alınan her tedbir derhal Güvenlik Konseyinin itilâma arz olunacaktır. Bu tedbirler, Güvenlik Konseyinin milletlerarası barış ve güvenliğini yeniden tesle ve idame için lazım tedbirleri olması ile nihayet bulacaktır.

Ek 3: 1963 Yılında Kıbrıs'ta Rumların yaptığı katliamlardan (Kanlı Noel) kaçan Türk siviller.

Ek 4: Dönemin ABD Başkanı Johnson'un, Türkiye'nin Kıbrıs'a tek taraflı müdahale etmesini engellemek amacıyla İnönü'ye yazdığı tehdit mektubu kamuoyuna Hürriyet tarafından duyurulmuştu.

HADİSELER YARATAN MEKTUBUN TAM METNİNİ AÇIKLIYORUZ:

Perşembe
13
OCAK 1964
Sayı: 18 - 30. KİT
Fiyat: 10 Kuruş

Hürriyet
GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE
Müdürlüğü: NEDAT İMAYI

İŞTE

JOHNSON'UN MEKTUBU

Herkesin merak ettiği mektubu elde edip açıklamak bir gazetecilik görevidir

Cüneyt ARCAVÜREK bildiriyor:

ANKARA. — Aylardır Türk kamuoyu millî bir Kıbrıs konusuna ve bu konunun önemli dayanaklarından birisi olan "Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Mr. Johnson'un mektubu" ile yakından ilgileniyor. Son Kıbrıs genel görüşmeleri vesilesiyle, bu mektup, bir esrar, okunulmasından kaçınılan dehşetengiz bir vesika olarak siyaset sahnesine tekrar çıkmıştır.

Birinci anlamında, bu mektubun ortaya çıkmasının için elinde gelen hiçbir şey söylenmiyor. CHP, MHP'nin "Johnson mektubu"na politika ve taktik amaçla yaklaşmıyor. İktidar partisi AP'de, bu mektubu CHP'ye karşı ilahî bir okunmuş gibi vespasana kullanıldığı bir yanlış davranıştır.

Mektubu elinde tutan CHP, görevin iftiharla iftiharla yapılarak açıklanmaktan kaçınmıyor, hükümetin görüşü ile en yakını açıklar. "İşin en iyi tarafı" şeklinde yorumlanabilir.

İktidar - muhalefet MHP'ye ve İktidar'da, içeride, dışarıda her yerde açıklama yapmaması ve tartışmaması en doğrusu olacaktır. Bu durum karşısında bir gazetecinin işine düşen tek görev Johnson'un mektubunu tazyik halinde ele geçirmek ve ona gazetecilik görevini yapmak. Bu, bütün bir görevi mi yapar.

Bu mektubun nasıl elde edildiği hakkında iddiaların gürültüsü, gürültüsü ve tartışmaları ve tartışmaları duyulabilir ve okunabilir. Çünkü, her büyük olay çevresinde insanlar tartışır, konuşur. Johnson'un mektubunun ele geçirilip Hürriyet'te yayınlanması üzerinde de en az MHP ve İktidar'da konuşulduğu kadar ilahî olacaktır.

ANA, tarafsız bir gazete olarak HÜRRIYET, böyle bir mektubu ele geçirip yayınlamak suretiyle yaptığı gazetecilik görevinden dolayı, pürüzsüz, dürüst, tarafsız bir şekilde yayınlamıştır. İktidar, muhalefet, İktidar'da, içeride, dışarıda her yerde açıklama yapmaması ve tartışmaması en doğrusu olacaktır. Bu durum karşısında bir gazetecinin işine düşen tek görev Johnson'un mektubunu tazyik halinde ele geçirmek ve ona gazetecilik görevini yapmak. Bu, bütün bir görevi mi yapar.

BAŞKAN JOHNSON: Bir dost ülkede bu kadar pürüzsüz, dürüst, tarafsız bir gazete yayınlamıştır.

SAYIN BAY BAŞBAKAN,

Türkiye Hükümetinin Kıbrıs'ın bir kısmını askeri kuvvetle işgal etmek üzere müdahalede bulunmağa karar vermeyi tasarladığı hakkında, Büyükelçi Hare vastasıyla Dışişleri Bakanlığından aldığım haber beni ciddi surette endişeye sevk etmektedir.

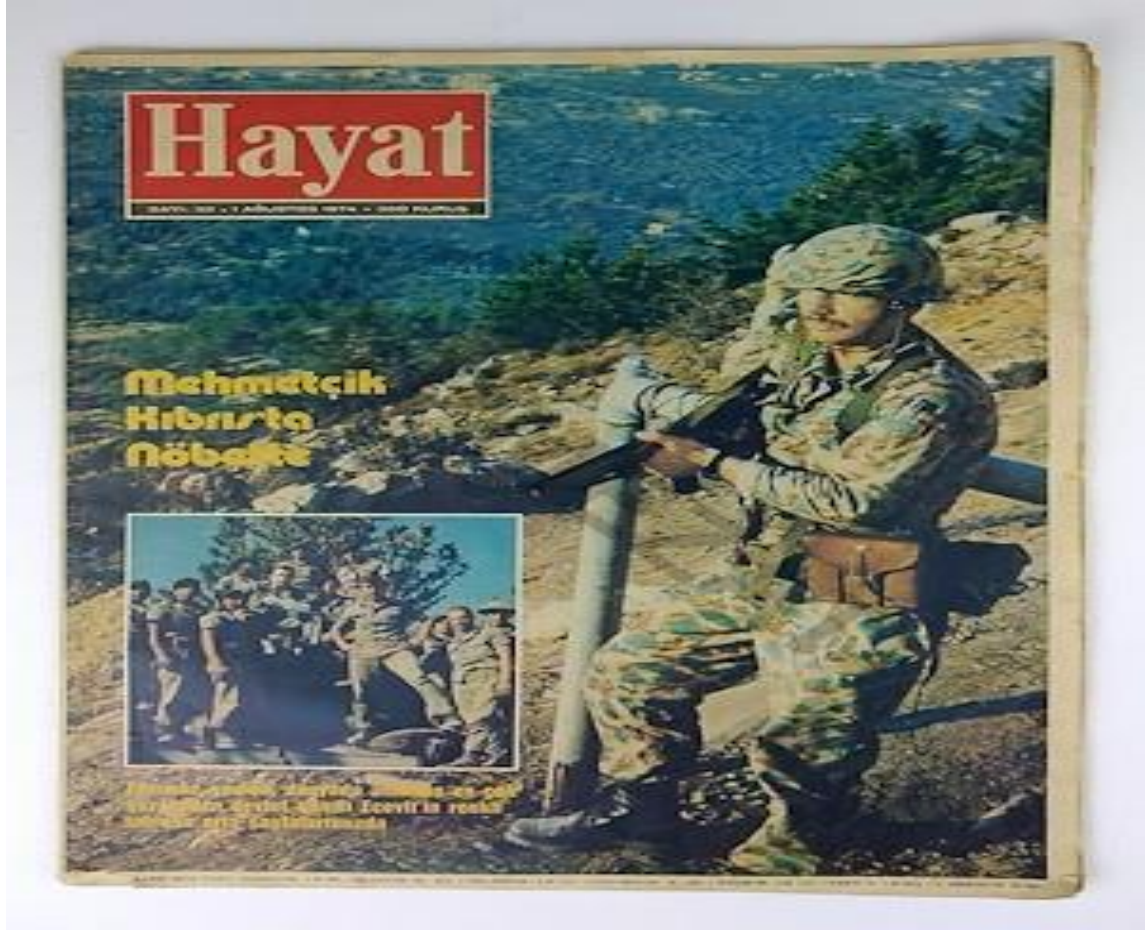
En dostane ve açık şekilde belirtmek isterim ki, geniş çapta neticeler tevdi edecek böyle bir hareketin Türkiye tarafından takip edilmesinin Hükümetinizin bizimle evvelden tam bir istikarede bulunmak hususundaki taahhüdü ile kabili telif edetmiyorum.

Büyükelçi Hare görüşlerini öğrenmek üzere kararnı bir kaç saat tashir etmiş olduğunuz bana bildiriyorsunuz. Yıllar boyunca Türkiye'yi en saflam şekilde desteklediğini iddia eden Amerika gibi bir müttefikin bu şekilde neticeleri olan tek taraflı bir hareketi karşı karşısı bulmaması, hükümetinizin bakımından doğru olduğuna hakikaten inanıp inanmadığını sizden öğrenmek isterim.

"Tek taraflı harekete geçemezsiniz."

BÜYÜKELÇİ, böyle bir harekete başarılı olma için önce Birleşik Amerika Devletleri ile istişarede bulunmak zorundadır. Aynı zamanda istişarede bulunulmuş bir kararın bir müttefikin neticeleri olarak kabul edilmesinin doğru olmadığına inanıyorum. Aynı zamanda istişarede bulunulmuş bir kararın bir müttefikin neticeleri olarak kabul edilmesinin doğru olmadığına inanıyorum. Aynı zamanda istişarede bulunulmuş bir kararın bir müttefikin neticeleri olarak kabul edilmesinin doğru olmadığına inanıyorum.

Ek 5: 1974 tarihli Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan basına yansıyan kareler.

Ek 6: 1979 Yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi ile Ayetullah Humeyni ve Mollaların İran'a geliş ve halkın sevgi gösterileri.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU		
Öğrencinin Adı Soyadı:		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	X
2	Kapakta ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	X
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	X
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	X
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	X
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	X
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	X
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	X
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	X
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	X
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	X
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	X
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	X
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	X
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	X
16	Kaynak formatı kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	X
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	X
Atıf Yöntemi APA 7 ☐ CMS X İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	X
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	X
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	X
21	Sayfa kenar boşlukları ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	X
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	X
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	X
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	X
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	X